

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ДОНЕЦЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ ІМЕНІ ВАСИЛЯ СТУСА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ЯРЧУК Ангеліна Володимирівна

УДК 331.101.6:330.59 (043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

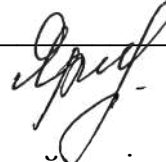
УПРАВЛІННЯ ПРОДУКТИВНІСТЮ ПРАЦІ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ НАСЕЛЕННЯ

08.00.07 – демографія, економіка праці,
соціальна економіка і політика

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук

Дисертація містить результати
власних досліджень. Використання
ідей, результатів і текстів інших
авторів мають посилання на
відповідне джерело

_____ А.В. Ярчук

*Дисертація є ідентичною
іншим примірникам дисертації
Вчений секретар спеціалізованої
вченої ради Д 11.051.03*

к.е.н.

Н. С. Якімова

Науковий керівник:

Синяєва Людмила Василівна,
доктор економічних наук, професор

Вінниця – 2019

АНОТАЦІЯ

Ярчук А. В. Управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата економічних наук за спеціальністю 08.00.07 – демографія, економіка праці, соціальна економіка і політика. – Донецький національний університет імені Василя Стуса, Вінниця, 2019.

Дисертаційну роботу присвячено вдосконаленню концептуальних та науково-методичних основ управління продуктивністю праці та розробці на цій основі практичних рекомендацій щодо підвищення якості життя.

Процеси глобалізації економіки та інтеграції України до світового міжнародного економічного простору вимагає суттєво нових підходів до оцінки якості життя населення України. Певний рівень якості життя є запорукою зростання валового внутрішнього продукту країни в цілому та середньодушового добробуту зокрема. Одним з найважливіших індикаторів діяльності будь-якої економічної системи є продуктивність праці. Вона виступає основним критерієм ефективності економіки і вирішальною умовою підвищення життєвого рівня населення.

У роботі досліджено теоретичні основи визначення змісту соціально-економічних категорій: «продуктивність праці», на відміну від існуючих, визначається як характеристика наявних передумов розвитку економічного потенціалу з метою покращення добробуту населення, що підкреслює суспільне значення взаємообумовленості процесів зростання продуктивності праці та якості життя; «якість життя» визначається як інтегральний показник, що характеризує міру вкладання економічних можливостей суспільства в покращення значущих для населення характеристик умов життя.

Запропоновано концептуальні та методичні засади вимірювання якості життя, які передбачають виокремлення системи індикаторів якості життя, основними з яких автор визначає: якість людського капіталу, здоров'я членів суспільства, якість житла, умови праці, доступність освіти тощо; особливістю методичного підходу є аналіз показників, отриманих на основі самоідентифікації, співставлення їх з нормативними значеннями та узагальнення відповідних експертних оцінок;

результатом є систематизація параметрів впливу множини факторів на якість життя населення: демографічні, екологічні, освітні, економічні, параметри функціонування ринку праці, охорони здоров'я, дозвілля тощо.

Обґрунтовано застосування методики когнітивного моделювання і прогнозування впливу продуктивності праці на підвищення якості життя населення, специфічними рисами якої є послідовна формалізація процесів управління продуктивністю праці та якістю життя на основі структуризації змісту та параметрів взаємної обумовленості процесів, побудови когнітивної карти, визначення сили взаємного впливу чинників, розробки плану імпульсного моделювання як основи для вибору бажаного сценарію розвитку. Побудовані на основі когнітивного аналізу сценарії дозволяють зробити висновок, що основними факторами впливу на зміни в системі «якість життя» є: продуктивність праці, умови праці і освіта. Погіршення показників одного з них призводить до негативних наслідків в системі і, навпаки, поліпшення – суттєво збільшує показники інших цільових факторів системи.

Досліджено теоретико-методологічні засади вивчення складних систем, до яких відноситься система «продуктивність праці – якість життя», за рахунок виокремлення нового напрямку вивчення поведінки системи методом когнітивного моделювання, який включає застосування експертних, статистичних методів ідентифікації складного об'єкту; застосування методів теорії графів; застосування методів теорії управління; застосування методів моделювання сценаріїв; ухвалення рішень в умовах різного роду невизначеності, що сприяє управлінню такими складними системами як продуктивність праці і якість життя.

Систематизовано теоретико-методологічні та організаційно-економічні основи дослідження складних систем, до яких відноситься система «продуктивність праці – якість життя», що є основою для проведення сценарного моделювання системи з побудовою прогнозованої її зміни в бік покращення.

З метою вимірювання якості життя виділено два методологічних підходи до населення. В рамках першого підходу, людина сама визначає основні критерії, які визначають якість життя, і сама їх оцінює. Інформацію за даними оцінками можна отримати тільки через соціологічні дослідження, які висвітлюють думку самого

населення. При другому підході оцінюються умови на основі об'єктивних даних (сюди входить якість житла, умови праці, доступність освіти та ін.), будується система соціальних індикаторів, здатних найбільш повно відобразити систему формування добробуту, зіставляти з фактичними умовами.

За допомогою експертів з'ясовано, що на систему якості життя впливають дванадцять основних факторів: продуктивність праці, доходи населення, безробіття, умови праці, демографія, екологія, соціальні гарантії (державна підтримка), освіта, інфляція, охорона здоров'я, дозвілля, безпека життєдіяльності. При обґрунтуванні підходів до управління такою складною системою, як якість життя, що піддається впливу зазначених факторів, застосовано набір методів – від простої екстраполяції до побудови економіко-математичних та імітаційно-евристичних моделей. Доведено, що найбільш продуктивним рішенням проблем організації й управління складними системами є застосування когнітивного управління.

Обґрунтовано і запропоновано системний підхід до формування факторів як складових системи індикаторів якості життя, кількісно оцінено вплив на якість життя населення України таких факторів, як демографічні чинники, зміни рівня економічної активності населення, параметри функціонування ринку праці, продуктивності праці.

Дослідження свідчать, що помірні темпи зростання продуктивності праці зафіксовані в Україні протягом 2010-2017 рр. стали результатом утримання майже стабільних обсягів валової доданої вартості на тлі суттєвого скорочення загальної чисельності економічного активного і зайнятого населення віком 15-70 років. Це дозволило трактувати зростання продуктивності як прояв адаптації економіки до повільного згортання масштабів економічної діяльності з використанням суттєво меншого людського потенціалу. Такі темпи зростання показників суспільної продуктивності праці суттєво обмежують її позитивний вплив на всі аспекти якості життя населення України.

На основі запропонованого підходу до аналізу складних систем взаємного впливу показників продуктивності праці та якості життя розкрито нелінійний характер впливу зростання продуктивності праці на якість життя: продемонстровано

ознаки атипового впливу, який характеризується тим, що фактичне зростання продуктивності є проявом адаптації економіки до згорання масштабів економічної діяльності, оскільки відсутнє підтвердження впливу зростання суспільної продуктивності праці на якість життя за комплексом критеріїв, тобто зростання суспільної продуктивності праці обмежено формує економічні умови зростання якості життя населення.

Визначено стратегічні пріоритети управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя на основі когнітивного моделювання та аналізу складних систем взаємного впливу показників продуктивності праці та якості життя, що дозволяють забезпечити якість і узгодженість управлінських рішень, спрямованих на зростання якості життя населення.

Проведено аналіз та формалізацію змісту та структури в системі управління якістю життя населення, результати яких представлені як механізм, що включає визначені автором складові системи якості життя населення, перелік та систематизацію суб'єктів, об'єктів та методів управління якістю життя; обґрунтовано варіативність застосування управлінських рішень на основі результатів сценарного моделювання та співставлення нормативних і суб'єктивних показників.

Побудовано механізм управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення, а саме: визначено потреби в управлінні продуктивністю праці, напрями її підвищення та плановий рівень зростання; систематизовано фактори макро- та мікрое впливу на якість життя; використання запропонованого механізму забезпечує реалізацію когнітивного моделювання та сценарного аналізу.

Ключові слова: продуктивність праці, якість життя, управління продуктивністю праці, забезпечення якості життя населення, оцінка якості життя населення, когнітивна карта, когнітивне моделювання, прогнозування, механізм управління якістю життя, стратегічні пріоритети управління продуктивністю праці, механізм управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення.

SUMMARY

Yarchuk A. V. Management of labor productivity in the system of ensuring the quality of life of the population. – Qualification research work as a manuscript.

Dissertation on the receipt of the scientific degree of candidate of economic sciences on speciality 08.00.07 – Demography, labor economics, social economics and policy. – Vasyl' Stus Donetsk National University, Vinnytsia, 2019.

The dissertation is devoted to the improvement of conceptual and scientific-methodical foundations of labor productivity management and the development of practical recommendations on improving the quality of life on this basis.

The processes of the economy globalization and integration of Ukraine into the world international economic space require new approaches to the assessment of the quality of life of the population of Ukraine. A certain level of the quality of life is the guarantee of the increasing of the gross domestic of the country and the average welfare in particular. One of the most important indicators of the activity of any economic system is labor productivity. It is the main criteria of effectiveness of the economy and decisive condition of increasing the level of population.

The theoretical foundations of the definition of the content of socio-economic categories are investigated: «labor productivity», in contrast to existing ones, is defined as a characteristic of the existing prerequisites for the development of economic potential in order to improve the well-being of the population, emphasizing the social significance of the interdependence of the processes of productivity growth and quality of life; «quality of life» is defined as an integral indicator that characterizes the extent of investing the economic opportunities of society in improving the characteristics of the living conditions that are important to the population.

The conceptual and methodological principles of measuring the quality of life that provide for the identification of a system of indicators of quality of life are proposed, the main of which the author determines: quality of human capital, health of members of society, quality of housing, working conditions, accessibility of education, etc.; the feature of the methodical approach is the analysis of the indicators obtained on the basis of self-identification, the comparison of them with normative values and the

generalization of the relevant expert assessments; the result is the systematization of the parameters of the influence of a plurality of factors on the quality of life of the population: demographic, environmental, educational, economic, parameters of the functioning of the labor market, health care, leisure, etc.

The application of the method of cognitive modeling and forecasting of the impact of labor productivity on the improvement of the quality of life of the population, the specific features of which is the consistent formalization of the processes of management of productivity and quality of life on the basis of structuring the content and parameters of the mutual conditioning of the processes, the construction of a cognitive map, the determination of the strength of the mutual influence of factors, development pulse simulation plan as the basis for choosing the desired development scenario. Constructed on the basis of cognitive analysis of the scenarios, one can conclude that the main factors influencing changes in the «quality of life» system are: productivity, labor conditions and education. The deterioration of the indicators of one of them leads to negative consequences in the system and, conversely, improvement - significantly increases the performance of other target factors of the system.

The theoretical and methodological principals of the research of the complex systems, including the systems of «labor productivity – the quality of life» are investigated with the help of the separation of the new direction of the behavior studying of the system by the method of the cognitive modeling, which includes the usage of expert, statistical methods of identification of the complex subject, the usage of methods of the graph theory usage of methods of the management theory, usage the methods of scenario, making decisions in the conditions of different kinds of uncertainties, facilitating the management of such complex systems as the labor productivity and the quality of life.

The theoretical and methodological and organizational and economical bases of the study of complex systems, which include the system «productivity - quality of life», are systematized, which is the basis for conducting scenario modeling of the system with the construction of its predicted change in the direction of improvement.

In order to measure the quality of life two methodological approaches to the population were identified. Within the first approach the person identifies and assesses the main criteria himself that determine the quality of life. It is possible to receive the information according to the estimates only with the help of the sociological research which reflects the attitudes of the population itself. In the second approach, the conditions are assessed on the basis of objective information (the quality of dwelling, conditions of work, accessibility of education), the system of social indicators are built, which can widely show the system of welfare compared with real conditions.

With the help of experts it was found that twelve main factors influence on the quality of life: labor productivity, incomes of population, unemployment, working conditions, demography, ecology, social guarantee (state support), education, inflation, health leisure, entertainment and life safety. A set of methods has been applied from simple extrapolation to foundation of economic-mathematical and imitation-heuristic models. It has proved that the most productive decision of the organization and complex systems management is the use of cognitive control.

The systematic approach to the factor formation as the main systems of indicator of the quality of life is substantiated and proposed, factors influencing the quality of life of the population of Ukraine. Such factors as demographic factors, changes of the economic level of the population activity, parameters of the labor market function, the labor productivity are quantified.

Studies show that the moderate growth rates of labor productivity recorded in Ukraine in the period of 2010–2017 became the result of maintaining of nearly the most stable volumes of gross value added against the reduction in the total number of economically acted and employed people at the age of 15-70-years old. It allowed to interpret the growth of productivity as the manifestation of economical adaptation to slow down the scale of economic activity with the use of less human potential. Such rates of growth of social productivity limit its positive influence on all spheres of the quality of life of the population of Ukraine.

On the basis of the proposed approach to the analysis of complex systems of mutual influence of indicators of labor productivity and quality of life, the nonlinear

character of the impact of the growth of labor productivity on the quality of life has been revealed: the signs of atypical influence are demonstrated, which is characterized by the fact that actual productivity growth is a manifestation of adaptation of the economy to curtailment of the scale of economic activity, since there is no confirmation of the effect of the growth of social productivity on the quality of life on the set of criteria, that is, the growth of su limited productivity of the fields forms the economic conditions increase the quality of life.

Strategic priorities of labor productivity management in the system of providing quality of life on the basis of cognitive modeling and analysis of complex systems of mutual influence of indicators of productivity and quality of life are determined, which allow ensuring the quality and consistency of management decisions aimed at increasing the quality of life of the population.

The analysis and formalization of the content and structure in the quality of life management system are carried out, the results of which are presented as a mechanism that includes the components of the system of quality of life of the population determined by the author, a list and systematization of subjects, objects and methods of quality management of life; Variability of application of managerial decisions based on the results of scenario modeling and comparison of normative and subjective indicators is substantiated.

The mechanism of management of labor productivity in the system of ensuring the quality of life of the population is constructed, namely: the needs for management of labor productivity, directions for its increase and the planned level of growth are determined; systematized macro- and micro-factors on quality of life; the use of the proposed mechanism provides the implementation of cognitive modeling and scenario analysis.

Keywords: productivity, quality of life, productivity management, quality of life of the population, assessment of the quality of life of the population, cognitive map, cognitive modeling, forecasting, quality of life management, strategic priorities of labor productivity management, labor productivity management mechanism in the quality assurance system life of the population.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА

1. Ярчук А. В. Взаємозв'язок зростання рівня життя та ефективності праці / А. В. Ярчук // Сучасний стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку та економічного аналізу діяльності підприємств в Україні: Кол. монографія / За заг. редакцією д.е.н. Л. І. Антошкіної. – Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2016. – С. 205-210 (0,6 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у обґрунтуванні факторів впливу зростання рівня життя на показники ефективності праці.*
2. Ярчук А. В. Якість життя населення: поняття й показники / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інноваційного забезпечення розвитку економіки: Кол. монографія / За редакцією Л. В. Синяєвої, С. А. Нестеренко. – Мелітополь, 2016. – С. 417-419 (0,6 д.а. / 0,3 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у дослідженні сутності та значення основних методів оцінки рівня та якості життя населення.*
3. Ярчук А. В. Качество жизни в контексте теории и практики социального благосостояния / А. В. Ярчук // Формування компетентнісної компоненти фахівців з обліку і аудиту: Кол. монографія / За редакцією Л. В. Синяєвої, О. В. Вороновської. – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2016. – С. 329–333 (0,6 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у обґрунтуванні соціально-економічного значення категорії якості життя в контексті розвитку добробуту держави.*
4. Ярчук А. В. Створення системи мотивації на підприємстві / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М. Ф. Кропивка. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014. – №2 (26). – С. 215–218 (0,4 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у обґрунтуванні факторів і показників формування сучасних мотиваційних систем на підприємстві.*
5. Ярчук А. В. Продуктивність праці як фактор впливу на конкурентоспроможність економіки України / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Вісник Донецького національного університету. Серія В : економіка і право. – 2014. –

№ 2. – С. 80–83 (0,4 д.а. / 0,2 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у визначенні причин низької продуктивності праці в Україні.*

6. Ярчук А. В. Производительность труда как показатель эффективности производственной деятельности // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л. В. Синяєвої. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014. – № 4 (28). – С.222–226 (0,4 д.а.).

7. Ярчук А. В. Розробка програми стратегічного менеджменту на підприємстві / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л. В. Синяєвої. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2016. – № 1 (30). – С.66–72 (0,5 д.а. / 0,25 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у проведенні аналізу та розробці програми стратегічного менеджменту.*

8. Ярчук А. В. Сутність поняття якості життя населення / А. В. Ярчук // Економіка і організація управління: Збірник наукових праць. – Вінниця: ДонНУ, 2016. – № 3 (23). – С. 430–439 (1,2 д.а.).

9. Ярчук А. В. Продуктивність праці як фактор впливу на якість життя населення України / А. В. Ярчук // Україна: аспекти праці. – 2018. – № 1. – С. 16–21 (0,7 д.а.).

10. Ярчук А. В. Оцінка якості трудового життя в організації / А. В. Ярчук // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л. В. Синяєвої. – Мелітополь : Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2016. – № 3 (32). – С.224–231 (*Index Copernicus та інші*) (0,6 д.а.).

11. Ярчук А. В. Качество жизни в контексте теории и практики социального благосостояния / А. В. Ярчук // Наука: научно-производственный журнал. – Костанай, Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова, 2016. - № 4–3. – С. 460–463 (0,4 д.а.).

12. Ярчук А. В. Удосконалення якості життя працівників у сфері освіти та медицини / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Збірник наукових праць Таврійського

державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л. В. Синяєвої. – Мелітополь : Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2018. – № 3 (38). – С. 37–46 (*Index Copernicus та інші*) (1,0 д.а. / 0,5 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у поглибленні розуміння залежності характеристик якості життя в Україні від пропорцій розподілу ресурсів, що виділяються на поліпшення цих характеристик.*

13. Ярчук А. В. Мотивація праці та її використання в практиці управління підприємством / А. В. Ярчук // Фінансово-економічні проблеми розвитку сільських територій: Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 6–7 травня 2014 р.). – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2014. – С. 162–164 (0,2 д.а.).

14. Ярчук А. В. Обеспечение качества рабочей силы в системе регулирования рынка труда / А. В. Ярчук, Л. В. Синяева // Современное общество и наука: социально-экономические проблемы в исследованиях преподавателей вуза: сборник научных статей по итогам Международной научно-практической конференции (г. Волгоград, 27 февраля 2015 г.). – Волгоград: ФЕНИКС, 2015. – С. 281–289 (0,6 д.а. / 0,3 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у дослідженні особливостей забезпечення якості робочої сили у системі регулювання ринку праці.*

15. Ярчук А. В. Сутність і еволюція формування поняття «якість життя населення» / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 7–14 квітня 2015 року). – Мелітополь, ТДАТУ, 2015. – Т. 3. Економічні науки. – С. 21–23 (0,2 д.а. / 0,1 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у обґрунтуванні еволюції поглядів на формування поняття «якість життя населення».*

16. Ярчук А. В. Рівень і якість життя населення України та методи їх оцінки / А. В. Ярчук // Розвиток соціально-економічних систем у трансформаційних умовах: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції студентів і

молодих учених (м. Бердянськ, 27–28 січня 2016 р.). – Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2016. – С. 55–56 (0,3 д.а.).

17. Ярчук А. В. Система критеріїв ефективності виробництва / А. В. Ярчук // Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 14–25 квітня 2016 р.). – Мелітополь: ТДАТУ, 2016. – С. 54–55 (0,2 д.а.).

18. Ярчук А. В. Індикатори оцінки якості життя населення / А. В. Ярчук // Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Бережани, 19–20 квітня 2018 р.). – Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2018. – С. 443–445 (0,2 д.а.).

19. Ярчук А. В. Проблеми та перспективи зростання продуктивності праці та якості життя в Україні / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Менеджмент результативної трансформації аграрної сфери економіки України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Бережани, 12 червня 2018 р.). – Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2018. – С. 23–25 (0,2 д.а. / 0,1 д.а.). *Особистий внесок здобувача полягає у дослідженні проблематики оцінки рівня та якості життя населення, проведенні аналізу перспективного зростання продуктивності праці.*

20. Ярчук А. В. Вплив продуктивності праці на якість життя населення / А. В. Ярчук // Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 14–15 червня 2018 р.). – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. – С. 225–227 (0,2 д.а.).

ЗМІСТ

ВСТУП.....	15
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПРОДУКТИВНІСТЮ ПРАЦІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ	23
1.1. Сутність соціально-економічної категорії продуктивності праці та її роль у забезпеченні якості життя.....	23
1.2. Теоретичні основи визначення змісту поняття «якість життя»	33
1.3. Методичні підходи до управління продуктивністю праці та якістю життя	53
Висновки до розділу 1	67
РОЗДІЛ 2. СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОДУКТИВ-НОСТІ ПРАЦІ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ.....	70
2.1. Продуктивність праці як фактор впливу на якість життя.....	70
2.2. Застосування методики когнітивного моделювання в управлінні продуктивністю праці та якістю життя	91
2.3. Аналіз якості надання послуг провідними галузями в країнах-членах ОЕСР і постсоціалістичних країнах.....	107
Висновки до розділу 2	125
РОЗДІЛ 3. ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПРОДУКТИВНІСТЮ ПРАЦІ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ	127
3.1. Удосконалення методичних підходів до оцінки якості життя населення України	127
3.2. Моделювання та прогнозування впливу продуктивності праці на якість життя	148
3.3. Удосконалення якості життя населення в контексті взаємодії комерційного і бюджетного секторів соціальної сфери.....	171
Висновки до розділу 3	191
ВИСНОВКИ.....	194
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	197
ДОДАТКИ.....	218

ВСТУП

Актуальність теми. Гідний рівень та позитивна динаміка показників якості життя населення є метою та об'єктивним індикатором ефективності державної політики економічного зростання, якості соціальної інфраструктури та комфорту суспільного буття. В той же час, зміст і реалізація державної політики зростання і добробуту також є залежними від досягнутих параметрів рівня і якості життя населення. Серед комплексу чинників та економічних передумов забезпечення якості життя населення традиційно підкреслюється суспільно важливе значення зростання продуктивності праці як критерія результативності та ефективності діяльності. На індивідуальному рівні зростання продуктивності праці в парадигмі теорії людського капіталу забезпечує переважно прямий вплив на рівень доходів та якість життя конкурентоспроможного фахівця. Що стосується макрорівня впливу продуктивності праці на якість життя, подібна залежність є бажаною, економічно обґрунтованою, хоча не забезпечується лінійно в сучасних умовах, що потребує спеціальних досліджень особливостей формування економічного потенціалу зростання добробуту населення в контексті продуктивності використання ресурсів праці.

Процеси глобалізації економіки, інтеграції України до світового міжнародного економічного простору, потреби формування передумов розвитку економіки знань вимагають нових підходів до пошуку джерел зростання якості життя, тому теоретичне значення та практична необхідність розкриття категорії якість життя в контексті залежності від результативності праці та ефективної діяльності об'єктів на мікро- та макрорівні є високою. Зростання продуктивності праці має винятково важливе значення для досягнення визнаних світовою спільнотою економічних, соціальних і екологічних стандартів життєдіяльності суспільства.

Суттєвий внесок у дослідження значення продуктивності праці та пошук шляхів її зростання внесли відомі вчені: А. Г. Бабенко, О. А. Бугуцький, Д. П. Богиня, В. В. Вітвіцький, Б. М. Генкін, В. С. Дієсперов, Т. А. Заяць, О. І. Здоровцов, М. П. Іоффе, Н. С. Маслов, В. Ф. Машенков, М. Г. Назаров,

М. В. Семикіна, С. Г. Струмилін, О. О. Чернушкіна та ін. В їхніх працях досліджено категорійний апарат, чинники впливу на продуктивність праці та механізми її підвищення, базові положення зв'язку продуктивності праці та економічного зростання країни і добробуту населення.

Теоретико-методологічні передумови вивчення категорії «якість життя» були створені класиками соціології М. Вебером, Е. Дюркгеймом, Г. Зіммелем, К. Марксом, Г. Спенсером, П. Сорокіним, які запропонували основні напрями принципової переорієнтації структурної та організаційної політики управління підприємством. Проблему якості і способу життя досліджували також зарубіжні та вітчизняні вчені: В. П. Антонюк, В. Г. Виноградський, В. М. Данюк, О. М. Гладун, О. А. Грішнова, Р. П. Колосова, А. М. Колот, Е. М. Лібанова, Л. С. Лісогор, О. В. Макарова, Г. К. Мелік'ян, В. Г. Никифороенко, Л. К. Семів, Г. К. Черкасов, В. А. Шабалін, Л. В. Шаульська. В їх працях розглядаються важливі аспекти детермінації рівня і якості життя, розробляються соціальні показники способу життя.

Трансформація ресурсної бази сучасної економіки, задачі концентрації та раціонального використання нематеріальних активів зростання обумовлюють нові аспекти проблематики досліджень, в межах яких вивчаються питання продуктивності праці. В теоретичному контексті актуальність теми дослідження обумовлена необхідністю подальшої розробки категорії «якість життя» стосовно управління нею як на рівні держави, так і на регіональному рівні; в практичному – затребуваністю соціальною практикою розробки основних напрямів і механізмів підвищення якості життя населення країни у взаємозв'язку із зростанням продуктивності праці. Це й обумовило вибір теми дисертаційної роботи, постановку мети і задач дослідження.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами. Дисертацію виконано відповідно до тематики наукових досліджень Таврійського державного агротехнологічного університету – науково-технічної підпрограми № 3 «Формування ефективної системи менеджменту в умовах транзитивної економіки регіону» (номер держреєстрації 0116U002740, 2016–2020 рр.), в межах якої здійснено комплексне системне дослідження якості життя трудових колективів

підприємств та окремих працівників, розглянуто теоретико-методичні та організаційно-правові аспекти управління продуктивністю праці та якістю життя, розроблено механізм управління продуктивністю праці в контексті системи забезпечення якості життя, визначено напрями регулювання продуктивності праці.

Мета і задачі дослідження. Метою дисертаційної роботи є вдосконалення концептуальних та науково-методичних основ управління продуктивністю праці та розробка на цій основі практичних рекомендацій щодо підвищення якості життя.

Відповідно до мети в роботі поставлено і вирішено такі задачі:

дослідити теоретичні основи визначення змісту соціально-економічних категорій «продуктивність праці» та «якість життя»;

проаналізувати концептуальні та методичні засади вимірювання якості життя населення;

обґрунтувати застосування методики когнітивного моделювання і прогнозування впливу продуктивності праці на підвищення якості життя населення;

систематизувати теоретико-методологічні та організаційно-економічні основи дослідження складних систем, до яких відноситься система «продуктивність праці – якість життя»;

розробити науково-методичне забезпечення прогнозування динаміки та взаємного впливу показників продуктивності праці та якості життя;

визначити стратегічні пріоритети управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя;

формалізувати зміст та структуру системи управління якістю життя населення;

побудувати механізм управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення.

Об'єктом дослідження є процеси управління продуктивністю праці та якістю життя населення.

Предмет дослідження – теоретичні, науково-методичні та практичні аспекти управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення України.

Методи дослідження. Теоретико-методологічною основою дисертації є наукові праці вітчизняних і зарубіжних учених з економічної теорії, економіки праці, менеджменту, управління персоналом. Для вирішення поставлених задач використано такі методи дослідження економічних явищ і процесів: *діалектичний та абстрактно-логічний метод пізнання* – при узагальненні теоретичних та методичних аспектів визначення продуктивності праці, якості життя та формуванні висновків; *монографічний метод* – при вивченні досвіду регіонів, країн у зростанні продуктивності праці та забезпеченні якості життя; *метод аналітичних групувань* – при групуванні підприємств за рівнем продуктивності праці, рівнем життя тощо; *графічний метод, індексний аналіз* – при аналізі тенденцій продуктивності праці та якості життя; *метод побудови когнітивних моделей і метод сценарного моделювання* – при оцінюванні та розробці напрямів удосконалення управління продуктивністю праці; *методи соціологічного дослідження* (метод анкетування та короткочасних моніторингів) – при визначенні основних соціально-економічних мотивів до продуктивної праці і підвищення якості життя.

Інформаційною базою дослідження є законодавчі та нормативно-правові документи України, офіційні матеріали та документи міжнародних організацій щодо управління продуктивністю праці та забезпечення якості життя населення, офіційні видання Державної служби статистики України, тематичні збірники й довідники, матеріали науково-практичних конференцій, періодичних видань, результати власних соціально-економічних досліджень.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у поглибленні теоретико-методичних положень та розробленні науково-практичних рекомендацій щодо управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення. Основні наукові результати полягають у такому:

вперше:

обґрунтовано стратегічні пріоритети управління продуктивністю праці на основі когнітивного моделювання та аналізу складних систем взаємного впливу показників продуктивності праці та якості життя; специфічними рисами запропонованого підходу є послідовна формалізація процесів управління

продуктивністю праці та якістю життя на основі структуризації змісту та параметрів взаємної обумовленості процесів, побудови когнітивної карти, визначення сили взаємного впливу чинників, розробки плану імпульсного моделювання як основи для вибору бажаного сценарію розвитку;

удосконалено:

науково-методологічні основи дослідження внутрішніх зв'язків системи «продуктивність праці – якість життя» в контексті побудови дворівневого механізму управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення, використання якого забезпечує реалізацію когнітивного моделювання та сценарного аналізу;

концептуальні та методичні засади вимірювання якості життя населення, які поєднують, по-перше, формування системи індикаторів якості життя (якість людського капіталу, здоров'я членів суспільства, якість освіти, праці, технологій тощо), по-друге, співставлення показників самоідентифікації, нормативних значень та експертних оцінок якості життя, по-третє, систематизацію параметрів впливу множини факторів на якість життя населення (демографічні, екологічні, освітні, економічні, параметри функціонування ринку праці, охорони здоров'я, дозвілля тощо);

дістали подальшого розвитку:

зміст основних категорій дослідження: «продуктивність праці» визначена як характеристика наявних передумов розвитку економічного потенціалу з метою покращення добробуту населення, що підкреслює суспільне значення взаємообумовленості процесів зростання продуктивності праці та якості життя; «якість життя» визначена як інтегральний показник, що характеризує міру вкладання економічних можливостей суспільства в покращення значущих для населення характеристик умов життя;

теоретичні положення, які розкривають нелінійний характер впливу зростання продуктивності праці на якість життя: продемонстровано ознаки атипового впливу, який характеризується тим, що фактичне зростання продуктивності є проявом адаптації економіки до згорання масштабів економічної діяльності, оскільки відсутнє підтвердження впливу зростання

суспільної продуктивності праці на якість життя за комплексом критеріїв, тобто зростання суспільної продуктивності праці обмежено формує економічні умови зростання якості життя населення;

організаційно-інституційні засади управління якістю життя, представлені у формі механізму, який базується на визначенні складових системи якості життя населення, суб'єктів, об'єктів та методів управління якістю життя, альтернативне/комбінаторне застосування яких визначається результатами сценарного моделювання та співставленням нормативних та суб'єктивних показників.

Практичне значення отриманих результатів полягає в тому, що основні положення і висновки, наведені в дисертації, доведено до рівня методичних розробок і практичних рекомендацій, впровадження яких сприятиме реалізації запропонованих напрямів управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення України.

Отримані наукові результати впроваджено на регіональному рівні та на рівні підприємств:

на регіональному рівні: в діяльності Управління соціального захисту населення Мелітопольської міської ради Запорізької області (довідка №289/03-27 від 12.12.2018 р.) – рекомендації щодо визначення пріоритетних напрямів зростання продуктивності праці та сприяння покращенню якості життя населення при розробці стратегії розвитку регіону;

на рівні підприємств: у практичній діяльності ТОВ «Мелітопольський автогідроагрегат» (довідка № 431-Н від 09.10.2018 р.) – запропоновано використання механізму управління продуктивністю праці та заходів з удосконалення якості життя, що сприятиме зростанню впливу продуктивності праці на результати господарської діяльності; у практичній діяльності ТОВ «ВКФ «Надія-Грандекс» (довідка № 67 від 18.12.2018 р.). – визначені основні фактори, що впливають на продуктивність праці та якість життя працівників підприємства, розроблено пропозиції щодо визначення пріоритетних напрямів діяльності підприємства з метою зростання продуктивності праці та підвищення якості життя працівників.

Результати досліджень також використовуються в навчальному процесі Таврійського державного агротехнологічного університету при викладанні дисциплін «Економіка праці та соціально-трудова відносини», «Управління персоналом» (довідка № 33-156 від 21.11.2018 р.).

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаною науковою працею, в якій викладено авторські розробки теоретичних, науково-методичних та практичних положень щодо управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення та розробки концептуальних підходів до формування стратегічних пріоритетів управління продуктивністю праці. Наукові положення, висновки і рекомендації, які виносяться на захист, одержані автором особисто. З наукових праць, які опубліковані у співавторстві, в дисертації використані лише ті ідеї та положення, які є результатом власних досліджень здобувача.

Апробація результатів дисертації. Основні положення, висновки і рекомендації дисертації доповідались і отримали схвалення на міжнародних і всеукраїнських науково-практичних конференціях і семінарах: «Фінансово-економічні проблеми розвитку сільських територій» (м. Мелітополь, 2014 р.), «Современное общество и наука: социально-экономические проблемы в исследованиях преподавателей вуза» (м. Волгоград, 2015 р.), «Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК» (м. Мелітополь, 2015, 2016 рр.), «Наука и инновации – стратегические приоритеты развития экономики государства» (м. Костанай, 2016 р.), «Актуальні соціально-економічні проблеми держави і регіонів: антикризова стратегія і сталий розвиток» (м. Вінниця 2016 р.), «Розвиток соціально-економічних систем у трансформаційних умовах» (м. Бердянськ, 2016 р.), «Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення» (м. Бережани, 2018 р.), «Менеджмент результативної трансформації аграрної сфери економіки України» (м. Бережани, 2018 р.), «Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування» (м. Мелітополь, 2018 р.).

Публікації. Основні результати дисертаційної роботи знайшли своє відображення у 20 наукових працях загальним обсягом 9,50 ум.-др. арк., з них особисто автору належить 7,55 ум.-др. арк., у тому числі 3 розділи у колективних монографіях, 6 статей

у наукових фахових виданнях (із них 3 – у співавторстві), 3 статті у наукових періодичних виданнях інших держав та у виданнях України, які включені до міжнародних наукометричних баз (із них 1 – у співавторстві), 8 публікацій за матеріалами науково-практичних конференцій (із них 3 – у співавторстві).

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, трьох розділів, висновків, списку використаних джерел, додатків. Загальний обсяг дисертації – 267 сторінок. Робота містить 44 таблиці, з них 14 таблиць займають 16 повних сторінок, 29 рисунків, з них 2 рисунки займають 2 повні сторінки, 5 додатків на 50 сторінках, список використаних джерел із 221 найменування на 21 сторінці. Обсяг основного тексту дисертації становить 180 сторінок.

РОЗДІЛ 1

ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ УПРАВЛІННЯ ПРОДУКТИВНІСТЮ ПРАЦІ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

1.1. Сутність соціально-економічної категорії продуктивності праці та її роль у забезпеченні якості життя

Перше місце в системі індикаторів національної економіки займає продуктивність праці (ПП). Від її рівня і динаміки залежать рівень і якість життя громадян, соціально-економічний розвиток країни, формування її конкурентних переваг і позиція на світовому ринку. В результаті зростання суспільної продуктивності праці підвищується кількість створених споживчих вартостей та оплата праці, економиться жива праця, що уречевлена в предметах і засобах виробництва, знижуються витрати. Попри важливість даного показника для економіки країни, показнику продуктивності праці майже не приділяється увага у наукових дослідженнях, тому актуальним постає завдання визначення як самого показника, так і дослідження місця України в світі за цим показником.

Дослідженням продуктивності праці на макро-, мезо- та мікроекономічному рівнях займалися відомі вітчизняні та закордонні вчені, зокрема: А. Лоулер [57], Д. Синк [74], Ю. Одегов [64], С. Струмилін [83], Г. Куліков [45], Е. Лібанова [51-54], А. Ревенко [158], О. О. Чернушкіна [92–98] та інші. У працях зазначених науковців досліджено категорійний апарат, чинники впливу на продуктивність праці та механізми її підвищення, зв'язок продуктивності праці та економічного зростання країни і добробуту населення. В роботах російських учених-економістів достатньо широко досліджені також питання методології і методики аналізу продуктивності праці, зокрема, С. Струмиліна [83], В. Немчинова [62], П. А. П. Хромова [90] та ін. Найбільший внесок у розробку проблеми ефективності праці внесли С. Г. Струмилін [83], П. А. Хромов [90], Н. И. Куликов [45], Н. Ротштейн [203], Л. И. Абалкін [1], Л. А. Костін [46–48], П. Ф. Петроченко [65, 66], Г. Е. Слезингер [192], Б. М. Генкін

[20], В. Д. Ракоті [71] й ін., а також дослідження Інституту економіки України та ряду галузевих інститутів. В останнє десятиріччя теоретичні і практичні аспекти продуктивності праці в Україні знайшли відображення в роботах В. М. Гончарова [21], О. В. Додонова [30], А. В. Кудінової [41], Е. Мниха [151], А. Ревенка [158] Л. В. Синяєвої [76], Д. В. Верби [13], О. О. Чернушкіної [92–98], й ін.

Незважаючи на значний обсяг проведених досліджень, невирішеними залишається ряд теоретичних і практичних питань. Стрімкий динамізм соціально-економічних та політичних факторів розвитку економіки вносить постійні корективи у формування та використання трудових затрат. Потребують дослідження питання виявлення напрямів розвитку і факторів продуктивності праці, забезпечення підприємств кваліфікованими працівниками. Необхідне також формування дієвого мотиваційного механізму, обґрунтування шляхів підвищення рівня продуктивності праці в галузях, удосконалення підходів до управління продуктивністю праці та її вплив на якість життя населення.

Але, перш, ніж перейти власне до дослідження, доцільним, на наш погляд, є розгляд історичних джерел виникнення цієї соціально-економічної категорії, а також її аналіз з точки зору актуальності в сучасних умовах.

Наукові розробки щодо формування показника «продуктивність праці», вимірювання її рівня й динаміки, застосування методів математично-статистичного аналізу для характеристики ступеню впливу різних факторів на продуктивність праці широко висвітлені у науковій літературі.

Значний внесок у розробку даного показника зробив економіст А. Сміт [81]. Основною ідеєю А. Сміта та інших представників «англійської школи класичної політекономії» було те, що «багатство народів створюється продуктивною працею у всіх галузях економіки. І будь-який член суспільства отримує свої доходи саме з цього джерела, оскільки досягнення високого рівня життя значною мірою сприяє створенню умов для підвищення продуктивності його праці» [81].

Вагомий внесок у визначення сутності категорії «продуктивність праці» зроблений К. Марксом. Він розглядав відношення продуктивності технічних удосконалень, які були переведені в чисельність річних працівників, до

продуктивності ручної праці, тобто до чисельності продуктивного населення, і таким чином, вимірював зростання продуктивності праці непрямим методом [59].

В роботах А. Б. Бушена, В. Є. Варзара, І. І. Бока, Д. А. Тімірязєва, а в подальшому в дослідженнях С. Н. Велецького, С. Г. Струмиліна тощо [83, 86, 87] також висвітлювались окремі аспекти цієї проблеми. Вчені по-різному підходили до визначення факторів, у тому числі до тривалості робочого дня, умов та організації праці, а також принципів і методів оцінки результатів праці.

На підставі зазначеного стає очевидним, що в Україні категорія «продуктивність праці» у своєму формуванні пройшла певні етапи становлення від появи (початок ХІХ століття) до повного занепаду (починаючи з 90-х років ХХ століття майже до теперішнього часу).

На першому етапі, на початку ХІХ століття, спираючись на існуючі наукові погляди західних економістів, науковці намагались вперше провести облік відпрацьованого часу, тривалості робочого дня та виміряти величину вартості валової продукції на одного працівника. Такі показники можна знайти в роботах передових статистів Росії того часу [72, 83, 85, 86]. Цей етап одержав назву зародження.

Другий етап – розвиток – тривав у 1919–1921 рр. У цей час було створено Центральний інститут праці (ЦІП). У січні 1925 р. на центральне статистичне управління (ЦСУ) СРСР було покладено проведення статистичних робіт з аналізу продуктивності праці. ЦСУ СРСР було зобов'язано щоквартально проводити вибіркові обстеження, а в 1928–1929 рр. введено терміновий щомісячний кон'юнктурний облік продуктивності праці. Значний внесок у формування категорії «продуктивність праці» зробили: О. К. Гастєв, М. П. Іоффе, С. Г. Струмилін та інші науковці [17, 18, 83].

У період 1965–1990 рр., на ІІІ етапі, етапі розквіту, продуктивності праці надавали велике значення. Збиранням та обробкою даних щодо продуктивності праці в промисловості займались на державному рівні. У цей період діяльність підприємств повністю регламентувалась інструктивними матеріалами. Відповідно до вимог відбувалося комплексне групування підприємств за темпами зростання продуктивності праці. Одночасно дана проблема розроблялась на науковому рівні

про що свідчить найбільша кількість наукових досліджень та публікацій за даною тематикою саме у цей період [13, 6, 30].

Вагомий внесок становлять наукові роботи таких вчених: Б. М. Генкіна, Г. Р. Погосяна, К. С. Ремізова, П. Ф. Петроченка й багатьох інших дослідників [20, 5, 65, 66].

На початку 90-х років ХХ століття показник «продуктивність праці» був вилучений із статистичної звітності. Розпочався ІV етап, етап занепаду. З цього часу розрахунки рівня продуктивності праці проводилися деякими підприємствами тільки для внутрішнього користування. Причиною такого ставлення до цього важливого показника було, по-перше, стрімке падіння основних соціально-економічних показників і, в тому числі, рівня продуктивності праці, по-друге, велике значення приділяється іншим показникам ефективності роботи підприємства (рентабельності, конкурентоздатності тощо), по-третє, виникли проблеми при одержанні фактичних даних для проведення розрахунків, оскільки з'явилося таке поняття, як комерційна таємниця. Все це не дозволяло проводити наукові дослідження на належному рівні. Однак, слід зазначити, що і в цей складний період спостерігалися поодинокі наукові публікації за даною тематикою.

V етап – відродження – в останні роки у наукових працях все частіше висловлюється думка про необхідність повернення цього показника до статистичної звітності та в практику господарської діяльності підприємств. Крім того, з 2004 р. у статистичному бюлетені Держкомстату України наводяться дані про динаміку продуктивності праці, однак із зазначенням, що ці дані застосовуються для службового користування [50, 51] (Додаток В).

Економічний зміст категорії продуктивності по-різному трактується вітчизняними і зарубіжними дослідниками. Так, ще на початку ХХ ст. інженер та раціоналізатор у сфері організації праці Г. Емерсон сформулював 12 принципів продуктивності [101]. У своїй роботі він наголошував, що умови праці сприяють максимальному зниженню трудових, матеріальних і фінансових затрат на одиницю продукції, що значно підвищує ефективність праці. Він вважав, що зростання продуктивності праці, пов'язане зі скороченням непродуктивних витрат

робочого часу та підвищенням рівня використання робочого часу і це безпосередньо впливає на результативність праці.

У вітчизняній теорії, що спиралася на марксистський підхід до даної проблеми, зазначалось, що «продуктивність характеризує плодотворність трудової діяльності, а витрати праці розглядаються як наближена оцінка сукупних витрат» [59]. Однак, у сучасних умовах відбулися певні зміни в економічних процесах як окремих підприємств так, і економіки України в цілому. У зв'язку з цим змінилися погляди на категорію «продуктивність праці». Ще за умов трансформаційних перетворень відбувалася полеміка щодо необхідності застосування цього показника як на макро-, так і на мікрорівнях. Однак, згаданий процес стикається з цілою низкою труднощів.

По-перше, показник продуктивності виробництва, який застосовується у країнах з ринковою економікою, в Україні при оцінці господарської діяльності все ще не використовується, у тому числі і його складова – продуктивність праці. По-друге, руйнування планової економіки суттєво позначилося на продуктивності праці, як інструменту впливу на результативність праці й виробництва. Так, на досліджуваних підприємствах, планування продуктивності праці не проводиться, відсутня статистична звітність щодо рівня продуктивності праці, не визначаються резерви використання робочої сили, втрат робочого часу тощо. Про це, зокрема, говорить А.Ревенко, стверджуючи, що «при переході України до трансформаційної, ринкової економіки увага до всіх аспектів продуктивності праці була майже повністю втрачена» [158].

По-третє, необхідно зазначити, що до дослідження даної проблеми вчені не завжди підходили з точки зору типу виробництва підприємства. Доведено, що тип виробництва суттєво впливає на виробничий процес, організацію робочого місця, кваліфікацію персоналу, що безумовно позначається на продуктивності праці та методиці її управління.

Така ситуація вимагає перегляду методичних та методологічних підходів до застосування цієї важливої соціально-економічної категорії у якості показника оцінки господарської діяльності підприємства, галузі чи суспільства в цілому. Потребує також адаптація системи управління продуктивністю праці на

підприємствах різних типів виробництв до нових умов господарювання. На підтвердження цього висновку можна послатися на думку В. Дієсперова [27], який відзначив, що «вкрай необхідно, щоби державні установи та економічна наука запропонували виробництву методи надійного та нескладного контролю за станом господарства. Для цього потрібно розробити методіку управління економікою підприємства з використанням чітко організованої інформації» [27].

На думку Л. М. Фільштейна та І. М. Сочинської [99], продуктивність праці є категорією, яка прийнятна в будь-якому соціально-економічному суспільстві для оцінки ефективності праці. Тому, особливо тепер, продуктивність праці характеризує стан використання працюючих, підвищення ефективності виробництва і вирішення питань про покращання якості їх життя. Нині в Україні, в умовах ринкової економіки, проблема продуктивності праці виступає на перше місце при оцінці ефективності функціонування трудового потенціалу [263].

Показник продуктивності праці застосовується також і для характеристики ефективності використання працівників підприємства, який відображає кількісне співвідношення між обсягом виробленої продукції та трудовими витратами на її виробництво. Чим менші трудові витрати (безпосередньо ручна праця), тим вищий рівень продуктивності праці. «Продуктивність праці характеризує результативність праці, її ефективність, здатність конкретної праці виробляти за одиницю часу певну кількість продукції». Отже, «економічний зміст підвищення продуктивності праці полягає у скороченні витрат робочого часу на виробництво одиниці продукції або у збільшенні кількості продукції, виробленої за одиницю часу» [83].

Таким чином, продуктивність праці – це «показник, що характеризує її ефективність і свідчить про здатність працівників виробляти певну кількість продукції за одиницю часу». Новожилов Н. В. вказує на ефективність праці як на більш широке та багатогранне поняття, ніж продуктивність праці [62]. Розглядаючи різні підходи вчених до визначення категорії «продуктивність праці», зроблено висновок, що значна частина науковців-економістів ототожнює її з ефективністю праці, при цьому не розмежовуючи ці категорії, що ні з теоретичного, ні з практичного боку не виправдано (Додаток Б).

Н. А. Горелов, Г. Г. Меликьян [21, 190] виокремлюють поняття продуктивності праці у вузькій технічній концепції, під якою розуміють «відношення одержаної продукції до введених ресурсів, де вихід – це товари, послуги, сервіс, кількість, якість, вартість, поставка, додана вартість; вхід – це праця, капітал, матеріали, обладнання, енергія, земля, технологія, інформація. Під продуктивністю в широкій суспільній концепції вчені розуміють, перш за все, те, що продуктивність – це розумова схильність людини до постійного пошуку можливості удосконалення того, що існує».

Н. А. Волгін, Ю. Г. Одегов [16, 64] розрізняють продуктивність в широкому і вузькому сенсі слова. Під продуктивністю у вузькому смислі слова розуміють «продуктивність, яка характеризує результативність виробничого процесу з точки зору його основної мети у вигляді відношення обсягу продукції до витрат тільки одного з факторів виробництва: праці, капіталу, матеріалів, енергії, землі та ін.» Продуктивність в широкому смислі характеризує «результативність виробничого процесу у вигляді відношення обсягу продукції до загальних витрат всіх або декількох факторів виробництва, що беруть участь у виготовленні даної продукції».

Крім цього, під продуктивністю в сучасній економічній теорії розуміють «співвідношення між випуском товарів у вигляді продукції і послуг, з одного боку, та реальними витратами на цей випуск, з іншого». У загальному розумінні «продуктивність праці характеризує її результативність (плідність)», тобто оцінює результат праці, одержаний на одиницю витрат, пов'язаних з використанням працівників підприємства. У вузькому розумінні «рівень продуктивності праці визначається кількістю продукції (обсягом робіт чи послуг), що виробляються одним працівником за одиницю робочого часу (годину, зміну, добу, місяць, квартал, рік) або кількістю робочого часу, що витрачається на виробництво одиниці продукції (виконання робіт чи послуг). В залежності від прямого чи оберненого співвідношення цих величин ми маємо два показники рівня продуктивності праці: виробіток і трудомісткість» [83].

Як зазначалось, систематичне зростання продуктивності праці впливає на успіхи в розвитку економіки країни і сприяє підвищенню добробуту населення. Саме тому, зовсім не випадково, К. С. Ремізов підкреслив, що продуктивність праці представляє собою результативність доцільної діяльності людей у сфері виробництва матеріальних

благ [148]. С.Х.Гур'янов та Л.А.Костін зазначають, що продуктивність праці характеризує ефективність затрат праці в матеріальному виробництві й «визначається кількістю продукції, яка вироблена в одиницю робочого часу, або затратами праці на одиницю продукції» [46, 47, 48]. Це означає, що продуктивність праці охарактеризована, як ефективність затрат праці в матеріальному виробництві. Розвиваючи цю тему, Б.С.Сурганов підтримує думку багатьох вчених, що «продуктивність праці вимірюється кількістю продукції, виробленої в одиницю часу або кількістю часу, який затрачено на виробництво одиниці продукції» [82, 84].

Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття «продуктивність праці» представниками наукової спільноти наведено в таблиці Б.1 (Додаток Б).

На підставі викладеного стає очевидним, що науковці говорять про те ж саме, але в різних термінологічних площинах, підкреслюючи важливість цього показника для визначення ефективності господарювання.

Загально визнано і доведено, що низька продуктивність праці є одним з основних гальм розвитку нашої економіки. Розрахунки показника сукупної продуктивності в цілому ґрунтуються на тому положенні, що вона залежить від витрат капіталу, праці та інших факторів, а саме: впливу на виробництво досягнень науки, вдосконалення системи управління й організації виробництва, та інших проявів технічного прогресу, що не знаходять відображення в активах [16].

Початок соціально-економічної реформи співпав з падінням інтересу економічної науки до категорії «продуктивність праці». Показник продуктивності праці, як зазначалось, зник із статистичної звітності. Пояснювалось це намаганням реформаторів послабити роль держави в управлінні економікою, у тому числі в управлінні продуктивністю праці. Почала переважати точка зору, що ринок все відрегулює і стимулюватиме зниження витрат виробництва, скорочення затрат живої праці і, як наслідок, підвищення продуктивності праці. Однак, продуктивність праці знижувалась (табл. 1.1).

Розвиток ринкової економіки гальмувала податкова система. І до сьогодні показники продуктивності праці не прив'язані до реальних доходів населення, рівня і якості його життя. Значення продуктивності праці як показника ефективності виробництва відображено на рис. 1.1.

Динаміка продуктивності праці економіки України (2002–2017 рр.), %

Рік	ВВП (млн.грн.)	Чисельність населення (тис.чол.)	Продуктивність праці
2002	2258100	48457,1	46,6
2003	2673440	48003,5	55,7
2004	3451130	47622,4	72,5
2005	4414520	47280,8	77,1
2006	5441530	46929,5	82,5
2007	7207310	46646,0	88,3
2008	9480560	46372,7	90,0
2009	9133450	46143,7	79,7
2010	1082569	45962,9	23,6
2011	1316600	45778,5	28,8
2012	1408889	45593,3	30,9
2013	1454931	45489,6	32,0
2014	1566728	43001,2	36,4
2015	1979458	42844,9	46,2
2016	2382182	42844,9	55,6
2017	2645332	42307,7	62,5

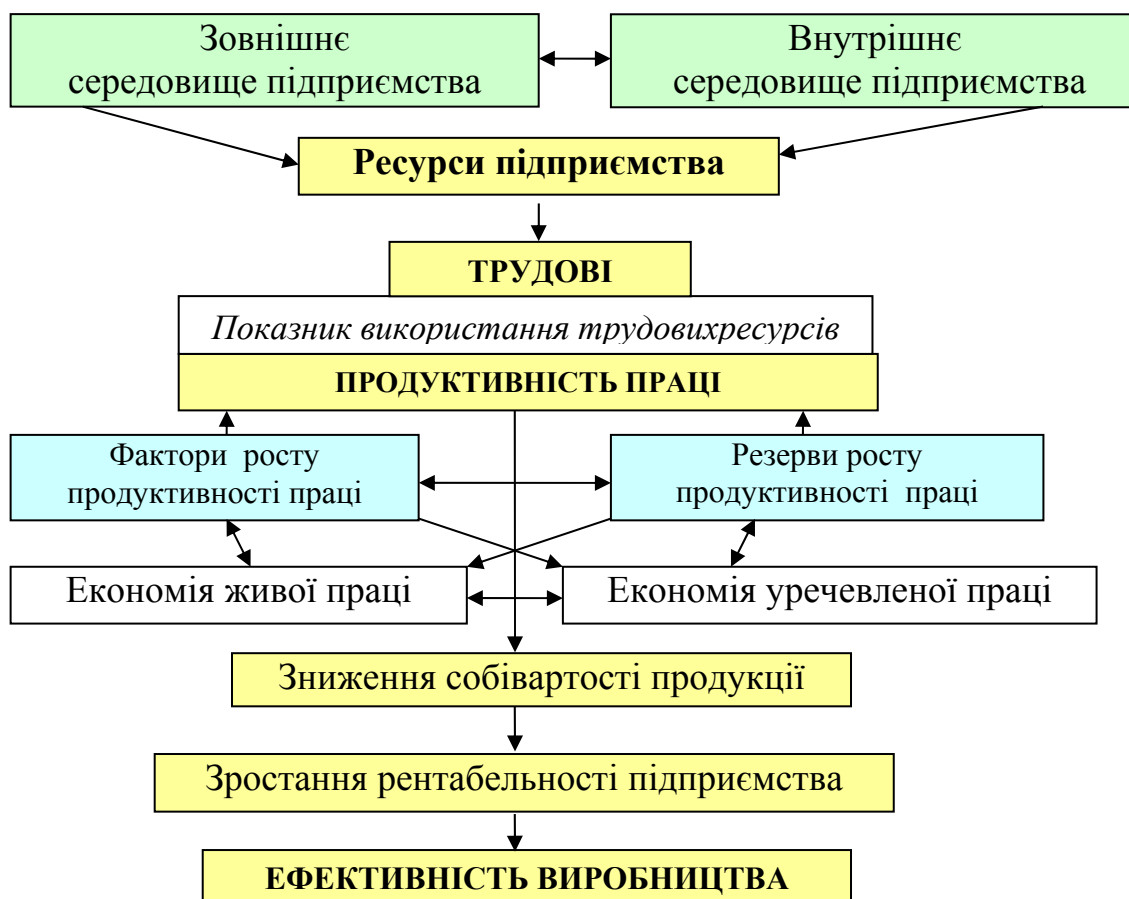

Рис. 1.1. Узагальнена схема впливу продуктивності праці на ефективність виробництва

Джерело: 95.

На рисунку розкривається механізм взаємодії зовнішнього й внутрішнього середовища підприємства з затратами живої й уречевленої праці та їх вплив на результат діяльності – ефективність виробництва.

Розглянемо ще один підхід щодо визначення категорії «продуктивність праці». Продуктивність праці незалежно від форми господарювання є прямим фактором інтенсивного економічного зростання, який забезпечує реалізацію потенційної мети людського суспільства – досягнення високих темпів його сталого функціонування і розвитку. На основі підвищення продуктивності праці досягається головна мета: поліпшення матеріального добробуту населення, зростання середньодушових доходів, збільшення вільного часу; удосконалення розподільчих відносин, включаючи підтримку соціальної захищеності непрацездатних і безробітних; підвищення якості та збільшення різноманітності випущеної продукції та послуг, а також вирішуються інші специфічні завдання, властиві розвиненому суспільству.

Значення зростання продуктивності праці для економіки і суспільства представлено на рис. 1.2.

Рис.1.2. Значення зростання продуктивності праці в національній економіці

Спираючись на наведене, можна стверджувати, що продуктивність праці – це динамічний показник, який змінюється під впливом цілого ряду факторів. На зростання економічної ефективності підприємства значно впливає мотивація працівників, їх кваліфікація, застосування сучасних технологій, збільшення винагороди за працю, матеріальне стимулювання та моральне заохочення. В Україні дослідження підвищення продуктивності проводяться не достатньо активно, тому необхідно використовувати світовий досвід, удосконалювати нормативну базу, вносити зміни до існуючого законодавства у сфері праці.

Зважаючи на проведений аналіз думок щодо сутності аналізованого показника, на відміну від існуючих визначень продуктивність праці у суспільному значенні тлумачиться нами як характеристика наявних умов зростання економічного потенціалу, спрямованого на покращання добробуту населення.

На жаль, практична реалізація заходів щодо підвищення продуктивності праці сьогодні стримується відсутністю в апараті уряду країни менеджерів, здатних передбачати майбутнє, тих, хто уміє будувати стратегічні мультиплікатори, одним з яких може бути «продуктивність праці».

1.2. Теоретичні основи визначення змісту поняття «якість життя»

Однією з центральних проблем сучасності є поглиблення протиріччя між особистістю і суспільством. Поглиблення цього протиріччя призводить до деградації особистості, до посилення її соціальної апатії, до зміцнення помилкових цінностей у духовному світі. Найбільшою особливістю сучасного періоду є посилення нерівномірності суспільного розвитку, яка поклала кінець ідеалам стабільності.

Реформи, що йдуть в Україні останні десятиліття, змінили не тільки соціальні відносини, а й характер суспільного середовища, психологічну атмосферу суспільства, життєві стратегії людей та якісну оцінку показників соціального добробуту. При проведенні подібної оцінки виникає необхідність визначення

«ключового» індикатора, що характеризує цілепокладання і рівень досягнення мети, за яким можна було б зіставити динаміку соціального розвитку.

На нашу думку «ключовим» індикатором, тут може бути категорія «якість життя», оскільки вона пов'язана практично з усіма іншими індикаторами, що характеризують реформування суспільних процесів в сучасній Україні.

Дослідження проблем якості в останні десятиліття перебуває в центрі уваги економічної науки. Якість пронизує практично всі сторони життя і є головним чинником економічного розвитку, соціального устрою, має фундаментальне значення для розуміння сутності людського буття, для розвитку духовної культури суспільства. Розвиток науки, техніки і технологій надає людству принципово нові можливості в досягненні високого рівня якості продукції та послуг і поліпшення на цій основі матеріальних, соціальних і культурних умов життя людства.

Проблема «якості життя» стала підніматися вже з середини 1950-х рр. Але поширення новий термін отримав лише в кінці 1960-х на початку 1970-х рр., оскільки на попередньому етапі, що характеризувався економічним підйомом, головну увагу приділяли кількісним показникам добробуту.

Суть цих концепцій, які розвивали Дж. Гелбрейт [19], А. Тюрго [88], Р. Арон [3], полягає в тому, що сучасне суспільство досягло ери високого споживання і в основному вирішило проблему кількості благ, тому перед ним постає нове завдання: забезпечення якості цих благ. Економіка, заснована на функціонуванні великих корпорацій високотехнологічного виробництва, забезпечує задоволення матеріальних потреб людей на досить високому рівні. У зв'язку з цим суспільний розвиток досяг такого рівня, коли можна ставити проблему якості даних благ, «якості життя». У це поняття входять нематеріальні блага: економічні, соціальні, політичні, моральні. Сюди відносяться питання освіти, охорони здоров'я, екології, соціально-економічної нерівності й т. ін. [19, 88, 3].

Дж. Гелбрейт зазначав, що, «з одного боку, ця проблема пов'язана з негативними наслідками економічного прогресу. По-перше, мова йде про агресивну політику корпорацій з нав'язування споживачам своєї продукції, яка не

завжди є корисною для людини. По-друге, розвиток промисловості в цілому призводить до наростання екологічних проблем, що погіршує умови життя людей. З іншого боку, суспільство досягло певного рівня розвитку, яке дозволяє ставити ці питання і формувати нові завдання, в першу чергу, перед економікою і політикою. Все більша частина населення готова платити за збереження навколишнього середовища, за підвищення естетичних характеристик життя. Високий рівень продуктивності праці дозволяє вивільняти все більше часу на відпочинок, ставлячи питання про якість дозвілля і т.д.» [19].

Проблема, яка виникає у зв'язку з постановкою питання про «якість життя», – це вимір цієї «якості життя». Якщо економічна ефективність може бути оцінена за допомогою певних показників, таких, як зростання ВВП, норма прибутку, цінові індекси, фондові індекси тощо, то якість суспільного прогресу не піддається прямому підрахунку.

Не випадково якість продукції і послуг стала показником високої ефективності праці, джерелом національного багатства, ознакою розвиненої економіки. Однак, в даний час об'єктами управління має виступати якість не тільки продукції і послуг, але і процесів, різних видів діяльності, і, нарешті, якість життя, яка визнана міжнародним співтовариством однією з характеристик, що відображає рівень розвитку країн і народів.

Однією з головних проблем трансформованої економіки України є вихід на новий рівень якості життя. Її вирішення припускає необхідність виявлення і стимулювання розвитку основних чинників, з яких формується система якості життя населення. Історичний досвід свідчить, що вирішення даних завдань має стати національною ідеєю.

Проблема якості протягом багатьох століть є предметом дослідження філософів, економістів, соціологів, фахівців багатьох інших галузей знань. Проблеми, пов'язані з визначенням і змістом даного поняття, обговорювалися представниками різних наук з давніх часів. Постановка цих питань знайшла відображення в роздумах про сенс життя, природу людини, чесноти, допомогу ближнім, багатство, тощо. Перші згадки про якість життя були зафіксовані ще в

працях античних філософів. Початок формування соціально-економічного підходу до якості життя можна віднести до епохи першої промислової революції. У цей період на перший план висувається обговорення проблем, що стосуються бідності і багатства. Про це свідчать назви робіт того часу: П. Буагільбер «Роздуми про природу багатства і грошей» [9], А. Тюрго «Роздуми про створення і розподіл багатства» [88], А. Сміт [81] «Дослідження про природу і причини багатства народів» та ін. У XIX столітті англійський учений І. Бентам запропонував шкалу «обчислення задоволення». За допомогою цієї шкали можна виміряти ступінь добробуту індивідів, і дана ідея знайшла підтвердження в дослідженнях представників утилітаризму, які вважали, що сама людина інтуїтивно оцінює власне життя. Причому вони відзначали, що матеріальні блага цікавлять особистість тільки в тій мірі, в якій вона здатна задовольнити свої потреби. Уявлення про рівень добробуту, як певного стандарту життя, формувалися в роботах А. Сміта [81], Д. Рікардо [72], К. Маркса [59] та ін.

На початку XX ст. англійський економіст, представник кембріджської школи А. Пігу [67] в роботі «Економічна теорія добробуту» вперше запровадив термін «якість життя». Дослідження якості життя він пов'язував з аналізом поняття добробуту. Причому, слід зазначити, що концепція Пігу в якійсь мірі сприяла формуванню нової концепції «держава загального добробуту» (Well Vary State) [67].

А. Пігу розглядав механізми забезпечення загального добробуту (мірою якого виступає національний дохід), який визначається як безліч матеріальних благ і послуг, одержуваних за гроші. Загальний добробут в даній концепції розуміється як сукупність матеріальних благ, що визначають ступінь задоволеності бажань людини. Загальний добробут залежить від економічного добробуту. Економічний добробут А. Пігу трактував як загальну корисність (багатство). У концепції загальний добробут характеризувався трьома ознаками: зростанням середнього реального душевого доходу; зменшенням нерівності в розподілі доходів; зростанням стабільності доходу в реальному вираженні. Поряд з поняттям «загальний добробут», вчений вводить поняття «індивідуальний добробут», яке відображає не тільки економічні аспекти життєдіяльності

особистості, але й ставлення людини до умов життєдіяльності та виражається у формі задоволеності, ступінь якої може бути різною.

А. Пігу вважав, що якість життя – це ступінь задоволеності людини соціальними, політичними і духовними аспектами свого життя, які залежать від того чи іншого виду діяльності і від сфери прикладання праці, відповідно до цього індивідуальний добробут включає економічний стан людини і якість його життя [67].

У теорії добробуту А. Пігу міститься положення про те, що якість життя визначають і «зовнішні ефекти», під якими він розумів зміну навколишнього середовища, зокрема, в результаті діяльності промислових підприємств. У зв'язку з цим вчений піднімав питання про екологічні фактори, що впливають на рівень якості життя. При цьому він зазначав, що на загальний рівень добробуту впливають принципи розподілу національного доходу. Виходячи з цього, він вважав, що одним з інструментів збільшення загального добробуту є принцип прогресивного оподаткування, перерозподіл доходів, розвиток науки, освіти. До числа індикаторів, що визначають якість життя, він відносив також обсяг споживаних товарів.

Управління якістю виникло в результаті об'єктивної потреби людства, перш за все, у якісних продуктах і технологіях, у висококваліфікованому персоналі та як потреба у гідній якості життя. Серед значної кількості робіт, присвячених розгляду якості життя населення і різних його сторін, до цього часу, відсутня єдність у розумінні того, які соціально-економічні процеси і явища позначаються цим терміном. З одного боку, зустрічається гранично розширене тлумачення даної категорії, яке, по суті, вбирає всі процеси життєдіяльності людини в суспільстві. З іншого, до показників якості життя іноді включається без наукового обґрунтування тільки вузька частина процесів життєзабезпечення людей.

На початку ХХ століття проблема якості в основному сприймалась і розроблялась як інженерно-технічна сторона контролю якості. З середини століття теорія і практика управління якістю отримали розвиток на основі системного підходу. Виникли різні національні школи управління якістю, кожна з яких представляла своє бачення змісту цієї категорії, цілі та системи управління

якістю, а також найбільш ефективний механізм досягнення поставлених цілей. Дані положення знайшли відображення в роботах Дж. Джурана [25], К. Ісікави [35], Ф. Кросбі [49], Г. Тагути [85], Дж. Харінгтона [89] та інших.

Представниками вітчизняної і зарубіжної науки сформовані сучасні теорії вивчення проблем якості життя, які спираються на фундаментальну наукову базу. Теоретико-методологічні передумови вивчення категорії «якість життя» були створені М. Вебером [11, 12], Г. Зиммелем [33, 34], К. Марксом [59] та ін., які запропонували основні напрями переорієнтації структурної та організаційної політики держави і управління, що згодом сприяло поліпшенню якості надаваних соціальних послуг населенню.

Якість життя, як соціально-економічна категорія, досліджувалась у працях відомих зарубіжних економістів. Особливе місце займають праці С. Уітні, Дж. Гелбрейта, Р. Інглегарта, А. Турена, А. Кемпбелла, А. Маслоу, В. Роджерса, О. Тоффлера, Д. Фостера [19, 26, 49, 61] та ін.

В даний час дослідженням якості життя займаються Ф. Андруз, Ф. Конверс, Л. Мілбрейт, Мак-Кеннел, А. Міхелос, У. Роджерс, С. Райт [10, 22, 24] й ін. У роботах зазначених авторів проаналізовані об'єктивні соціально-економічні, політичні, культурні, екологічні та інші умови існування людини, та їх об'єктивні і суб'єктивні характеристики.

В середині 70-х – початку 80-х рр. проблема якості життя стала предметом інтенсивних наукових досліджень, обговорень, публікацій як у Східній Європі, так і в Радянському Союзі. Г. Є. Глезерман, А. С. Тодоров, В. І. Толстих, С. І. Попов, В. М. Федосєєв надавали досліджуваній проблемі ідеологічного звучання [87, 82, 5, 6].

Поняття «якість життя» в науковій літературі не мало самостійного статусу, а розглядалося в супідрядності з категорією «спосіб життя».

Проблему якості і способу життя досліджували вчені радянського і пострадянського періодів: І. В. Бестужев-Лада, В. Г. Виноградський, Г. П. Гвоздьева, А. Г. Здравомислов, І. Т. Левикін, Е. Е. Писаренко, Е. В. Струков, С. Г. Струмилин, Г. К. Черкасов, В. А. Шабалін, В. А. Отрут [10, 37, 44, 78, 79, 83]. В їх працях розглядалися важливі аспекти детермінації рівня і способу життя,

розроблялись соціальні показники способу життя, розглядалось співвідношення образу і якості життя.

Значну увагу проблемі «якості життя» приділяв американський футуролог Алвін Тоффлер. У книзі «Футурошок» (або «Шок майбутнього»), що вийшла в 1970 р. А. Тоффлер виділив три аспекти поняття «якість життя»: екологічний, економічний і соціальний. «Екологічна складова включає не тільки боротьбу з забрудненням навколишнього середовища, але і вирішення проблем перенаселення в окремих регіонах, шумового забруднення, неестетичний ландшафт тощо» [116].

Економічні показники якості життя А. Тоффлер пов'язував із задоволенням нематеріальних потреб, що носять естетичний і психологічний характер. До таких потреб належить прагнення до краси, вишуканості, гарного настрою, позитивних емоцій, спокою або, навпаки, ризику й ін. [116]. А. Тоффлер вводить поняття «психологічна економіка», стверджуючи, що «на сучасному етапі структуру споживання починають визначати не матеріальні властивості товару, а «психологічні характеристики процесу споживання», тобто ті емоції, які виникають у людини при використанні даного блага» [116].

Достатньо повний огляд методів, що застосовуються для оцінки якості життя, міститься в монографіях С. А. Айвазяна, З. Бактімірова, А. П. Васильєва, М. Н. Давидової, А. М. Ємельянова, В. В. Косова, А. В. Мальцева [23, 30, 33, 87].

У роботах А. І. Субетто процеси управління якістю життя поєднуються з виживанням людства, а сам термін автор визначає «як систему духовних, матеріальних, соціокультурних, екологічних і демографічних якостей (компонентів життя)» [84].

Наявність робіт, в яких розглядаються питання можливого використання категорії «якість життя» в регіональних державних органах управління, створює певну основу для розробки концепції якості життя населення з метою його подальшого поліпшення (В. Бобков, А. Егоршин, Т. Т. Гален, А. С. Ілларіонов, Л. М. Федоряк) [123, 44].

У дослідження проблем підвищення якості життя внесли свій вклад вітчизняні вчені та фахівці які працювали над виявленням соціальних механізмів, які характеризують різні сторони суспільного життя; концептуальні моделі якості життя розробляли А. І. Субетто, І. В. Бестужев-Лада [37, 124–126]; методичні питання оцінки якості життя розробляли С. А. Айвазян, А. А. Давидов, Є. В. Давидова, П. Мстиславський й ін. [7, 10, 15]; вплив територіальних умов на якість життя населення обґрунтовували В. П. Антонюк, А. Г. Гранберг, О. Г. Дмитрієва, Д. В. Доленко, М. Н. Межевич, Б. С. Хорея [16–18, 24] та ін.

Впровадженням і використанням категорії «якість життя» в регіональних державних органах управління опікувались В. Н. Бобков, Т. Т. Гален, В. А. Гур'єв, А. К. Зайцев, О. С. Ілларіонов; нарешті, питання соціальної адаптації суспільства опрацьовували В. П. Антонюк, В. Е. Бойков, З. Т. Голенкова, Т. І. Заславська, Ж. Тощенко [20, 33, 42, 44; 117–121] та ін.

У сучасній літературі і практиці існують різні трактування поняття «якість». Серед безлічі робіт, присвячених розгляду якості життя населення і різних його сторін, до теперішнього часу немає єдності в розумінні того, які процеси і явища позначаються терміном «якість життя». На сьогодні в науковій літературі існує кілька десятків визначень поняття «якість життя» та напрямів вивчення цієї категорії (Додаток Б, табл.Б.1).

У найзагальнішому значенні у більшості випадків під якістю життя розуміють категорію, яка виражає якість задоволення матеріальних і культурних потреб населення (якість харчування, одягу, комфорт житла, якість охорони здоров'я, освіти, сфери обслуговування, навколишнього середовища, дозвілля, ступінь задоволення потреб у змістовному спілкуванні, знаннях, творчій праці, рівень стресових станів, структура розселення й ін.).

Категорія «якість життя» є загальноприйнятою в міжнародній практиці, високоефективним методом оцінки соціального добробуту населення, яка представляє собою комплексну характеристику факторів і умов існування особистості в суспільстві, оцінку цих факторів.

Якість життя – це поняття, яке використовується в економіці, політиці, медицині, соціології і деяких інших областях. Воно означає оцінку певного набору умов і характеристик життя людини, засновану на її власному задоволенні цими умовами і характеристиками. Наведене визначення є більш широким, ніж матеріальна забезпеченість (рівень життя), і включає також такі об'єктивні і суб'єктивні чинники, такі як стан здоров'я, очікувана тривалість життя, умови навколишнього середовища, харчування, побутовий комфорт, соціальне оточення, задоволення культурних і духовних потреб, психологічний комфорт тощо.

Зауважимо, що якість життя населення формується й змінюється під впливом сукупної дії факторів різного рівня, проте в конкретний період часу переважає сила впливу окремих з них і є домінуючими для людини, родини, соціальної групи та суспільства в цілому. До факторів, що впливають на якість життя, як системи, включають: доходи населення (середньодушові номінальні і реальні доходи, показники диференціації доходів, номінальна і реальна нарахована середня заробітна плата, середній і реальний розмір призначеної пенсії, величина прожиткового мінімуму і частка населення з доходами нижче прожиткового рівня, мінімальні розміри заробітної плати і пенсії та ін.); якість харчування (калорійність, склад продуктів); якість і модність одягу; комфорт житла (загальна площа займаного житла на одного жителя); якість охорони здоров'я (число лікарняних ліжок на 1000 жителів); якість соціальних послуг (відпочинок та сфера послуг); якість освіти (кількість вузів і середніх спеціальних навчальних закладів, питома частка студентів в чисельності населення); якість культури (видання книг, брошур, журналів); якість сфери обслуговування; якість навколишнього середовища, структура дозвілля; демографічні тенденції (показники очікуваної тривалості життя, народжуваності, смертності, шлюбності, розлученості); безпеку (число зареєстрованих злочинів); якість середовища проживання (екології); якість соціальної, економічної, політичної організації суспільства та ін. [106] (табл. 1.2).

Таблиця 1.2

**Оцінка якості життя населення України, за основними показниками
(2014–2018 рр.)**

Показник	2014	2018
1	2	3
Природне середовище		
Індекс екологічної безпеки	0,6256	0,5287
Частка населення, яке вважає екологічну ситуацію у своєму місті / селі відносно або цілком благополучною, %	45	39
Державні видатки в галузі екології, у% до ВВП	0,6	0,53
Соціальне середовище		
Здоров'я		
Бюджетні видатки на охорону здоров'я, у% до ВВП	1,13	2,29
Кількість лікарняних закладів, тис.	1,8	1,7
Кількість лікарів усіх спеціальностей, осіб на10000 населення	186	171
Кількість середнього медичного персоналу, осіб на10000 населення	88,6	63,82
Очікувана тривалість життя при народженні, років(жінки)	77	74,8
Очікувана тривалість життя при народженні, років(чоловіки)	68,1	62,8
Освіта		
Бюджетні видатки на освіту, у% до ВВП	6,67	4,50
Дошкільні навчальні заклади, тис.	15	14,9
Загальноосвітні навчальні заклади, тис.	17,6	16,9
Вищі навчальні заклади(3-4 рівень акредитації), од.	277	289
Частка населення, яке скоріше або повністю задоволено своєю освітою, %	41	38
Частка населення, якому не вистачає можливості дати дітям повноцінну (бажану) освіту, %	22	29
Безпека		
Всього виявлено злочинів	529139	523911
Всього засуджено осіб	102170	56638
Культура		
Бюджетні видатки на культуру, мистецтво, фізичну культуру, туризм, у% до ВВП	1,13	13,4
Кількість закладів культури, мистецтва за видами(театри, музеї, бібліотеки, стадіони, палаци спорту, гуртки тощо), тис.	34356	19117
Кількість внутрішніх туристів і екскурсантів, на100 тис. населення	1490	1260
Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон, осіб	2085203	720265
Частка населення, якому вистачає повноцінного дозвілля, %	24,6	21,2
Частка населення, якому не вистачає можливості повноцінно проводити відпустку, %	42,4	56,7
Житло		
Розмір житлової площі, м ² на1 особу	23,9	23,9
Кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку на кінець року, тис.	657	765
Кількість сімей та однаків, які одержали житло протягом року, тис.	3	2,7
Економічне середовище		
ВВП на одну особу за ПКС у дол. США	3054,6	2639,82
Індекс споживчих цін до грудня попереднього року	143,3	113,7
Співвідношення зовнішнього боргу та ВВП, %	54	

Продовження табл. 1.2

1	2	3
Тіньова економіка, %	42	32
Частка населення, яке вважає себе бідними, %	27	24,6
Зайняте населення працездатного віку, у% до населення відповідної вікової групи	64,5	56,1
Безробітне населення працездатного віку, у% до економічно активного населення відповідної вікової групи	9,7	9,9
Темпи зростання номінальної заробітної плати, до попереднього року, %	106,0	137,1
Темпи зростання реальної заробітної плати, до попереднього року, %	93,5	119,1
Суспільно-політичне середовище		
Частка населення, яке незадоволене роботою уряду, %	42	69,6
Частка населення, яке вважає, що сьогодні в Україні люди можуть вільно висловлювати свої політичні погляди, %	72	65
Довіра до ЗМІ, %	19	48
Частка населення, яке повністю або скоріше за все задоволене своїм життям, %	32	25

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

Дослідження поняття «якість життя» є також дискусійним і в сучасній науці. Так, філософія обґрунтовує якість життя як складний і багатогранний, у той же час, цілісний конкретно історичний і соціальний феномен, який є важливим інструментом соціально-філософського пізнання. Економіка і соціологія у більшій мірі звертають увагу на задоволення матеріальних і духовних потреб, соціальних інтересів різних груп людей. На думку економістів, якість життя – це комплексне поняття, яке відображає ступінь задоволення матеріальних, культурних і духовних потреб людини, яка оцінюється рівнем задоволеності людини своїм життям і вимірюється набором об'єктивних показників.

Проблемою якості життя займаються й інші науки, що значно розширює зміст самого поняття. Наприклад, екологи вважають за необхідне відобразити у визначенні важливість впливу на якість життя людини природних умов, сприятливого в екологічному плані середовища життя.

Свій внесок у розвиток поняття вносить і медицина. Всесвітньою організацією охорони здоров'я (ВООЗ) були проведені дослідження з вироблення критеріїв якості життя людини кінця ХХ в.

Проведений нами аналіз наукових робіт дозволив виділити кілька підходів до визначення та форм прояву цього поняття (рис. 1.3).

Рис. 1.3. Поняття «якості життя»

У 1961 р. ООН визначила 12 «аспектів умов життя», стан яких може якісно характеризувати рівень розвитку суспільства. До них відносяться охорона здоров'я, виховання, умови праці, зайнятість, рівень споживання і запасів, транспорт і комунікації, стан житлового фонду, відпочинок і розваги, соціальна впевненість, особиста свобода [63]. Пропонувалися й інші системи індикаторів. Для оцінки якості життя в 1970 р. дослідний інститут соціального розвитку ООН запропонував комбінований показник – індекс соціального розвитку, що включав 16 показників. У 1990 р. ООН була запропонована нова концепція – розвиток людського потенціалу, яка передбачає створення умов для всебічного розвитку людини, реалізацію її інтересів і можливість жити повноцінним, здоровим життям.

Концепція якості життя це умови, які визначають соціальний, розумовий і фізичний розвиток людини, її особисте сприйняття свого життя: стан свого здоров'я, сімейні відносини, робота, фінансове становище, домашні умови, можливість здобути освіту, крім цього, юридичні і політичні аспекти, пов'язані з правами і свободами людини та культурний і ідеологічний розвиток. Обмежений

статистичний аналіз став причиною неможливості повноцінного вивчення і розуміння умов життєдіяльності людини, що і призвело до появи нової концепції якості життя.

Якість життя можна оцінити, встановивши систему критеріїв оцінки структури потреб людини. Фактори, що впливають на якість життя, нами поділено на три основні блоки, згрупувавши їх за рівнями потреб людини [56].

Перший блок індикаторів якості життя характеризує здоров'я населення і матеріальний добробут: природно-кліматичні умови, демографічну ситуацію, стан здоров'я і т.д.

Другий блок відображає задоволеність населення індивідуальними умовами життя (доходи, житло, харчування, робота та ін.), а також соціальну задоволеність станом справ в державі (справедливість влади, доступність освіти і охорони здоров'я, безпека існування, екологічне благополуччя і т.д.). Цей блок є найбільш значущим, оскільки включає основні індикатори життєдіяльності людини, які характеризують реалізацію більшості її потреб.

Третій блок індикаторів оцінює духовний стан суспільства. Рівень духовності визначається за характером, спектром і кількістю творчих ініціатив, інноваційних проектів, а також за частотою дотримання загальнолюдських моральних законів: особиста безпека, рівень злочинності тощо [56, 75, 78] (рис. 1.4).

Незважаючи на те, що показники крайньої бідності по всьому світу знижуються, майже половина населення Землі (3,4 млрд. чол.) живе за «межею бідності» менше ніж на 5,50 доларів в день. Про це повідомляється у доповіді Світового банку «Бідність і загальне процвітання, спільне вирішення проблем ліквідації бідності». Три чверті українців живуть за межею бідності, менше, ніж на 5,5 доларів в день. За нинішнім курсом 5,5 доларів на день відповідають 154 грн., або 4774 грн. на місяць. Для порівняння у наших європейських друзів мінімальна заробітна плата орієнтовно дорівнює: Польща (480 євро), Литва (400 євро), Чехія (469 євро), Естонія (500 євро), Греція (684 євро), Словенія (843 євро), Германія и Франція (1498 євро) [163].

Як видно, в Україні номінальна зарплата менше ніж у 3 рази у порівнянні з наведеними країнами. Реальна заробітна плата є ще нижчою оскільки в 2019 р. ставка НДФЛ залишається незмінною – 18 %. Залишається і військовий збір, – 1,5 %. Загальна сума цих податків – 19,5 %. Робітнику залишається 80,5 % зарплати. Податкова соціальна пільга до мінімалки не застосовується, оскільки її сума перевищує поріг ПСП (у 2019 р. – 2690 грн.). Таким чином, мінімальна зарплата «чистими» = $4173 \times 0,805 = 3359,27$ грн. (орієнтовно 114 доларів у 2019 р.) або 3356,85 грн. «на руки» (біля 114 доларів) – це реальна мінімальна зарплата у 2019 р. в Україні [<https://www.golovbukh.ua/article/7426-minimalnaya-zarplata-2019>]. З чого можна зробити висновок про те, що українська номінальна мінімальна зарплата (4173 грн. або 122 дол.) не переступила «межу бідності».

Рис. 1.4. Фактори, що впливають на якість життя

Експерти Світового банку вносять суттєве уточнення: 5,50 доларів на день відображають стандарти в країнах з рівнем доходу вище середнього, а для країн з доходами нижче середнього існує інший показник межі бідності – 3,20 долара в день. Вважаємо: 3,2 долара в день – це 89,6 грн. на день або 2778 грн. на місяць. Виходить, що навіть якщо брати стандарти бідних країн, то за межею бідності

живуть понад чверть наших співгромадян. При цьому крайнє зубожіння визначається як існування менше ніж на 1,90 долара на день (тобто 53,2 грн. на день або 1649 грн. на місяць).

Вивчення статистичних даних дозволяє зробити висновок: три чверті населення України живуть за межею бідності. Зокрема, за даними Держстату, за рівнем середньодушових доходів населення країни розподіляється наступним чином (рис.1.5).

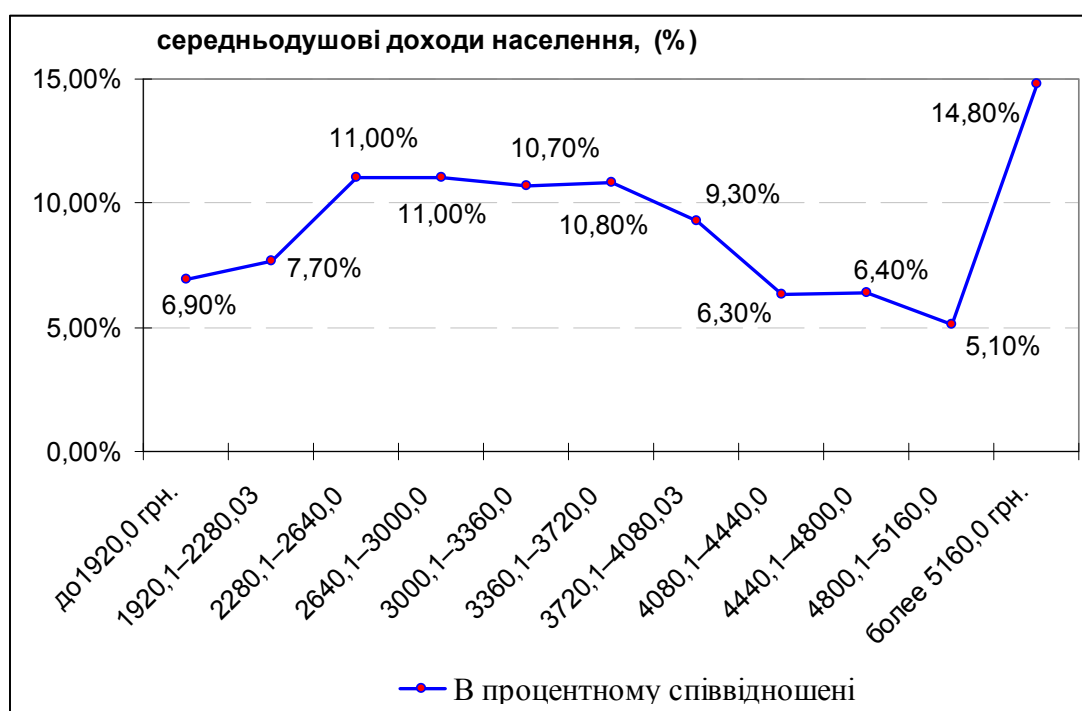

Рис. 1.5. Рівень середньодушових доходів населення країни, %

Те, що жителі України живуть погано і дуже погано, для експертів Світового банку не є секретом. У липні поточного року фахівці Світового банку проаналізували рівень життя в нашій країні і дійшли висновку, що бідних в Україні стало більше.

Економічна криза, що почалася в Україні в 2014 році, призвела до того, що рівень бідності зараз вище, ніж п'ять років тому. Якщо в 2014 р. за межею бідності жили 15% населення України, то сьогодні – 25 %.

Фахівці Світового банку спробували підняти настрій українцям все тими ж розмовами про «потенціал». Зокрема, за їх словами, економічний потенціал України вище, ніж в Польщі, Румунії, Грузії, Індонезії. Наша країна має не тільки

найбільші в Європі запаси родючих земель, а й вигідне географічне положення. Однак всі ці плюси перекреслюються державною політикою, яка в сфері економічного розвитку відстала на 20 років.

Про рівень життя в країні можна судити по співвідношенню забезпечених і бідних верств населення. Зіставлення бідності між країнами носить умовний характер в силу неоднакової бази (мінімального прожиткового рівня). Бідність більшості населення, як і раніше, залишається головною соціальною проблемою України.

Важливою складовою частиною економічного потенціалу є національне багатство, яке є сукупністю матеріальних ресурсів, накопичених продуктів минулої праці, врахованих і залучених до економічного обороту природних ресурсів. Та частина сукупного суспільного продукту, що залишається за вирахуванням спожитих у процесі виробництва засобів праці і матеріальних витрат, є національним доходом. Зростання національного доходу дозволяє державі підвищувати мінімальний розмір оплати праці та пенсії, здійснювати виплати по соціальних програмах. Показник рівня ВВП в Україні та ВВП на душу населення за паритетом купівельної спроможності свідчить про ступінь багатства країни і її можливості забезпечити більш високий рівень життя (рис. 1.6).

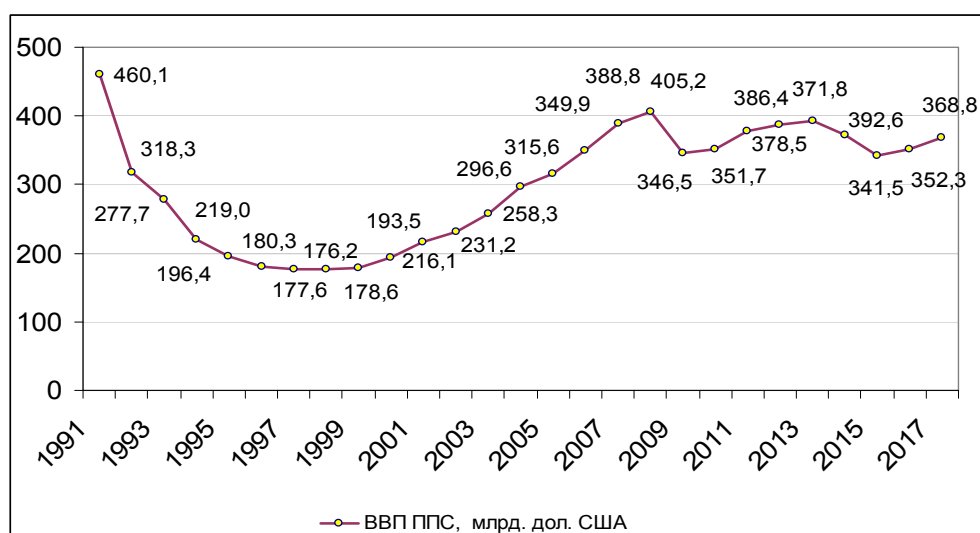

Рис. 1.6. Динаміка валового внутрішнього продукту України на душу населення за 1991–2017 рр.

Джерело: дані www.ukrstat.ua.

Країна спустилася на 138-ю позицію у рейтингу найщасливіших країн світу. У рейтингу якості доріг Україна посіла 130 місце серед 137 можливих.

Передостаннє місце за рівнем зарплат в Європі з середньою оплатою праці в 278 євро (біля 8845,96 грн.). Нижче – тільки Молдова з середнім рівнем зарплати у 212 євро (біля 6714,89 грн.).

У рейтингу країн світу Україна посідає 69-е місце з 80. У цьому рейтингу країни оцінюють за рівнем життя, впливом на світовій арені, темпам росту економіки, культурному впливу, відкритості для бізнесу, піклуванні про населення і захист прав.

У рейтингу свободи у світі Україна набрала 62 бала. Організація Freedom House віднесла країну до категорії «частково вільних» і відзначила прогрес у проведенні ряду реформ. У рейтингу свободи людини в Україні 132 місце. Тут країни оцінюють за показниками, що стосуються свободи у сферах верховенства права, безпеки, свободи віросповідання, можливості розвитку та свободи слова. Серед країн Європи в Україні – найгірший результат.

На середину 2018 р. Україна займає 123 сходинку з 140 країн рейтингу з рівнем багатства в 1563 дол. Найближчі сусіди попереду – Непал (2054 дол.), Камерун (2282 дол.), Кенія (2306 дол.) Бангладеш (2332 дол.), Лесото (2640 дол.). Позаду в списку – Білорусь (1563 дол.), Таджикистан (1364 дол.), Замбія (1197 дол.), Сирія (1190 дол.), Малі (1094 дол.) [166].

На першому місці рейтингу знаходиться Швейцарія з понад 530 тис. дол. на одну дорослу людину. Про це свідчать результати щорічного звіту про світовий добробут Global Wealth Report, підготовленого швейцарським фінансовим конгломератом Credit Suisse. Далі слідує Австралія з 411 тис. дол. та США з майже 404 тис. дол. До десятки також входять Бельгія, Норвегія, Нова Зеландія, Канада, Данія, Сінгапур, Франція. Найгірші позиції у списку з 140 країн у ДРК (331 дол.), Ефіопії (167 дол.) та Малаві (141 дол.) [166].

Для визначення рівня багатства Credit Suisse враховує як фінансові (наприклад, банківські депозити), так і нефінансові активи (наприклад, нерухомість). За рівнем багатства в цілому Україна посідає 80 місце в світі з

сукупним багатством в 55 млрд. дол. Найближчі сусіди попереду у списку – Кенія, Литва, Естонія, Сальвадор та Казахстан. Сусіди позаду – Латвія, Азербайджан, Грузія, Мальта та Болівія. На першому місці – США з 98,154 трлн. доларів, за якими слідує Китай з 51,876 трлн. доларів. Далі йдуть Японія (23,884 трлн. дол.), Німеччина (14,499 трлн. дол.), Велика Британія (14,209 трлн. дол.), Франція (13,883 трлн. дол.), Італія (10,569 трлн. дол.), Канада (8,139 трлн. дол.), Австралія (7,577 трлн. дол.) [166].

Окремо Credit Suisse склав рейтинг країн за кількістю багатіїв, до яких віднесено осіб з багатством у понад 50 млн. дол. В Україні таких нараховано 135 осіб (у 2017 р. було 115), що виводить країну на 53 місце в рейтингу. На першому місці в цьому рейтингу знаходиться США з 70540 такими особами, далі йде Китай (16511 осіб), Німеччина (6323), Велика Британія (4665), Японія (3576), Індія (3339), Італія (3217), Франція (3036) [166].

Найбільш відстаючим компонентом якості життя, в зіставленні з розвинутими країнами, є всі види послуг населенню. У розвинених країнах платні послуги займають в споживчому бюджеті населення, як правило, більше місце, ніж харчування. Ці послуги, по-перше, не можна порівняти з українськими за складом, по-друге, вагома відмінність якості цих послуг, відповідно, і ціни на них. Розвиток соціальної сфери (науки, освіти, охорони здоров'я, культури) обумовлює задоволення соціальних потреб населення, сприяє розвитку нації, впливає на економічне здоров'я суспільства [166].

У світовій практиці рівень і динаміка здоров'я населення серед компонентів рівня життя поставлені на перше місце, оскільки розглядаються як базисна потреба людини і головна умова його діяльності. Криза останніх років призвела до зростання смертності. За статистикою Міністерства фінансів України, в 1991 р. в країні проживало 51,5 мільйона чоловік. А вже в липні 2018 р., за офіційними даними, населення скоротилося до 42 мільйонів 263,9 тис. осіб. Реально ж, вважають експерти, на Україні сьогодні близько 36 мільйонів жителів (близько 7–8 мільйонів працюють за кордоном) [150].

При цьому смертність значно перевищує народжуваність: у 2017 р. на 100 померлих в країні припадало лише 64 новонароджених. Але і це ще не все: за прогнозами ООН, до 2050 р. населення України скоротиться ще на 6,5 мільйонів осіб. Динаміка смертності значною мірою визначається ослабленням здоров'я, погіршенням охорони здоров'я і харчування людей. Українська медицина знаходиться в занепаді. У 1991 р. на Україні працювали 227 тисяч лікарів, а в 2016 р. їх налічувалося 187 тисяч. Майже вдвічі скоротилася чисельність середнього медперсоналу: з 607 тисяч до 367 тисяч осіб. Медики їдуть за кордон через низькі зарплати. На чужині їм пропонують набагато кращі умови. Так, в Білорусії діє програма з працевлаштування фахівців з України. Запрошеним лікарям пропонують місце в гуртожитку або будинок, а також зарплату понад 350 дол. для лікарів-терапевтів. У 2017 р. на Україні налічувалося 1,7 тисячі лікарень (у 2012 р. їх кількість становила 2,5 тисячі). Менше стало і лікарняних ліжок: у 2017 р. – 309 тисяч (у 2012 р. було 404 тисячі) [150].

Для подолання цих негативних факторів необхідно додаткове фінансування цих галузей, що утруднене в сьогоденних умовах України, але дуже важливо для подальшого розвитку і добробуту країни. Зате в країні за роки незалежності зросла тривалість життя: в 1991 р. – 68,88 років, в 2018 р. – 71,18 років (дані Світового банку). Підвищення якості життя громадян є першочерговим завданням будь-якої держави, яка прагне до більш високого рівня економічного розвитку

Концепція якості життя безпосередньо пов'язана з концепцією рівня життя. У таблиці 1.3 наведено зв'язок між концепціями, представленими ООН в 1961 р. і шведською моделлю, розробленою у 1970 р., яка отримала широке поширення [53].

Згідно з даними таблиці, в обох моделях присутнє ранжування компонентів. Відмінність полягає в тому, що концепція ООН, головною цінністю ставить життя людини, а в основі шведської моделі знаходиться трудова установка, де якість життя визначається працею, політичними і економічними можливостями.

Можна виділити два методологічних підходи до вимірювання якості життя населення. В рамках першого підходу, людина сама визначає основні критерії, які визначають якість життя, і сама їх оцінює. Інформацію за даними оцінками можна

отримати тільки через соціологічні дослідження, які висвітлюють думку самого населення. При другому підході оцінюються умови на основі об'єктивних даних (сюди входить якість житла, умови праці, доступність освіти та ін.), будується система соціальних індикаторів, здатних найбільш повно відобразити систему формування добробуту, зіставляти з фактичними умовами.

Таблиця 1.3

Поняття і показники рівня життя ООН і шведської моделі

Концепція рівня життя	
Концепція ООН	Шведська модель
1. Здоров'я	1. Праця та умови праці
2. Споживання продуктів харчування	2. Економічні можливості
3. Освіта	3. Політичні можливості
4. Зайнятість і умови праці	4. Шкільне навчання
5. Житлові умови	5. Здоров'я і використання медичної допомоги
6. Соціальне забезпечення	6. Соціальні можливості (формування сім'ї та сімейні стосунки)
7. Одяг	7. Житло
8. Відпочинок і вільний час	8. Харчування
9. Права людини	9. Вільний час і його проведення

Джерело: опрацьовано автором за [53].

Рівень життя людини значно впливає на якість її життя, оскільки часто саме матеріальний добробут є тим фактором, який дозволяє людині користуватися іншими благами, домагатися поставлених цілей. Таким чином, виявлено взаємозв'язок між якістю і рівнем життя: рівень життя є основоположним соціально-економічним аспектом якості життя, що визначає матеріальний добробут людей.

Мета процесу підвищення якості життя є підтримка необхідного її рівня, досягнення бажаного добробуту і збільшення ступеня задоволеністю життям. Основними суб'єктами підвищення якості життя є населення, бізнес та влада, яка має працювати на задоволення потреб населення та створення умов для задоволення його потреб. Основними функціями названих суб'єктів є встановлення стандартів якості життя, забезпечення необхідного рівня якості життя, підтримка необхідного рівня якості життя. Процес підвищення якості життя населення представлено на рисунку (Додаток Г, рис. Г.3).

До факторів, що визначають якість життя, відносяться також: умови праці, умови відпочинку, соціальне забезпечення, соціально-побутові умови (в тому числі екологічні, рівень злочинності тощо), особисті заощадження.

Проте, існує взаємозв'язок не тільки між рівнями факторів, а й поміж факторами окремих рівнів. Таким чином, формування та зміна якості життя населення є багатофакторним процесом, управління яким потребує урахування якомога більшої кількості факторів, що впливають на якість життя.

Таким чином, якість життя – це категорія, яка характеризує результативність усіх сторін життєдіяльності людини, фактичний рівень задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб людини, рівень його інтелектуального, культурного та фізичного розвитку, ступінь забезпечення комплексної безпеки життя з урахуванням суб'єктивної оцінки індивідом різних сторін життя. Особливість даного визначення «якості життя» від наведених полягає в наступному:

1) якість життя визначена як комплексна характеристика, що виражає результат життєдіяльності;

2) категорія «якість життя» не є предметом будь-якої однієї науки (наприклад, філософії, соціології, екології або економіки), а відноситься до міждисциплінарної науки при провідній ролі економіки.

На відміну від наведених визначень, якість життя» – це інтегральний показник, що характеризує міру вкладання економічних можливостей суспільства в покращання значущих для населення характеристик умов життя.

1.3. Методичні підходи до управління продуктивністю праці та якістю життя

На сьогодні одержання вірогідної інформації та її оперативний аналіз є основою успішного управління. Це особливо актуально, якщо об'єкт управління та його зовнішня середа є комплексом складних процесів і факторів, які суттєво впливають один на одного [74]. У зв'язку з цим, складні соціально-економічні

системи, такі як продуктивність праці та якість життя, потребують м'якого резонансного управління, сутність якого полягає в способах самоуправління і самоконтролю систем. Основна проблема полягає в тому, як незначною дією підштовхнути систему на один із сприятливих шляхів розвитку, а саме, з'ясувати, які фактори найбільше впливають на якість життя населення, і чи залежить покращання якості життя від зростання продуктивності праці в суспільстві.

При обґрунтуванні підходів до управління такими складними системами, як продуктивність праці та якість життя, що піддаються впливу багатьох факторів, використовується різноманітний набір методів – від простої екстраполяції на майбутнє сформованих тенденцій до побудови важких економіко-математичних та імітаційно-евристичних моделей. В економіці та управлінні широко застосовуються такі методи дослідження, як екстраполяція, моделювання, опитування експертів. Одним з традиційних методів управління складними системами є екстраполяція, яка зазвичай опирається на дані статистики.

При прогнозуванні майбутніх значень розвитку складної системи застосовують економіко-математичні моделі, які носять різноманітний характер. Одні формалізують екстраполяційний підхід. Інші, більш важкі моделі міжструктурних зв'язків дозволяють досліджувати динаміку структури. Треті допомагають виявити циклічні коливання по різних фазах циклу.

Одним з методів, за допомогою якого можна визначити напрями управління складними системами є опитування експертів. Цей метод, заснований на відборі спеціалістів, що володіють знанням і досвідом у певній області діяльності, які здійснюють оцінку і прогнозування локальних показників якості життя населення. У якості експертів нами були запрошені провідні фахівці досліджуваних підприємств, а саме: начальник відділу кадрів, начальник відділу соціального розвитку, завідувач відділу організації і оплати праці, начальник відділу охорони праці, начальник відділу підготовки кадрів. За допомогою анкетного обстеження спеціалістами були визначені основні фактори, що впливають на продуктивність праці та якість життя працівників досліджуваних підприємств. Аналіз проведеного опитування працівників трудових колективів підприємств

машинобудівної галузі. засвідчив, що 68,0 % опитаних оцінили якість життя як незадовільну, 24,0 % респондентів – на задовільно і тільки 8,0 % оцінили якість трудового на добре (Додаток Д, анкета Д.1, Д.2).

Сценарний аналіз передбачає застосування: методів моделювання сценаріїв, застосування експертних методів ідентифікації складного об'єкту, застосування методів теорії графів, а також спосіб систематизації інформації про систему якості життя населення. Інакше кажучи, сценарний метод полягає у побудові декількох альтернативних сценаріїв зміни якості життя населення в залежності від поєднання різноманітних визначальних факторів.

З нашої точки зору, одним з найбільш продуктивних рішень проблем, які виникають в області управління й організації досліджуваних нами складних систем, до яких відносяться продуктивність праці та якість життя, є застосування когнітивного управління. Основою когнітивного управління є когнітивний аналіз, когнітивні моделі, когнітивне моделювання, когнітивна система.

Методика когнітивного моделювання складних систем, включає методи вирішення послідовності системних завдань, а саме: ідентифікації об'єкту у вигляді когнітивної моделі [47] (застосування експертних, статистичних та ін. методів ідентифікації складного об'єкту); аналізу шляхів побудови і циклів когнітивної моделі (застосування методів теорії графів); аналізу, керованості, стійкості, чутливості, адаптованості (застосування методів теорії управління); декомпозиції; аналізу різних аспектів складності, аналізу зв'язності [46] (застосування методів теорії графів, топологічного аналізу q-зв'язності); сценарний аналіз (застосування методів моделювання сценаріїв, ситуаційного аналізу, імпульсного моделювання); ухвалення рішень в умовах різного роду невизначеності (застосування методів теорії ухвалення рішень), що сприяє вивченню складної системи. При цьому прийняття рішень відбувається як по відношенню до самого об'єкту, що вивчається, так і по відношенню до процесу дослідження[48]. У процесі дослідження і послідовного прийняття рішень моделі можуть видозмінюватися. Когнітивне моделювання підтримується програмною системою когнітивного моделювання ПС КМ 3.

Зараз методика когнітивного моделювання розвивається у напрямку удосконалення апарата аналізу і моделювання ситуацій. Теоретичні досягнення когнітивного аналізу стали основою для створення комп'ютерних систем, орієнтованих на вирішення прикладних задач у сфері управління. Прикладом когнітивного аналізу є PEST и SWOT аналізи. Їх застосовують у стратегічному менеджменті [38]. Наприклад, PEST-аналіз (Policy – політика, Economy – економіка, Society – суспільство, соціум, Technology – технологія), за його допомогою частіше за все визначають стан ресурсу або «сфери життєвих інтересів» за перерахованими підсистемами; SWOT-аналіз (Strengths – плюси, тобто, те, за рахунок чого може існувати досліджувана система; Weakness – мінуси, слабкі сторони; Opportunities – можливості системи; Threats – загрози та погрози існуванню системи).

Існуючі методології стратегічного аналізу застосовуються зараз у комісіях ООН, наприклад, при виборі показників (індикаторів) для оцінки сталого розвитку територій, держав, міст. Використовуючи знання про об'єкт, експерти проводять аналіз ситуації на території, обирають орієнтовні показники і відповідні заходи з упередження несприятливого розвитку того чи іншого сценарію.

Когнітивний аналіз сприяє кращому усвідомленню існуючих проблем, виявленню протиріч і якісному аналізу протікаючих процесів. Сутність когнітивного управління полягає в тому, щоби допомогти аналітикам розробити найбільш ефективну стратегію управління нестабільною і слабкоструктурованою середою, спираючись на свій досвід і знання про об'єкт управління.

Технологія когнітивного моделювання полягає в тому, щоби на її основі визначити можливі і раціональні шляхи управління ситуацією, діяти на випередження і не доводити потенційно небезпечні ситуації до конфліктних, а в разі виникнення – прийняти раціональне рішення в інтересах економічних суб'єктів [46].

Застосування когнітивного підходу у дослідженні системи якість життя дозволяє вирішити два види завдань: статистичні і динамічні.

Статистичний аналіз – це аналіз поточної ситуації, який полягає у визначенні і зіставленні шляхів впливу одних факторів на інші через треті.

Динамічний аналіз – це генерація і аналіз можливих сценаріїв розвитку досліджуваного об'єкта у часі. Математичним апаратом є теорія знакових і нечітких графів.

Когнітивна методологія, яка набуває розвитку при дослідженні складних систем, послідовно включає методи вирішення наступних системних задач[38]:

- ідентифікація об'єкта і навколишнього середовища у вигляді когнітивної моделі (застосування експертних, статистичних та інших методів);
- аналізу шляхів і циклів когнітивної моделі (методи теорії графів);
- аналізу матеріалів спостережень, керованості, стійкості, чутливості, адаптованості (методи теорії управління);
- декомпозиції;
- аналізу систем різного ступеню складності;
- прийняття рішень в умовах різного роду невизначеності (методи теорії прийняття рішень), існування і вивчення складних систем [48].

Для дослідження існуючих зв'язків системи проводиться аналіз організаційної структури системи, досліджуються імпульсні процеси і характер їх змін з метою з'ясування відповідності впливу на фактори системи.

Мета когнітивного моделювання полягає в генерації і перевірці гіпотез про діяльність функціональних структур, спостерігаються ситуації, які здатні пояснити поведінку системи, що аналізується.

Суть когнітивного (пізнавального) моделювання – ключового моменту когнітивного аналізу – полягає в тому, щоби найскладніші проблеми і тенденції розвитку системи відобразити у спрощеному вигляді в моделі, дослідити можливі сценарії виникнення кризових ситуацій, знайти шляхи і умови їх вирішення у змодельованій ситуації.

Розробка когнітивної моделі системи якості життя відбувалась за такими етапами:

Етап 1.1. Попередня постановка мети дослідження, формалізація процесу дослідження, розробка програми дослідження системи якості життя.

Етап 1.2. Збір, обробка, аналіз інформації. Діагноз стану системи якості життя. Когнітивна структуризація знань. Розробка когнітивної карти G0.

Етап 1.3. Розробка когнітивної моделі Ф0 на основі когнітивної карти G0. Визначення сили впливу і взаємовпливу чинників, їх закономірності, вираженої математичною формулою. Перехід до другої частини технології.

Етап 1.4. Розробка ієрархії когнітивних моделей.

II. Аналіз когнітивної моделі.

Етап 2.1. Аналіз шляхів і циклів когнітивної моделі, вибір ланцюжків зв'язків, що діють між заданими (вибраними) вершинами когнітивної моделі.

Етап 2.2. Аналіз стійкості модельної системи у вигляді когнітивної карти G0 до збуджуючих дій, які управляють системою; аналіз структурної стійкості. Аналіз чутливості рішень до варіацій параметрів і структури.

Етап 2.3. Обчислювальний експеримент: топологічний аналіз структури моделі, визначення q-зв'язності моделі.

III. Сценарний аналіз, імпульсне моделювання.

Етап 3.1. Моделювання і аналіз результатів еволюційного розвитку системи, розробка плану імпульсного моделювання, вибір вершин (чинників), до яких вносяться модельні збудження.

Етап 3.2. Реалізація плану обчислювального експерименту при одноразовому або багаторазовому внесенні одиничних імпульсів до намічених вершин, аналізу можливих при цьому сценаріїв розвитку ситуацій.

Етап 3.3. Аналіз чутливості рішень до варіацій збуджуючих дій.

Етап 3.4. Вибір бажаного сценарію розвитку ситуацій, розробка на його основі стратегії розвитку системи.

Дотримання послідовності виконання цих етапів призводить до досягнення головної мети когнітивного аналізу – можливості управління системами продуктивності праці та якості життя. Якщо підсумувати і узагальнити всі ці підходи, то виділені етапи, характерні для когнітивного аналізу будь-якої ситуації, можна представити у таблиці 1.4 [47].

Таблиця 1.4

Етапи когнітивної технології та результати її застосування

Найменування етапу	Форма представлення результату
1	2
<p>1. Когнітивна (пізнавально-цільова) структуризація знань про об'єкт, який досліджується і зовнішнього для нього середовища на основі PEST- та SWOT-аналізу:</p> <p>Аналіз вихідної ситуації навколо об'єкта, що досліджується, з виділенням базисних факторів, які характеризують економічну ситуацію. Процеси, що протікають в об'єкті і в його макрооточенні та впливають на розвиток об'єкта.</p> <p>1.1. Виявлення чинників, що характеризують сильні і слабкі сторони досліджуваного об'єкта.</p> <p>1.2. Виявлення чинників, що характеризують можливості і загрози з боку зовнішнього середовища об'єкта.</p> <p>1.3. Побудова проблемного поля досліджуваного об'єкта.</p>	<p>Звіт про системне концептуальне дослідження об'єкта і його проблемної області</p>
<p>2. Побудова когнітивної моделі розвитку об'єкта – формалізація знань, отриманих на етапі когнітивної структуризації.</p> <p>2.1. Виділення і обґрунтування факторів.</p> <p>2.2. Встановлення та обґрунтування взаємозв'язків між факторами.</p> <p>2.3. Побудова моделі-графа.</p>	<p>Комп'ютерна когнітивна модель об'єкта у вигляді орієнтованого графа (і матриці взаємозв'язків факторів)</p>
<p>3. Сценарне дослідження тенденцій розвитку ситуації навколо досліджуваного об'єкта (програмна реалізація).</p> <p>3.1. Визначення мети дослідження.</p> <p>3.2. Завдання сценаріїв дослідження та їх моделювання.</p> <p>3.3. Виявлення тенденцій розвитку об'єкта у його макрооточенні.</p> <p>3.4. Інтерпретація результатів сценарного дослідження.</p>	<p>Висновок зі сценарного дослідження ситуації, з інтерпретацією результатів</p>
<p>4. Розробка стратегій управління ситуацією навколо досліджуваного об'єкта.</p> <p>4.1. Визначення та обґрунтування мети управління.</p> <p>4.2. Рішення оберненої задачі.</p> <p>4.3. Вибір стратегій управління та упорядкування їх за критеріями:</p> <ul style="list-style-type: none"> – можливості досягнення мети; – ризику втрати управління ситуацією; – ризику виникнення надзвичайних ситуацій. 	<p>Висновок по розробці стратегій управління з обґрунтуванням стратегій за різними критеріями якості управління</p>
<p>5. Пошук і обґрунтування стратегій досягнення мети в стабільних або в ситуаціях, що змінюються.</p> <p>Для стабільних ситуацій:</p> <p>а) вибір і обґрунтування мети управління;</p> <p>б) вибір заходів (управлінь) для досягнення мети;</p> <p>в) аналіз принципової можливості досягнення мети з поточного стану ситуації та впровадженням обраних заходів;</p> <p>г) аналіз реальних обмежень на реалізацію обраних заходів;</p> <p>д) аналіз і обґрунтування реальної можливості досягнення мети;</p> <p>е) вироблення і порівняння стратегій досягнення мети по:</p> <ul style="list-style-type: none"> – близькості результатів управління до наміченої мети; – витрат (фінансових, фізичним і т.п.); – за характером наслідків (оборотні, необоротні) від реалізації цих стратегій в реальній ситуації; – за ризиком виникнення надзвичайних ситуацій. 	<p>Висновок про розробку стратегій досягнення мети в стабільних або ситуаціях, що змінюються</p>

1	2
<p>Для ситуацій, що змінюються:</p> <p>5.1. вибір і обґрунтування поточної мети управління;</p> <p>5.2. по відношенню до поточної мети справедливі попередні п.п. б)-е);</p> <p>5.3. аналіз змін, що відбуваються в ситуації, та їх відображення у графовій моделі ситуації. Перехід до пункту а).</p>	
<p>6. Розробка програми реалізації стратегії розвитку досліджуваного об'єкта на основі динамічного імітаційного моделювання (при підтримці програмного пакета MathCad).</p> <p>Перехід до кореляційно регресійного аналізу для цільових факторів:</p> <ul style="list-style-type: none"> – побудова кореляційної матриці; – побудова лінійної (криволінійної залежності); – перевірка моделі на адекватність (або достовірність). 	<p>Програма реалізації стратегії розвитку об'єкта.</p> <p>Комп'ютерна імітаційна модель розвитку об'єкта.</p>

Джерело: опрацьовано автором на базі [48].

Наступний крок – ситуаційний аналіз проблем, SWOT-аналіз (рис. 1.7):

- Strengths – сильні сторони;
- Weaknesses – недоліки, слабкі сторони;
- Opportunities – можливості;
- Threats – загрози.

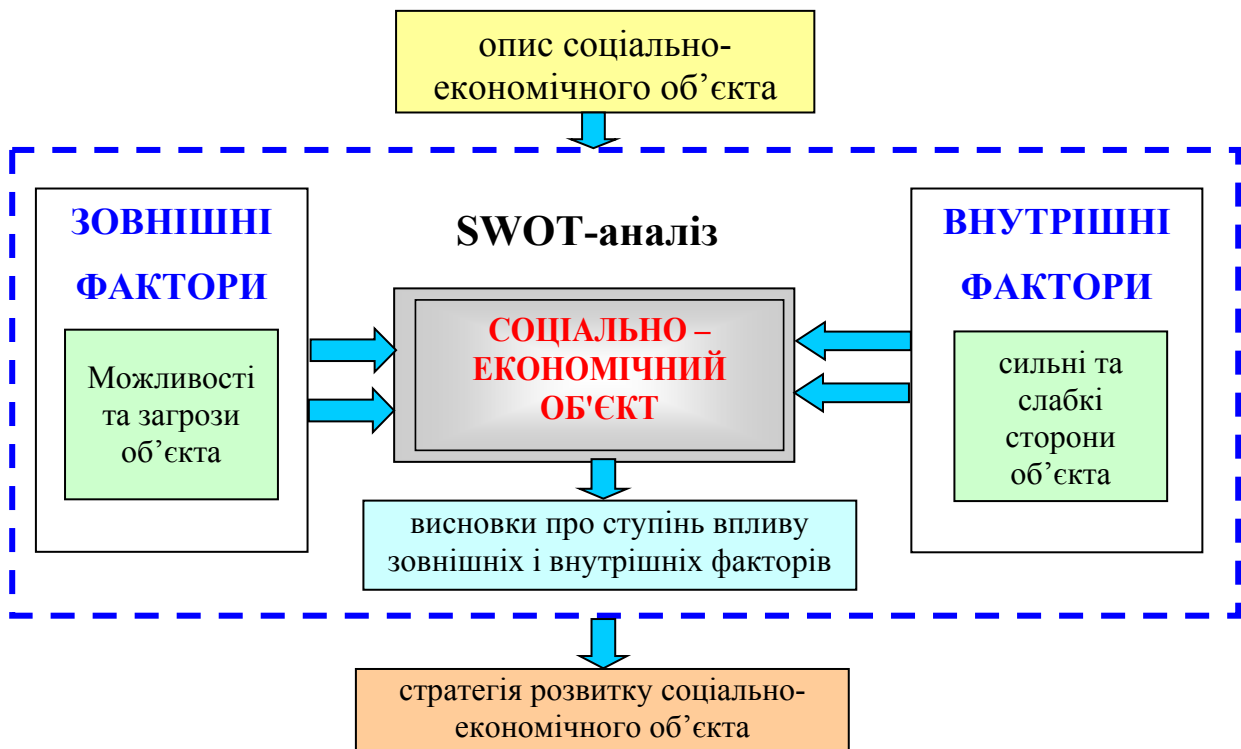

Рис. 1.7. Фактори SWOT-аналізу

Він включає аналіз сильних і слабких сторін розвитку досліджуваного об'єкта в їх взаємодії з погрозами і можливостями і дозволяє визначити актуальні проблемні області, вузькі місця, шанси і небезпеки, з урахуванням факторів зовнішнього середовища [38].

Можливості визначаються як обставини, що сприяють розвитку об'єкта. Загрози – це ситуації, в яких може бути завдано шкоду об'єкту, наприклад, може бути порушено функціонування об'єкта або він може втратити наявні переваги.

На підставі аналізу різних можливих поєднань сильних і слабких сторін з погрозами і можливостями формується проблемне поле досліджуваного об'єкта. Проблемне поле – це сукупність проблем, які існують в модельованому об'єкті і навколишньому середовищі, та в їх взаємозв'язку один з одним [38].

Наявність такої інформації є основою для визначення цілей (напрямків), вироблення стратегії розвитку об'єкта і шляхів їх досягнення.

На кожен складну систему впливає значна кількість факторів, зміна яких призводить до зміни показників всієї системи. Відбір базисних факторів проводиться шляхом застосування PEST-аналізу, в якому виділяють чотири основні групи факторів (аспекту), що визначають поведінку досліджуваного об'єкта:

- Policy – політика;
- Economy – економіка;
- Society – суспільство (соціокультурний аспект);
- Technology – технологія (рис.1.8).

PEST-аналіз можна розглядати як варіант системного аналізу, тому що фактори, пов'язані з чотирма наведеними аспектами, в загальному випадку тісно взаємопов'язані і характеризують різні ієрархічні рівні системи.

У цій системі є зв'язок нижніх і верхніх рівнів ієрархії системи (наука і технологія впливає на економіку, економіка впливає на політику), а також зворотнього і міжрівневого зв'язку. Зміна будь-якого з факторів через цю систему зв'язків може впливати на всі інші. Ці зміни можуть становити загрозу розвитку об'єкта, або, навпаки, сприяти його успішному розвитку [38].

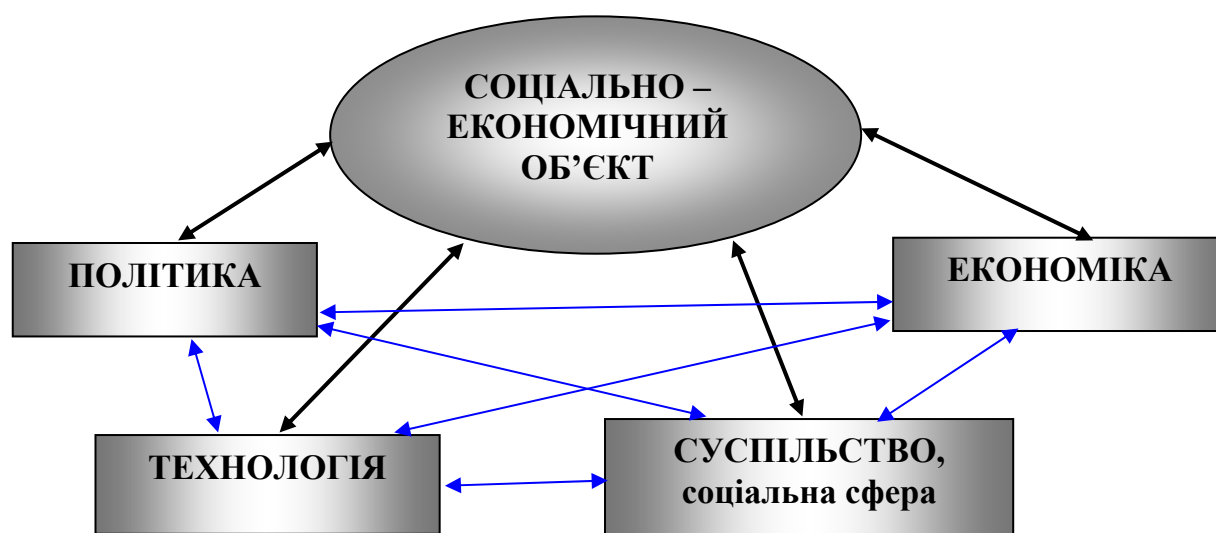

Рис. 1.8. Фактори PEST-аналізу

Серед багатьох вихідних базисних факторів виділяється сукупність так званих керуючих факторів – вхідних факторів когнітивної моделі, через які керуючі фактори впливають на модель. Вплив керуючих факторів вважається узгодженим з метою, якщо він не викликає небажаних змін ні в якому з цільових факторів. Для виявлення керуючих факторів визначаються фактори, які впливають на цільові. Керуючі фактори в моделі будуть потенційно можливими важелями впливу на ситуацію.

Фактори ситуації (або елементи системи) можуть також поділятися на внутрішні (що належать самому об'єкту управління і знаходяться під більш-менш повним контролем керівництва) і зовнішні (що відображають вплив на ситуацію або систему зовнішніх сил, які можуть не контролюватися або лише побічно контролюватися суб'єктом управління).

Зовнішні фактори зазвичай поділяються на передбачувані, виникнення і поведінку яких можна передбачити на основі аналізу наявної інформації, і на непередбачувані, про поведінку яких експерт дізнається лише після їх виникнення.

Виділяють також, так звані фактори-індикатори, що відображають і пояснюють розвиток процесів у проблемній ситуації (системі, середовищі). Так, у нашому дослідженні індикаторами рівня життя населення є: споживчий кошик;

середня заробітна плата; різниця в доходах; тривалість життя; рівень освіти; структура споживання продуктів харчування; забезпеченість населення житлом.

Для подібних цілей використовується також поняття інтегральних показників (факторів), по зміні яких можна судити про загальні тенденції в даній сфері. Фактори характеризуються також зміною тенденції своїх значень. Розрізняють тенденцію зростання та тенденцію зниження. У разі відсутності зміни значення фактора говорять про відсутність тенденції або про нульову тенденцію.

Нарешті, слід зазначити, що можливе виявлення факторів-наслідків, короточасних і довгострокових чинників.

Для структуризації системи фактори (елементи) поділяють на групи, кожна з яких відіграє певну функціональну роль у моделюванні. Причому, в залежності від специфіки аналізованої ситуації (системи) топологія факторів (елементів) може бути різною. Можна виділити певні види факторів, які застосовуються при когнітивному моделюванні більшості систем (ситуацій, середовищ)

Когнітивне моделювання на основі ситуаційного аналізу дозволяє підготувати альтернативні варіанти рішень щодо зниження ступеня ризику у виділених проблемних зонах, прогнозувати можливі події, які можуть позначитись на стані об'єкта, що моделюється [47].

Для реалізації мети структуризації інформації та виявлення ключових факторів, що визначають успіх або невдачі розвитку системи, був використаний аналіз чутливості, вперше запропонований у кінці 1970-х в рамках програми ЮНЕСКО «Людина і Біосфера» [48]. Цей методологічний інструмент спочатку був призначений для регіонального планування, однак пізніше був модифікований і використовується в різних проектах і областях.

Для аналізу системи застосовуються такі напрями когнітивного моделювання:

- аналіз чутливості (виявляє зв'язок, визначає роль факторів в межах системи, які пояснюють розвиток процесів);
- побудова когнітивної моделі;

– імітаційне моделювання поведінки досліджуваної системи на підставі сценарного дослідження.

Вибір аналізу чутливості в якості інструменту оцінки факторів пояснюється його корисністю з точки зору здійснення моделювання та сценарного розвитку ситуації, яка полягає в можливості виявлення причинно-наслідкових зв'язків між факторами, виявленні факторів-індикаторів, що відображають і пояснюють розвиток процесів у проблемній ситуації, цільових факторів, зміна або стабілізація яких є метою управління керуючими факторами – потенційно можливих важелів впливу на ситуацію.

Основою аналізу чутливості є побудова матриць прискорення і гальмування на основі експертних оцінок, що передбачає реалізацію наступних етапів аналізу:

- визначення ключових факторів, що описують досліджувану систему;
- оцінка взаємозв'язків між обраними ключовими факторами за допомогою матриці для того, щоби зрозуміти, якому впливу підпадає кожен ключовий фактор;
- інтерпретація і обговорення кожного ключового фактора для виявлення його потенціалу, що може впливати на систему.

Інтенсивність взаємодії факторів оцінюється за бальною шкалою.

Якісна оцінка кожної взаємодії – це основний процес аналізу, який покладений в основу виявлення ролі факторів в рамках системи через розрахунок наступної сукупності показників:

- суми кожного рядка матриці (сума «актив» конкретного ключового фактора). Вона показує загальний вплив фактора на систему (стимулювання або гальмування);
- суми кожної колонки матриці (сума «пасив» конкретного ключового фактора). Вона показує загальний вплив системи на фактор (стимулювання або гальмування);
- добуток суми «актив» і суми «пасив» (показує ступінь взаємодії фактора в рамках системи. Чим вище значення, тим сильніше фактор взаємодіє всередині системи);
- частка від ділення, яка є результатом ділення суми «актив» і суми «пасив» (показує ступінь активності кожного фактора. Якщо значення маленькі ($Q < 1$), то вплив, якому піддається фактор, більше, ніж той вплив, який він справляє на інші фактори, і навпаки).

Дослідження наукових джерел дозволило виокремити основні показники якості життя населення: доходи населення (номінальні і реальні, показники диференціації доходів, номінальна і реальна нарахована середня заробітна плата, середній і реальний розмір призначеної пенсії, величина прожиткового мінімуму і доля населення з доходами нижче прожиткового мінімуму, мінімальні розміри заробітної плати і пенсії тощо); якість харчування (калорійність, склад продуктів); якість та модність одягу; комфорт житла (загальна площа житла на одну особу); якість охорони здоров'я (кількість лікарняних ліжок на 1000 мешканців); якість соціальних послуг (відпочинок та сфера послуг); якість освіти (кількість вузів і середніх спеціальних навчальних установ, питома вага студентів у кількості населення); якість культури (видання книг, брошур, журналів); якість сфери обслуговування; якість навколишнього середовища, структура дозвілля; демографічні тенденції (показники очікуваної тривалості життя, народжуваності, смертності, шлюбності, розлучень); безпека (кількість зареєстрованих злочинів) [75, 107].

При дослідженні системи запрошеними експертами було визначено дванадцять основних факторів, що впливають на якість життя. У якості основних факторів були запропоновані найбільш значущі для об'єкта дослідження фактори та визначена їх роль у причинно-наслідкових зв'язках:

X_1 – продуктивність праці;

X_2 – доходи населення;

X_3 – безробіття;

X_4 – умови праці;

X_5 – демографія;

X_6 – екологія;

X_7 – соціальні гарантії (державна підтримка);

X_8 – освіта;

X_9 – інфляція;

X_{10} – охорона здоров'я;

X_{11} – дозвілля;

X_{12} – безпека життєдіяльності (рис.1.9).

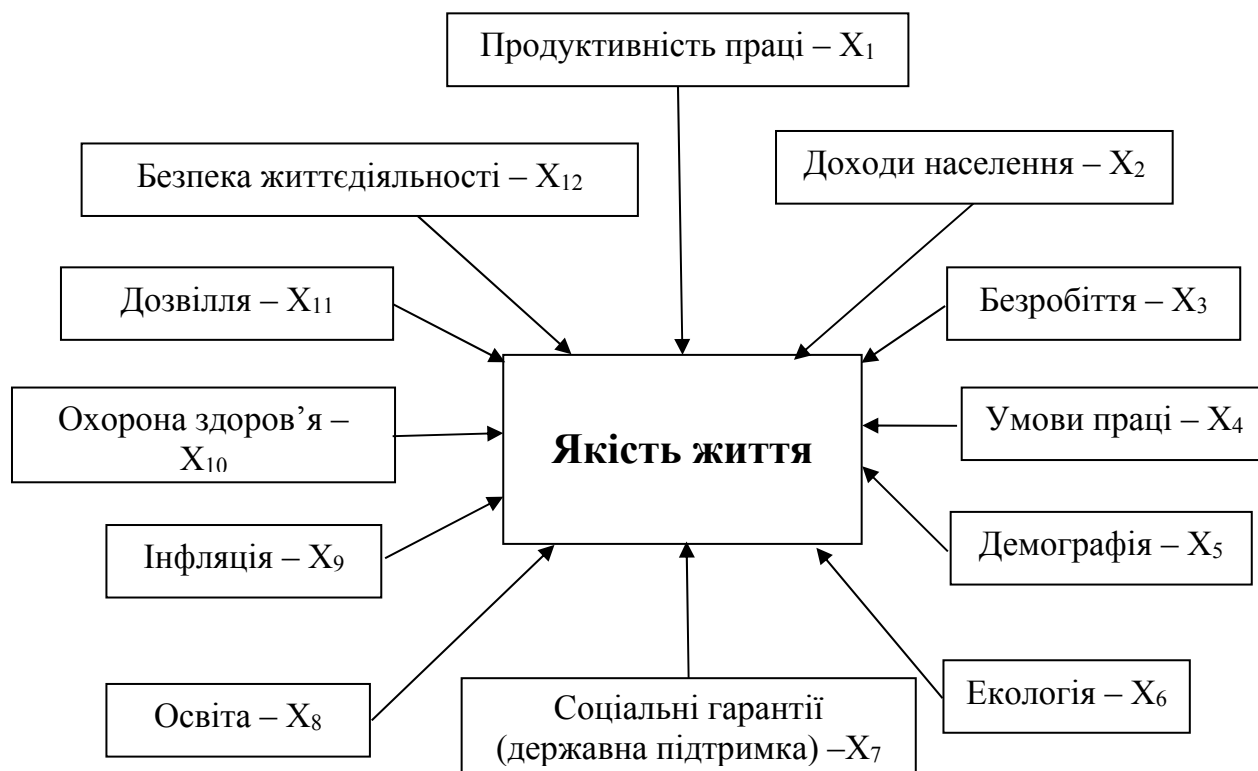

Рис. 1.9. Фактори системи – якість життя

Джерело: розроблено автором.

Зазначені фактори зовнішнього або внутрішнього середовища прямо або побічно впливають на якість життя. Серед виявлених експертами факторів виділяються базові, які описують суть проблеми та відчутно впливають на ситуацію, і «надлишкові» (малозначущі) фактори, які «слабко пов'язані» з базисними факторами. При аналізі конкретної ситуації експерт зазвичай знає, які зміни базисних факторів для нього є бажаними. Фактори, що представляють найбільший інтерес для експерта, називаються цільовими. Це – «вихідні» фактори когнітивної моделі. Завдання з прийняття рішень по управлінню процесами в ситуації полягає в тому, щоби забезпечити бажані результати. Для кожного конкретного складного об'єкту існує свій особливий набір найбільш суттєвих факторів, які визначають його поведінку і розвиток.

Однією з розповсюджених когнітивних моделей є когнітивна карта. Вона застосовується при когнітивному моделюванні складних ситуацій. Когнітивна

карта – це вид математичної моделі, яка наводиться у вигляді графа і дозволяє описувати суб'єктивне сприйняття особою або групою людей будь-якого складного об'єкту, проблеми або функціонування системи [46].

Вона призначена для виявлення структури зв'язків між елементами системи, складного об'єкту і оцінки наслідків, що відбуваються під впливом дії на ці елементи або зміни характеру зв'язків.

Когнітивна карта складається з факторів (елементів системи) і зв'язків між ними [47]. Для того, щоби зрозуміти і проаналізувати поведінку складної системи, будують структурну схему причинно-наслідкових зв'язків елементів системи (факторів ситуації). Фактори можуть впливати один на одного, причому такий вплив, як зазначалось, може бути позитивним, коли збільшення (зменшення) одного фактора призводить до збільшення (зменшення) другого фактора, і негативним, коли збільшення (зменшення) одного фактора призводить до зменшення (збільшення) другого фактора.

Необхідно враховувати і те, що когнітивна карта відображає лише суб'єктивний факт наявності впливу факторів один на одного в межах системи, в якій не відображено детальний характер впливів та динаміка зміни впливу в залежності від зміни обставин [47].

Виходячи з наведеного, когнітивна карта і сценарний підхід при аналізі системи дає можливість визначити вплив зовнішнього і внутрішнього середовища на ефективність формування і використання ресурсів для покращання якості життя, дозволяє виявити, які параметри потребують прискореного розвитку і вимагають змін.

Висновки до розділу 1

1. Продуктивність праці – це динамічний показник, що змінюється під впливом цілого ряду чинників. За рахунок факторів та резервів підвищення продуктивності праці відбувається зростання економічної ефективності

підприємства. Зважаючи на тему нашого дослідження, на відміну від існуючих визначень, «продуктивність праці» – це характеристика наявних передумов розвитку економічного потенціалу з метою покращання добробуту населення.

2. Проведене дослідження дозволяє стверджувати, що якість життя – це комплексна категорія, яка характеризує результативність усіх сторін життєдіяльності людини, фактичний рівень задоволення матеріальних, духовних і соціальних потреб особи, рівень її інтелектуального, культурного та фізичного розвитку, ступінь забезпечення безпеки життя з урахуванням суб'єктивної оцінки індивіда. На відміну від пропонованих визначень, якість життя – це інтегральний показник, який характеризує міру вкладання економічних можливостей суспільства в покращання значущих для населення характеристик умов життя, інакше кажучи, якість життя є комплексною оцінкою добробуту населення, а саме, забезпечення доступності та підвищення якості широкого набору благ, цінних для людського життя.

3. Спираючись на проведені дослідження, виділено два методологічних підходи до вимірювання якості життя населення. В рамках першого підходу, людина сама визначає основні критерії, які визначають якість життя, і сама їх оцінює. При другому підході умови оцінюються на основі об'єктивних даних (якість житла, умови праці, доступність освіти та ін.), будується система соціальних індикаторів, здатних найбільш повно відобразити систему формування добробуту, зіставляти з існуючими умовами існування людини.

4. Основою успішного управління є одержання вірогідної інформації про об'єкт дослідження та її оперативний аналіз. За допомогою експертів з'ясовано, що на систему якості життя впливають дванадцять основних факторів: X_1 – продуктивність праці, X_2 – доходи населення, X_3 – безробіття, X_4 – умови праці, X_5 – демографія, X_6 – екологія, X_7 – соціальні гарантії (державна підтримка), X_8 – освіта, X_9 – інфляція, X_{10} – охорона здоров'я, X_{11} – дозвілля, X_{12} – безпека життєдіяльності. При дослідженні системи запропоновані найбільш значущі для об'єкта фактори, які найбільше впливають на якість життя населення, та визначена їх роль у причинно-наслідкових зв'язках.

5. Найбільш продуктивним рішенням проблем організації й управління складними системами є застосування когнітивного управління, яке включає такі методи вирішення системних завдань: застосування експертних, статистичних методів ідентифікації складного об'єкту; застосування методів теорії графів; застосування методів теорії управління; застосування методів моделювання сценаріїв; ухвалення рішень в умовах різного роду невизначеності, що сприяє управлінню такими складними системами як продуктивність праці і якість життя.

Основні результати проведеного дослідження опубліковані в працях [102; 103; 104; 105; 106; 107].

РОЗДІЛ 2

СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ АНАЛІЗ ПРОДУКТИВНОСТІ ПРАЦІ ТА ЯКОСТІ ЖИТТЯ

2.1. Продуктивність праці як фактор впливу на якість життя

Досягнення високих стандартів життя є неодмінною умовою розвитку будь-якої країни світу. Отже забезпечення прогресивного розвитку держави вимагає підвищення рівня та якості життя, тотожного до зростання показників ефективності діяльності підприємств, організацій тощо. Головним критерієм для оцінки останнього виступає саме продуктивність праці.

Згідно звітів з людського розвитку, зокрема й за 2017 р., Україна традиційно має кращий рейтинг за інтегральною оцінкою рівня людського розвитку, ніж за окремим його компонентом «ВНД на одну особу населення». При цьому відмінність між рейтингом за ВНД на особу (практично – це показник суспільної продуктивності праці, хоча враховує й доходи, отримані резидентами національної економіки від активів, задіяних за межами України) і рейтингом, що враховує також середню кількість накопичених років навчання, очікувану тривалість навчання і середню очікувану тривалість життя при народженні досить суттєва. Зокрема, в звіті 2017-го року така відмінність дорівнювала 26-й позиції – Україна мала 75-ий рейтинг за інтегральним індексом людського розвитку, порівняно з 83 позицією 2013 року (табл. 2.1) і лише 108-ий – за рівнем валового національного доходу на душу населення.

Виходячи з цього, може скластись уявлення, що Україна досить ефективно використовує наявний економічний потенціал суспільства для досягнення цілей суспільного розвитку і підвищення комфортності людського життя. Проте в багатьох визначальних для сучасної наукової парадигми роботах (А.Дітон, Ф. Стюарт, Р. Барро, У. Лі та інші [28, 47]) підкреслюється, що загальні результати

щодо людського розвитку і добробуту на кожен момент часу детермінуються параметрами функціонування суспільства за тривалий період.

Таблиця 2.1

Рейтинг індексу людського розвитку (ІЛР) України та пострадянських країн за 2017 рік

Країна	Рейтинг ІЛР	Значення ІЛР	ВНД на одну особу (в дол. США за ПКС)	Очікувана тривалість життя (років)	Середня тривалість навчання (років)
Країни з надвисоким рівнем ІЛР					
Естонія	27	0,871	16799	74,8	12,0
Литва	32	0,858	16234	72,2	10,9
Латвія	36	0,847	14293	73,3	11,5
Росія	43	0,816	14561	68,8	9,8
Країни з високим рівнем ІЛР					
Грузія	62	0,780	4780	73,7	12,1
Азербайджан	71	0,757	8666	70,7	8,6
Вірменія	72	0,755	5188	74,2	10,8
України	75	0,751	6175	68,5	11,3
Узбекистан	88	0,641	2967	68,3	10,0
Молдова	92	0,700	3058	69,3	9,7
Країни з середнім рівнем ІЛР					
Киргизстан	100	0,664	2036	67,7	9,3
Таджикистан	107	0,627	1937	67,5	9,8

Джерело: побудовано автором за даними [41].

Відповідно, досить важко визначити, якою мірою високе охоплення населення освітою та послугами охорони здоров'я (за всіх, безумовно вагомих, претензій до їх якості) забезпечувалось характером використання економічного потенціалу в минулі періоди, а якою мірою – це здобуток останніх років.

Тенденції останніх років, як щодо стану ресурсного забезпечення соціальних галузей, так і міри вирішення завдань, які покладає на них суспільство, вимагає поглиблення дослідження зв'язку між суспільною продуктивністю праці (вираженням економічних передумов, що отримує суспільство для забезпечення зростання добробуту) і якістю життя населення (комплексною оцінкою добробуту населення, що інтегрує характеристики вирішення завдань із забезпечення доступності та підвищення якості широкого набору благ, цінних для людського життя).

Показники продуктивності суспільної праці присутні в складі індикаторів добробуту, рівня та якості життя населення в роботах, що сформували основу сучасної методології оцінки якості життя населення в Україні [203].. Зокрема, в комплексній оцінці якості життя населення, що регулярно проводиться в Україні (Статистичний бюлетень «Регіональний людський розвиток») та містить найбільш збалансований та системний перелік показників для аналізу факторів досягнутого рівня якості людського життя використовується регіональний валовий продукт на одну особу: «Валовий регіональний продукт є одним з найважливіших показників розвитку економіки регіону, економічним підґрунтям для підвищення рівня доходів населення і, відповідно, покращення рівня його добробуту» [55].

Показники продуктивності праці (вимірювані, здебільшого обсягами валової доданої вартості, валовим внутрішнім (чи регіональним) продуктом, або валовими національними доходами, що припадають на одну особу населення, чи на одного зайнятого) присутні також практично в усіх блоках показників, що відображають міру задоволення потреб населення мати достатню забезпеченість економічними благами. Зокрема, це блоки показників «економіка» та «зайнятість» в роботі [56]; блок «соціально-трудова сфера» в роботі за редакцією В.Г.Никифоренка [63]. Нарешті в базовій для світової парадигми оцінки досягнень країн щодо поліпшення добробуту та реалізації людського потенціалу програмі ООН «Звіти з людського розвитку» присутній показник продуктивності праці, яка характеризується валовим національним доходом на душу населення [54].

Отже в контексті оцінки людського розвитку, суспільного добробуту, якості життя населення показник суспільної продуктивності праці традиційно вважається узагальнюючою характеристикою економічних передумов, що суспільство отримує в результаті економічної діяльності для задоволення комплексу людських потреб [58, 59, 75]. Проте в згаданих роботах враховується лише безпосередній вплив продуктивності праці на оцінку якості життя – згідно з тією питомою вагою, що згідно методики дослідження надана цьому показнику в складі інтегральної оцінки якості життя. Проте ігнорується той вплив на якість життя, що досягнутий рівень продуктивності праці спричиняє опосередковано –

створюючи ресурсні передумови для поліпшення багатьох інших аспектів якості життя населення.

Зрозуміло, що зростання суспільної продуктивності праці створює економічні передумови для поліпшення якості (чи розширення охоплення) послуг в сферах освіти, медицини, поліпшення забезпеченості населення житлом та підвищення його комфортності тощо. Отже, якщо продуктивність праці тлумачиться як характеристика наявних передумов, економічного потенціалу для поліпшення добробуту населення, то інтегральний показник якості життя населення та окремі його складові можуть характеризувати результати використання цього потенціалу, міру втілення економічних можливостей суспільства в поліпшення значущих для населення характеристик умов життя.

Проте більшість відомих нам робіт вітчизняних авторів не містять докладного аналізу використання економічного потенціалу для вирішення соціальних завдань суспільства.

Результати роботи мають сприяти уточненню причин досягнутого рівня добробуту населення, локалізації сфер, що, в першу чергу, обмежують суспільний прогрес і поліпшення умов життя населення та створити методичну базу для оцінки внеску окремих галузей і сфер економіки у поліпшення якості життя широких верств населення.

Світовий досвід дає численні приклади, як стосовно розвинутих країн, так і країн, що розвиваються, коли держави із близькими рівнями суспільної продуктивності праці досягають зовсім різних результатів щодо людського розвитку. Певні країни забезпечують вагомий прогрес умов життя широких верств населення, маючи помірні темпи зростання продуктивності праці (ВВП і ВНД на особу), а інші, чий економічний потенціал зростає значно швидше, виявляються неспроможними перетворити їх на реальне поліпшення умов життя широких верств населення.

Класичними причинами такої «неспроможності» за результатами численних досліджень [47, 113, 125] були визнані:

– висока нерівність розподілу доходу (коли лєвова частка приросту доходів концентрується в руках незначної частки населення);

– недолїки переважно ринкових систем нормування доступу до життєво важливих благ (таких як освіта, медицина, коли відповідні галузі орієнтуються на нечисленні прошарки населення із високою платоспроможністю, а широкі верстви населення «випадають» з кола отримувачів таких благ);

– низька ефективність переважно бюджетних систем забезпечення населення благами освіти і медицини (коли державна бюрократія виявляється неспроможною поставити їх на службу суспільству і воно одержує мінімальний економічний ефект від інвестування в людський капітал у формі бюджетних витрат на освіту й медицину).

Ми свідомо не включаємо в перелік проблеми гендерної, релігійної, мовної, національної, етнічної дискримінації, що більшою мірою вагомї для країн, що розвиваються, ніж для постсоціалістичних країн, зокрема й України.

Водночас надзвичайно актуальними для сучасної України є проблеми нерівного доступу населення до вигід, породжуваних зростанням продуктивності праці, неспроможністю державного менеджменту досягти ефективного (з точки зору суспільства) використання ресурсів, виділених на забезпечення освітньої та медичної галузей. Ми спробуємо, хоча б у першому наближенні, дослідити, як пов'язана динаміка суспільної продуктивності праці з базовими характеристиками якості життя населення за останні роки в Україні.

За період 2011–2017 рр. українська економіка не демонструвала стабільної динаміки суспільної продуктивності праці.

Зокрема, якщо для оцінки економічних результатів праці використовувати валову додану вартість, а для оцінки ресурсної бази – загальну чисельність населення віком 15–70 років (як найбільш повне вираження людського потенціалу національної економіки), то протягом чотирьох років фіксуються позитивні темпи приросту продуктивності праці, а два роки (2015 та 2016 рр.) – негативні темпи приросту продуктивності суспільної праці. Середній річний темп приросту продуктивності праці за аналізований період становить 0,62 %. Це означає, що для

того, щоби досягти зростання продуктивності хоча б на 50 % відносно базового року, за таких темпів зростання ВВП Україні знадобиться 65 років. Такі темпи зростання ВВП означають динамічне переміщення України донизу світового рейтингу продуктивності, оскільки вони значно нижче середньосвітових темпів приросту продуктивності, тим більше – темпів приросту продуктивності в країнах, що ще в кінці ХХ ст. розташовувались в таких рейтингах нижче України.

При цьому, домінуючий чинник навіть такої надто слабкої позитивної динаміки продуктивності суспільної праці в Україні – не зростання ВВП, а скорочення чисельності населення, що дозволяє отримувати підвищення продуктивності праці навіть в роки, коли реальний ВВП скорочується, чи залишається незмінним – як сталося у 2014 р., коли зростання продуктивності праці стало результатом скорочення чисельності населення при майже незмінному реальному валовому внутрішньому продукту.

Ще більш впливовими виявляються процеси згортання масштабів людської бази економіки, якщо замість чисельності всього населення віком 15–70 років у якості знаменника при обчисленні продуктивності праці використовувати чисельність економічно активного населення, або чисельність зайнятих в економіці (табл. 2.2).

Загалом негативні процеси зниження рівня економічної активності та рівня зайнятості (зниження частки зайнятих в чисельності всього населення і чисельності економічно активних) зумовлюють вищі темпи зростання.

З продуктивністю праці найбільш безпосередньо пов'язані такі аспекти якості життя населення, які в багатьох роботах вітчизняних авторів визначаються як «Доходи, витрати, доступ до зайнятості» [51], або «соціально-трудова сфера» [66], або «Гідна праця» [87]. Отже, в першу чергу, було досліджено зв'язок динаміки продуктивності праці з характеристиками доступності продуктивної зайнятості та гідної праці для населення України.

Ці аспекти якості життя населення, в свою чергу, передбачають суперечливу взаємодію двох груп характеристик: характеристик доступності (поширеності) зайнятості та її якості (умови праці та рівень її оплати, соціальна захищеність працівників у соціально-трудовій сфері тощо).

Динаміка показників суспільної продуктивності праці в Україні за 2011–2017 рр.

Назва показника	Розмірність	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	За 2011–2017рр.	Середній геометричний темп приросту (% на рік)
ВВП	у фактичних цінах, млн. грн.	1079346	1299991	1404669	1465198	1586915	1988544	2383182		
	в цінах базового року, млн. грн.	1079346	1138710	1140987	1140987	1065682	961245,4	983783,2		
	в цінах базового року, тис. грн. на особу населення	32,9	35,0	35,3	35,6	33,4	33,1	34,1		
Продуктивність праці	в цінах базового року, тис. грн. на особу економічно активного населення	51,7	54,5	54,7	54,8	53,5	53,1	54,8		
	в цінах базового року, тис. грн. на зайняту особу	56,3	59,2	59,2	59,1	59,0	58,5	60,4		
	%		106,5	100,9	100,7	93,9	99,3	102,8	103,73	0,61
Темпи зростання продуктивності праці	%		105,5	100,4	100,1	97,6	99,3	103,2	106,07	0,99
	%		105,2	100,0	99,7	99,8	99,1	103,4	107,40	1,20

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

За інших рівних умов, поліпшення якісних характеристик зайнятості зумовлює ускладнення вирішення завдань розширення сфери зайнятості (продуктивні й високо оплачувані робочі місця створювати важче, потрібно більше ресурсів та кваліфікованих працівників, для забезпечення економічної ефективності такого сценарію розвитку). З іншого боку, чим динамічніше зростають масштаби сфери зайнятості, тим складніше досягати позитивних структурних та якісних зрушень в системі створення робочих місць: сотня високопродуктивних робочих місць у складі 200 матиме значну питому вагу та, відповідно, вагомий вплив на якісні показники зайнятості, а та сама сотня серед 100 тис нових робочих місць майже ніяк не впливатиме на їх середній рівень.

Але й від загального показника економічних можливостей підприємств для відтворення зайнятості – від фонду оплати праці – однаково залежать кількісні (міра доступності), і якісні (рівень продуктивності, оплати, умов праці та соціальної захищеності) характеристики зайнятості. Зростання фонду оплати праці створює однакові передумови і для збільшення місткості сфери зайнятості, і для поліпшення її якісних параметрів. Відповідно, його скорочення однаково обмежує як економічні можливості розширення сфери зайнятості, так і поліпшення її якісних показників. Отже, саме динаміка розмірів витрат на оплату праці найманих працівників здатна дати найбільш узагальнюючу характеристику умов вирішення завдань поліпшення якості життя населення за аспектами доступності та якісних параметрів зайнятості. Тому вплив продуктивності праці на цей аспект якості життя населення України нами пропонується розглядати, в першу чергу, за характером зв'язку між суспільною продуктивністю праці й витратами на оплату праці найманих працівників в національній економіці [76].

Крім того, з великого комплексу якісних характеристик праці та зайнятості в українській економіці нами буде враховано динаміку рівня оплати праці (реальної зарплати), оскільки дані щодо умов праці, робочого часу, охоплення соціальним страхуванням та інші показники, які деталізують якісні характеристики зайнятості наявні лише для безпосередньо зайнятих на підприємствах, що подають державну статистичну звітність, тобто являють хоч і дуже масштабну, але не

репрезентативну (через ігнорування характеристик праці в сфері самозайнятості, на який вже припадає близько 15% загальної чисельності зайнятих) вибірку. Ми ж прагнемо використовувати показники, які правомірно тлумачити як агреговані характеристики якості життя стосовно всього населення України.

Необхідні розрахунки наведені в таблиці 2.3. Якщо продуктивність праці в розрахунку на одну особу загальної чисельності населення віком 15–70 років зросла за період 2011–2017 рр. на 3,7 % (середньорічні темпи приросту 0,61 %), то реальні розміри витрат на оплату праці найманих працівників скоротились за аналогічний період майже на 30% (середньорічний темп скорочення 5,8 %).

Відповідно, коефіцієнт еластичності витрат на оплату праці найманих працівників від продуктивності праці має від'ємний знак та велике абсолютне значення: -9,47. Це значить, що на один відсоток зростання продуктивності праці в середньому за 2011–2017 рр. припадало 9,47 % зниження витрат на оплату праці найманих працівників.

Для розрахунку коефіцієнту еластичності витрат на оплату праці найманих працівників ($KE_{on/прод}$) були використані середні геометричні темпи приросту відповідних показників за період 2011-2017 рр., відповідно, загальна форма розрахунку може бути представлена як:

$$KE_{on/прод} = \frac{\left(\frac{ВОП_{17}}{ВОП_{11}}\right)^{\frac{1}{6}} \times 100 - 100}{\left(\frac{ПП_{17}}{ПП_{11}}\right)^{\frac{1}{6}} \times 100 - 100}, \quad (2.1)$$

де $ВОП_{17,11}$ – витрати на оплату праці найманих працівників в цінах базового (2010) року, відповідно в 2017 р. і 2011 р.;

$ПП_{17,10}$ – продуктивність праці в цінах базового (2010) року, відповідно в 2017 р. і 2011 р.

Отже, одним з основних висновків нашого дослідження щодо впливу продуктивності праці на якість життя населення України є те, що можливості, які надає зростання продуктивності праці для поліпшення кількісних та якісних параметрів зайнятості, не використовуються, що мінімізує позитивний вплив такого зростання на відповідний аспект якості життя населення.

Розрахунки для аналізу зв'язку між динамікою суспільної продуктивності праці і розмірами витрат на оплату праці найманих працівників в Україні за 2011–2017 рр.

Назва показника	Розмірність	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	За 2011–2017рр.	Середній геометричний темп приросту (% на рік)
Продуктивність праці	в цінах базового року, тис. грн. на особу населення	32,9	35,0	35,3	35,6	33,4	33,1	34,1		
Темпи зростання продуктивності праці	% попереднього року		106,5	100,9	100,7	93,9	99,3	102,8	3,73	0,61
Витрати на оплату праці найманих працівників	млн. грн. у фактичних цінах	518184	610615	705837	730653	734943	777646	877276		
	млн. грн. в цінах базового року	518184	534860,2	573338,7	568978,3	493546,1	375907,5	362141,6		
Темпи зростання витрат на оплату праці найманих працівників	% попереднього року		103,2	107,2	99,2	86,7	76,2	96,3	-30,11	-5,80
Темпи зростання реальної середньої зарплати	% попереднього року		110,2	108,7	114,4	108,2	93,5	79,8	9,43	1,51

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

Механізмом такого блокування зв'язку між зростанням продуктивності і збільшенням сукупних в економіці видатків на оплату праці найманих працівників стає скорочення частки оплати праці у складі ВВП. Відповідно, тягар погіршення макроекономічних умов покладається переважно на найманих працівників, а бенефіціантами зростання суспільної продуктивності праці стають не широкі верстви населення (отримувачі заробітної плати, загальний фон ресурсів яких звужується), а нечисельні групи працівників із найвищим рівнем оплати та отримувачі доходів від власності (табл. 2.4).

Таблиця 2.4

Динаміка грошового забезпечення населення України за 2011–2017 рр.

Роки	Показники				
	Номінальна середня заробітна плата (на кінець періоду)		Індекс реальної заробітної плати (% до попереднього року)	Середній розмір місячної пенсії, грн.	Відношення середньомісячного розміру пенсії до середньомісячного розміру зарплати
	грн.	% до переднього періоду			
2011	3054	117,6	111,0	1151,9	43,7
2012	3337	109,3	111,0	1253,3	41,4
2013	3619	108,5	106,8	1470,7	45,0
2014	4012	110,9	86,5	1526,1	44,0
2015	5230	130,3	90,1	1581,5	37,6
2016	6475	123,8	106,5	1526,1	44,0
2017	8777	135,6	118,9	1581,5	37,6

Джерело: розраховано автором на основі [155].

На тлі негативного зв'язку суспільної продуктивності праці з розмірами витрат на оплату праці найманих працівників зафіксоване протягом 2011–2017 рр. зростання реальної середньої зарплати (на 9,43 %, чому відповідає 1,5 % середньорічних темпів приросту) виглядають більшою мірою результатом поступового виходу з тіні високих зарплат, що досі становлять дуже незначну частину сфери зайнятості в українській економіці. Коефіцієнт еластичності розрахований за даними про темпи приросту продуктивності праці й реальної середньої зарплати дорівнює 2,47, тобто зростання продуктивності праці на 1 % супроводжувався протягом 2011–2017 рр. зростанням середньої реальної зарплати в середньому на 2,47 % (табл.2.5).

Таблиця 2.5

**Динаміка економічних показників, що характеризують якість життя
населення України у 2010-2019 рр.**

Роки	Прожитковий мінімум на одну особу, грн. в місяць	Мінімальна заробітна плата, грн	Темпи зростання прожиткового мінімуму, %	Темпи зростання мінімальної заробітної плати, %	Індекс споживчих цін (індекс інфляції), %
2010	1134	1004	100,00	109,57	104,6
2011	1218	1134	107,41	112,85	99,8
2012	1176	1218	96,55	105,01	100,5
2013	1176	1271	100,00	105,64	124,9
2014	1330	1378	113,10	104,35	143,3
2015	1544	1450	116,10	105,64	112,4
2016	1700	1600	110,10	110,34	113,7
2017	1777	3200	109,00	200,00	107,4
2018	1853	3723	104,3	116,30	109,9
2019	1921	4173	103,7	112,01	107,7

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

Проте, як зазначалось, таке зростання рівня оплати праці стало результатом не збільшення реальних масштабів ресурсів, які отримують в своє розпорядження наймані працівники, а лише значного згортання масштабів сфери зайнятості. Всі три показники людських ресурсів в економіці зазнали значного скорочення: чисельність населення віком від 15 до 70 років скоротилась на 12,1%, чисельність економічно активного населення – на 14,1% (тобто рівень економічної активності знизився), чисельність зайнятих за 2011–2017 рр. скоротилась на 15,1%. При цьому чисельність найманих працівників скоротилась ще більше, оскільки питома вага самозайнятих зростає. Тобто, так само, як зростання продуктивності стало результатом не нарощення обсягів доданої вартості, а зменшення чисельності учасників процесу її створення, так і зростання середньої зарплати стало результатом не збільшення загальної суми доходів від праці (вона суттєво зменшилась), а переважання темпів зменшення чисельності найманих працівників над темпами скорочення витрат на оплату праці.

Другий блок індикаторів якості життя населення, присутній в роботах усіх українських науковців – це характеристики стану системи охорони здоров'я та показників здоров'я населення.

У розмаїтті показників, що характеризують ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я (інструментальні показники), та стан і динаміку здоров'я населення (цільові, «самоцінні» показники) ми обрали лише два найбільш узагальнюючі. В групі інструментальних показників – обсяги ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я. В групі цільових показників – середню очікувану тривалість життя при народженні.

Перший показник формується виходячи з наявності двох головних джерел забезпечення системи охорони здоров'я ресурсами. Перше (і в Україні поки явно провідне за масштабами) – бюджетні витрати на фінансування системи охорони здоров'я. Друга складова – витрати домогосподарств. Формально, існують іще витрати некомерційних організацій, що обслуговують домогосподарства, але в Україні навіть загальні масштаби економічної активності цього інституціонального сектору економіки недостатні, щоб помітно вплинути на макроекономічні пропорції, чи ресурсні умови функціонування певного сектору економіки.

Загальнодоступні статистичні джерела дозволяють отримати дані як про абсолютні розміри бюджетних видатків на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист працівників, охорону навколишнього середовища так і про їх відношення до ВВП (табл. 2.6, 2.7).

Таблиця 2.6

Бюджетні видатки на охорону здоров'я, освіту, соціальний захист працівників, охорону навколишнього середовища за 2013–2018 рр.

	2013		2014		2015	
Всього, млн.грн.	630943	100 %	430217,8	100 %	576911,4	100 %
Охорона здоров'я, млн.грн.	12879	3,45	10580,8	2,46	11450,4	1,98
Освіта, млн.грн.	30943	6,61	28677,9	6,67	30185,7	5,23
Соц.захист та соц.забезпечення, млн.грн.	52314	8,29	80558,2	18,72	103700,9	17,98
Охорона навколишнього середовища, млн.грн.	4595	0,81	2597,0	0,60	4053,0	0,7
Всього, млн. грн.	684743,4	100%	839243,7	100%	985842,0	100%
Охорона здоров'я, млн. грн.	12456,3	1,82	16729,1	1,99	22617,9	2,29
Освіта, млн. грн.	34825,4	5,09	41140,2	4,90	44323,4	4,5
Соц. захист та соц. забезпечення, млн. грн.	151965,5	22.19	144478,3	17,22	163865,6	16,62
Охорона навколишнього середовища, млн. грн.	4771,6	0,7	4739,9	0,56	5241,2	0,53

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

Таблиця 2.7

**Динаміка питомої ваги коштів, що спрямовуються на забезпечення якості
життя населення, %**

Показники	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2018 до 2013,%	Відхилення 2018 від 2013 (+; -)
Охорона здоров'я, млн. грн.	3,45	2,46	1,98	1,82	1,99	2,29	66,38	-33,62
Освіта, млн. грн.	6,61	6,67	5,23	5,09	4,09	4,50	68,08	-31,92
Соц.захист та соціальне забезпечення, млн.грн.	8,29	18,72	17,98	22,19	17,22	16,62	200,48	+100,48
Охорона навколишнього середовища, млн.грн.	0,81	0,60	0,7	0,7	0,56	0,53	65,43	-34,56

Джерело: розраховано автором.

Розрахунки свідчать, що у 2018 р. у порівнянні з 2013 р. видатки з бюджету на охорону здоров'я зменшились на 33,62 %, на освіту – на 31,92 %, на охорону навколишнього середовища (умови праці) – на 34,56 %, що призвело до катастрофічного збідніння населення країни. Видатки ж на соціальний захист та соціальне забезпечення зросли вдвічі, причиною чого були виплати незаможним сім'ям субсидії на оплату комірних.

Доступними також є дані про частку кінцевих видатків домогосподарств у складі ВВП та частку в таких видатках тих же кінцевих витрат на охорону здоров'я. Відповідно, формула для оцінки масштабів загального ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я в Україні (ЗРЗОЗ) може бути представлена як:

$$\text{ЗРЗОЗ} = \text{ВВП} \times \text{ЧБВОЗ} + \text{ВВП} \times \text{ЧСВД} \times \text{ЧВОЗ}, \quad (2.2)$$

де *ВВП* – обсяги ВВП;

ЧБВОЗ – відношення бюджетних витрат на охорону здоров'я до ВВП відповідного року;

ЧСВД – частка споживчих видатків домогосподарств у ВВП;

ЧВОЗ – частка витрат на охорону здоров'я в складі споживчих видатків домогосподарств.

Використовуючи в формулі (2.2) номінальні показники ВВП отримуємо номінальні обсяги ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я України, а підставивши у формулу ВВП у цінах базового року – отримуємо порівнювані обсяги ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я, виражені в цінах базового року. Розрахунки, виконані за відповідною формулою, наведені в таблиці 2.8.

Таблиця 2.8

Розрахунки для аналізу зв'язку між динамікою суспільної продуктивності праці і характеристиками ресурсного забезпечення та результативності функціонування системи охорони здоров'я в Україні за 2011-2017 рр.

Назва показника	Розмірність	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	За 2011-2017 рр.	Середній геометричний темп приросту (% на рік)
Продуктивність праці	в цінах базового року, тис. грн. на особу населення	32,9	35,0	35,3	35,6	33,4	33,1	34,1		
Темпи зростання продуктивності праці	% попереднього року		106,5	100,9	100,7	93,9	99,3	102,8	3,73	0,61
Обсяги ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я	млн. грн. у фактичних цінах	66524,6	76459,4	90786,7	97138,1	97483,0	119782,0	140003,9		
	млн. грн. в цінах базового року	66524,6	66973,6	73744,4	75644,0	65464,1	57901,6	57793,9		
Темпи зростання ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я	% попереднього року		100,7	110,1	102,6	86,5	88,4	99,8	-13,12	-2,32
Темпи зростання середньої очікуваної тривалості життя при народженні	% попереднього року		100,8	100,2	100,3	100,0	100,0	100,4	1,76	0,29

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

За даними таблиці, загальні масштаби ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я скоротились протягом 2011–2017 рр. на 13,2 % (2,3 % середньорічні темпи скорочення). Відповідно, зростання продуктивності праці не стало в Україні базою для поліпшення ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я. При цьому схильність суспільства виділяти ресурси для цієї системи скорочувалась, завдяки діяльності інститутів держави (бюджетні витрати на охорону здоров'я як частка ВВП скоротились з 4,14 % в 2011 р. до 2,29 % в 2017 р.), Водночас, тягар фінансування медицини перекладався на кінцеві споживчі видатки домогосподарств (частка видатків домогосподарств на охорону здоров'я в їхніх сукупних споживчих видатках зросла з 3,02 % у 2011 р. до 4,2 % в 2017 р.).

В результаті сукупне ресурсне забезпечення системи охорони здоров'я погіршилось, що зумовило від'ємний коефіцієнт еластичності масштабів ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я від суспільної продуктивності праці (–3,79, тобто на кожен відсоток зростання суспільної продуктивності праці припадало в середньому 3,79 % скорочення масштабів ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я).

Водночас, зростання питомої ваги не бюджетних видатків у складі фінансових ресурсів медичної галузі поширено стає чинником підвищення ефективності їх використання: приватні витрати закономірно спрямовуються до осередків їх більш корисного для споживачів використання, що слугує ринковим механізмом підвищення суспільної ефективності діяльності галузі. Певною мірою на користь такої тези свідчить зростання середньої очікуваної тривалості життя при народженні (збільшилась в Україні за 2011-2017 рр. з на 1,76%, що є значно меншим за середнє по всьому світу зростання аналогічного показника). При цьому важливо врахувати, що стан здоров'я населення не виступає прямою функцією обсягів витрат на систему охорони здоров'я. Зокрема, глибокий аналіз складного зв'язку між обсягами ресурсів, що суспільство виділяє на систему охорони здоров'я, і рівнем здоров'я та тривалістю життя населення міститься у відомій роботі нобелівського лауреата А. Дітона «Велика втеча» [28].

Таблиця 2.9

Динаміка зв'язку між показниками суспільної продуктивності праці й індикаторами ресурсного забезпечення та результативності функціонування освіти в Україні за 2010-2016 рр.

Назва показника	Розмірність	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	За 2011-2017 рр.	Середній геометричний темп приросту (% на рік)
Продуктивність праці	в цінах базового року, тис. грн. на особу населення	32,9	35,0	35,3	35,6	33,4	33,1	34,1		
Темпи зростання продуктивності праці	% попереднього року		106,5	100,9	100,7	93,9	99,3	102,8	3,73	0,61
Обсяги ресурсного забезпечення освіти	млн. грн. у фактичних цінах	88628,8	97424,8	113923,5	118092,8	112434,0	128695,5	144814,7		
	млн. грн. в цінах базового року	88628,8	85338,0	92538,0	91961,9	75504,3	62210,3	59779,9		
Темпи зростання ресурсного забезпечення освіти	% попереднього року		96,3	108,4	99,4	82,1	82,4	96,1	-32,55	-6,35

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

Виходячи з не «механістичного» розуміння зв'язку між обсягами видатків на охорону здоров'я та станом здоров'я населення ми можемо лише стверджувати, що достовірна та комплексна оцінка різноманітних аспектів стану здоров'я населення та впливу на цей стан функціонування системи охорони здоров'я далеко виходить за межі можливостей дослідження. Ґрунтуючись на проведених розрахунках, ми можемо виділити лише низку тенденцій. По-перше, ресурсне забезпечення функціонування системи охорони здоров'я погіршується, незважаючи на зростання економічних можливостей суспільства (зростання суспільної продуктивності праці). По-друге, випереджаючими темпами скорочуються обсяги саме бюджетного фінансування, а можливості домогосподарств, не дозволяють компенсувати таке скорочення, хоча саме по собі подолання державної монополії на фінансування системи охорони здоров'я (зростання частки видатків домогосподарств в сукупних ресурсах цієї системи) має досить потужний позитивний потенціал. Нарешті по-третє, темпи зростання середньої очікуваної тривалості життя населення при народженні в Україні відстають від аналогічних показників у світі, в країнах, що розвиваються та країнах східноєвропейського регіону та не може тлумачитись як ознака вираженого зростання якості життя населення України.

Третій блок показників, що враховується як пріоритетний для оцінки якості життя населення України в усіх відомих нам наукових публікаціях, – це блок показників доступності (охоплення) та якості освіти. Нами розраховано інструментальний показник для характеристики якості життя населення України за відповідним аспектом – масштаби ресурсного забезпечення освітньої галузі (ЗРЗО) за 2011-2017 р. у фактичних та порівнюваних цінах (табл. 2.10).

Для цього нами використана формула аналогічна тій, що була застосована для розрахунків масштабів ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я:

$$ЗРЗО = ВВП \times ЧБВО + ВВП \times ЧСВД \times ЧВО, \quad (2.3)$$

де *ВВП* – обсяги валового внутрішнього продукту;

ЧБВО – відношення бюджетних витрат на освіту до ВВП відповідного року;

ЧСВД – частка споживчих видатків домогосподарств у ВВП;

ЧВО – частка витрат на освіту у складі споживчих видатків домогосподарств.

Таблиця 2.10

Динаміка зв'язку між показниками суспільної продуктивності праці й індикаторами ресурсного забезпечення та результативності функціонування системи охорони здоров'я в Україні за 2010-2016 рр.

Назва показника	Розмірність	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	За 2010-2016 рр.	Середній геометричний темп приросту (% на рік)
Продуктивність праці	в цінах базового року, тис. грн. на особу населення	32,9	35,0	35,3	35,6	33,4	33,1	34,1		
Темпи зростання продуктивності праці	% попереднього року		106,5	100,9	100,7	93,9	99,3	102,8	3,73	0,61
Обсяги ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я	млн. грн. у фактичних цінах	66524,6	76459,4	90786,7	97138,1	97483,0	119782,0	140003,9		
	млн. грн. в цінах базового року	66524,6	66973,6	73744,4	75644,0	65464,1	57901,6	57793,9		
Темпи зростання ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я	% попереднього року		100,7	110,1	102,6	86,5	88,4	99,8	-13,12	-2,32
Темпи зростання середньої очікуваної тривалості життя при народженні	% попереднього року		100,8	100,2	100,3	100,0	100,0	100,4	1,76	0,29

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

Скорочення ресурсної бази освітньої галузі за період 2011–2017 рр. становило 32,6% (середні річні темпи скорочення 6,4%). Відповідно, за середніми геометричними темпами зростання нами розраховано від'ємне значення коефіцієнту еластичності зміни ресурсного забезпечення освітньої галузі від зміни суспільної продуктивності праці (-10,37), що свідчить, що на 1% зростання продуктивності праці припадало в середньому 10,37% скорочення масштабів ресурсного забезпечення діяльності освітньої галузі. При цьому скорочувались масштаби фінансування освіти як з бюджетних джерел, так і витрати домогосподарств на освіту.

Бюджетні видатки скоротились з 7,4% ВВП у 2011 р. до 5,4% в 2017 р. У складі споживчих видатків домогосподарств частка витрат на освіту скоротилась з 1,3% в 2010 р. до 1,0% в 2017 р.

На нашу думку, таке тотальне скорочення ресурсного забезпечення освітньої галузі не могло не сказатись негативно на забезпеченості населення благами освіти, при цьому якщо показники охоплення не зазнали помітної негативної динаміки, то показники якості освітніх послуг викликають серйозне занепокоєння. Хоча Україна досі належить до країн із майже 100% охопленням загальною освітою та дуже високим відсотком молоді, яка обирає найтриваліші сценарії отримання освіти (вищу освіту обирають більше 50% випускників шкіл), освітній рівень не гарантує перспектив працевлаштування та гідного рівня доходів. Загалом серед факторів рівнів доходів українців освітній рівень традиційно не входить навіть до складу визначальних факторів, що свідчить про низьку віддачу від такої форми інвестицій в людський капітал в умовах України.

Отже, і стосовно освіти результати нашого дослідження також не виявили ознак суттєвого поліпшення якості життя населення України під впливом зростання продуктивності праці зафіксованого в період 2011–2017 рр.

Предметом наших подальших досліджень залишається низка інших аспектів якості життя населення України. Адже три досліджених аспекти – доступ до продуктивної зайнятості з гідними умовами та рівнем оплати праці, ефективні

системи освіти та охорони здоров'я, що визначально впливають на ефективність інвестицій в людський капітал, формують провідні передумови формування середнього класу як домінуючої складової соціальної структури суспільства, що, в свою чергу, необхідно для поліпшення соціально-психологічного та соціально-політичного середовища в суспільстві, створює умови для гармонізації штучного, соціального та природного середовищ людського існування. Поліпшення трьох досліджених аспектів якості життя може виявитись недостатньо для забезпечення відчутного поліпшення комплексної інтегральної оцінки якості життя, проте важко уявити таке поліпшення в умовах України без якісних зрушень в доступі до продуктивної зайнятості, якісної освіти та медичних послуг для широких верств населення України.

Отже, помірні темпи зростання продуктивності праці зафіксовані в Україні протягом 2011–2017 рр. стали результатом утримання приблизно стабільних обсягів генерованої економікою валової доданої вартості на тлі вагомого скорочення загальної чисельності населення віком 15–70 років, чисельності економічного активного і зайнятого населення. Це дозволяє трактувати зафіксоване зростання продуктивності як прояв адаптації економіки до повільного згорання масштабів економічної діяльності (ВВП 2017 р. на 8,9 % менший за ВВП 2011 р.) з використанням суттєво меншого людського потенціалу (чисельність економічного активного населення скоротилась за аналогічний період на 14,1 %, чисельність зайнятого – на 15,1 %) [13].

Відповідно, існуюча природа зростання показників суспільної продуктивності праці (ВВП на особу) суттєво обмежує його позитивний вплив на всі аспекти якості життя населення України. Зокрема, зростання суспільної продуктивності праці не забезпечило передумов для поліпшення кількісних та якісних показників відтворення сфери зайнятості. Загальні витрати на оплату праці найманих працівників суттєво скоротились, що хоча й дозволило підвищити середній рівень оплати праці, але лише для значно меншої кількості зайнятих. Відповідно, нами не отримано емпіричних підтверджень, що зростання суспільної продуктивності праці в економіці України посприяло

поліпшенню якості життя населення за критерієм «доступ до продуктивної зайнятості та гідної праці» [13].

Крім того, зростання суспільної продуктивності праці не дозволило збільшити масштаби ресурсного забезпечення освіти й охорони здоров'я. Обидві галузі соціальної сфери стикаються з погіршенням ресурсного забезпечення на тлі підвищення суспільних вимог до результатів їх функціонування на тлі прагнення України до повнішої інтеграції до Європейського економічного простору. І щодо таких аспектів якості життя населення України як «освіта» та «охорона здоров'я», відповідно, не виявлено ознак перетворення зростання суспільної продуктивності праці в поліпшення економічних умов забезпечення населенню кращого доступу до більш якісних послуг освіти та охорони здоров'я.

2.2. Застосування методики когнітивного моделювання в управлінні продуктивністю праці та якістю життя

На основі визначених факторів нами проведений когнітивний аналіз моделі покращання якості життя, який полягав у дослідженні залежності системи, дослідженні причинно-наслідкових шляхів та поширенні збуджень у моделі [38]. Перш за все, нами складена карта напрямків взаємозв'язків системи якості життя.

На підставі карти напрямків взаємозв'язків системи якості життя (рис. 2.1) складена когнітивна карта топології (табл. 2.11), де при позитивному зв'язку збільшення значення фактора-причини призводить до збільшення значення фактора-наслідка, а при негативному зв'язку збільшення значення фактора-причини призводить до зменшення значення фактора-наслідка [38].

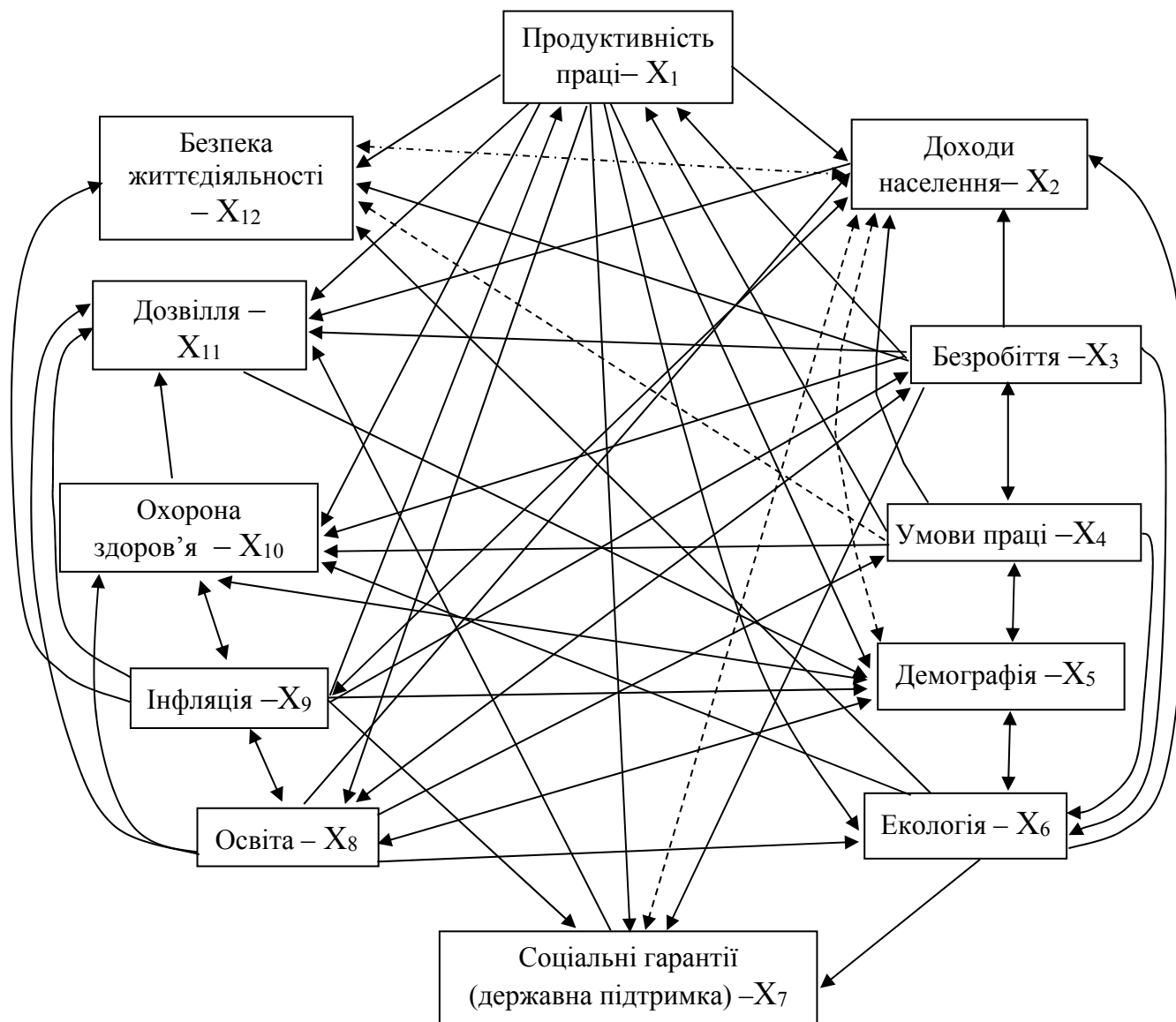

Рис.2.1. Когнітивна карта напрямків взаємозв'язків системи якості життя
Джерело: авторська розробка

Таблиця 2.11

Когнітивна карта топології та напрямків взаємозв'язків системи –якість життя

X	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂
X ₁		+			+	+	+	+		+	+	+
X ₂					-	+	-		+		+	-
X ₃	+			+		+	+	+		+	+	+
X ₄	+	+	+		+	+		+		+		-
X ₅		-		+		+		+		+		
X ₆		+			+		+			+		+
X ₇		-									+	
X ₈		+	+	+	+	+			+	+	+	
X ₉	+	+	+		+	+	+	+		+	+	+
X ₁₀					+				+		+	
X ₁₁					+							
X ₁₂		-										

Джерело: розроблено автором.

Розглянуті в системі чинники нами поділено на фактори впливу зовнішнього і внутрішнього середовища (табл. 2.12).

Таблиця 2.12

Елементи когнітивної карти впливу зовнішнього і внутрішнього середовища на якість життя

Елементи зовнішнього середовища	Елементи внутрішнього середовища
Безробіття	Продуктивність праці
Демографія	Доходи населення
Екологія	Освіта
Державна підтримка	Дозвілля
Інфляція	Соціальні гарантії
Охорона здоров'я	Умови праці
ВВП на душу населення	Безпека життєдіяльності

Джерело: розроблено автором.

Когнітивна модель системи покращання якості життя представлена у вигляді графа:

$$G = (V, E), V = \{x_1, x_2, x_3, x_4, x_5, x_6, x_7, x_8, x_9, x_{10}, x_{11}, x_{12}\}, \quad (2.4)$$

де V – безліч вершин графа, відповідних зовнішніх і внутрішніх чинників;

E – безліч дуг, які відображають факт безпосереднього впливу параметрів один на одного.

Матриці взаємозв'язків параметрів, представлені матрицею суміжності системи – якість життя

$$R_j := \begin{pmatrix} 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 1 & 1 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & -1 & 1 & -1 & 0 & 1 & 0 & 1 & -1 \\ 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 \\ 1 & 1 & 1 & 0 & 1 & 1 & 0 & 1 & 0 & 1 & 0 & -1 \\ 0 & -1 & 0 & 1 & 0 & 1 & 0 & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 \\ 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 1 & 0 & 0 & 1 & 0 & 1 \\ 0 & -1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 1 & 1 & 1 & 1 & 1 & 0 & 0 & 1 & 1 & 1 & 0 \\ 1 & 1 & 1 & 0 & 1 & 0 & 1 & 1 & 0 & 1 & 1 & 1 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 1 & 0 \\ 0 & 0 & 0 & 0 & 1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \\ 0 & -1 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 & 0 \end{pmatrix}$$

де +1 – зростання (падіння) фактора X_i , спричиняє зростання (падіння) X_j ;

-1 – зростання (падіння) фактора X_i , тягне падіння (зростання) X_j ;

0 – зв'язок між факторами X_i і X_j відсутня або слабка.

Для визначення позитивного і негативного впливу факторів використовувалися матриці прискорення (для всіх стимулюючих) і гальмування (для всіх гальмуючих взаємодій чинників) (табл. 2.13, табл. 2.14) – для всіх стимулюючих та для всіх гальмуючих взаємодій [38].

Інтенсивність взаємодії факторів оцінювалась за такою бальною шкалою: 0,1 – прямий вплив відсутній; 0,5 – слабкий вплив; 1,0 – середній вплив; 2,0 – сильний вплив.

Найбільш значущими факторами по взаємодії всередині системи у матриці прискорення є: X_2 – доходи населення; X_1 – продуктивність праці; X_3 – безробіття; X_7 – соціальні гарантії (державна підтримка); X_{10} – охорона здоров'я; X_{12} – безпека життєдіяльності.

Найбільш значущими факторами по взаємодії всередині системи якості життя матриці гальмування є: X_1 – продуктивність праці; X_3 – безробіття; X_8 – охорона здоров'я; X_9 – інфляція; X_{12} – безпека життєдіяльності.

Фактори, які сильно впливають на інші фактори всередині системи: X_1 – продуктивність праці; X_3 – безробіття; X_8 – освіта; X_9 – інфляція; X_{12} – безпека життєдіяльності.

Таблиця 2.13

Матриця прискорення системи –якість життя

X	X_1	X_2	X_3	X_4	X_5	X_6	X_7	X_8	X_9	X_{10}	X_{11}	X_{12}	Сума «актив»	Ступінь взаємодії
X_1		2	2	0,3	2	0,1	1	1	2	1	2	0,5	14	139,0
X_2	0,5		2	1	2	0,5	1	2	2	1	2	0,5	15	232,0
X_3	2	2		0,5	1	0,5	2	1	0,5	0,5	2	1	13	137,8
X_4	1	1	0,5		0,5	2	1	0,5	0,1	2	0,1	0,5	9,2	81,0
X_5	1	2	0,5	0,5		0,5	0,1	1	0,5	1	0,1	0,1	7,3	84,0
X_6	1	0,5	0,5	1	1		0,5	0,5	0,1	2	0,5	2	9,6	89,3
X_7	0,5	1	0,5	1	1	0,5		1	1	2	1	2	12	139,2
X_8	1	2	1	1	0,5	1	1		0,5	1	1	1	11	110,0
X_9	1	2	2	0,5	1	0,1	2	0,5		1	1	0,5	12	85,8
X_{10}	0,5	1	1	0,5	1	2	1	0,5	0,1		0,5	0,5	8,6	120,4
X_{11}	1	2	0,5	0,5	1	0,1	0,5	1	0,5	0,5		0,5	8,1	86,7
X_{12}	0,5	0,5	0,1	2	0,5	2	2	1	0,1	2	0,5		11	101,9
Сума «пасив»	10,0	16,0	10,6	8,8	11,5	9,3	12,1	10,0	7,4	14,0	10,7	9,1		
Ступінь активності	1,4	0,9	1,2	1,0	0,6	1,0	1,0	1,1	1,6	0,6	0,8	1,2		

Джерело: розроблено автором.

Таблиця 2.14

Матриця гальмування системи –якість життя

X	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂	Сума «актив»	Ступінь взаємодії
X ₁		1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	0,1	2	15,8
X ₂	0,1		0,5	1	2	0,5	0,5	1	0,1	1	2	1	9,7	128,0
X ₃	2	2		0,5	1	0,1	0,5	0,1	0,1	0,1	0,1	0,5	7	51,1
X ₄	0,1	2	0,1		0,1	1	1	2	0,1	1	0,5	2	9,9	102,0
X ₅	0,1	0,1	0,5	0,1		0,1	0,1	0,5	0,1	2	0,5	0,5	4,6	56,6
X ₆	1	1	0,5	2	2		0,5	0,5	0,1	2	0,1	2	11,7	65,5
X ₇	0,5	1	2	2	2	0,5		0,5	0,1	2	0,1	1	11,7	85,4
X ₈	1	2	1	1	1	0,1	0,5		0,1	0,5	1	1	9,2	76,4
X ₉	2	2	1	0,5	0,1	0,1	1	0,1		0,5	0,1	0,5	7,9	8,7
X ₁₀	0,5	1	1	1	2	1	2	2	0,1		0,1	1	11,7	136,9
X ₁₁	0,1	0,1	0,1	0,1	1	0,1	0,1	0,5	0,1	0,5		1	3,7	20,7
X ₁₂	0,5	1	0,5	2	1	2	1	1	0,1	2	1		12,1	128,3
Сума «пасив»	7,9	13,2	7,3	10,3	12,3	5,6	7,3	8,3	1,1	11,7	5,6	10,6		
Ступінь активності	1,76	0,73	0,96	0,96	0,37	2,09	1,60	1,11	7,18	1,00	0,66	1,14		

Джерело: розроблено автором.

Фактори, які більше піддаються впливу системи якості життя: X₁ – продуктивність праці; X₇ – соціальні гарантії (державна підтримка); X₈ – освіта; X₉ – інфляція; X₁₂ – безпека життєдіяльності.

Як видно з матриці (табл.2.12), систему якості життя прискорюють чинники за наступним ранжируванням: X₁₀, X₁₂, X₂, X₄, X₇, X₈, X₆, X₅. При цьому сильна активність проявляється у чинників X₉, X₁, X₃, X₁₂, X₈, X₄, X₆, X₇.

Навпаки, систему якості життя більш активно гальмують чинники за наступним ранжиром: X₁₀, X₁₂, X₂, X₄. (табл. 2.15). При цьому сильна активність виявляється у чинників X₁₂, X₉, X₁, X₇, X₁₂, X₈.

З усіх факторів на підставі результатів аналізу чутливості виділені:

1. Цільові фактори – зміна або стабілізація яких є метою управління системою якості життя.

2. Фактори важелі управління – керуючі фактори, потенційно впливають на систему якості життя.

3. Фактори-індикатори – відображають і пояснюють розвиток процесу у проблемній ситуації (споживчий кошик; середня заробітна плата; різниця в доходах; тривалість життя; рівень освіти; структура споживання продуктів харчування; забезпеченість населення житлом) [144].

За отриманими матрицями нами проаналізовано вплив кожного фактора на систему, визначаючи їх вплив саме на систему якість життя.

В таблиці 2.15 представлено аналіз впливу факторів на систему – якість життя.

Таблиця 2.15

Аналіз впливу факторів на систему якість життя

Фактор	Стимулювання	Гальмування	Інтерпретація фактору
1	2	3	4
X ₁ – продуктивність праці	Сильна взаємодія, активний.	Слабка взаємодія, активний	Продуктивність праці не залежить від зміни системи, оскільки сам фактор активно впливає на неї, що робить його ідеальним важелем управління системою. Проте, активність фактора в матриці гальмування значно вище, ніж у матриці прискорення. Недооцінювати роль продуктивності праці в сучасних умовах уявляється неправомірною та недалекою позицією; – науково-технічні, технологічні та соціально-економічні передумови зростання продуктивності праці слід розглядати в тісному зв'язку із забезпеченням завдань якісного людського розвитку.
X ₂ – доходи населення	Сильний рівень взаємодії, пасивний	Сильна взаємодія, пасивний	Зміна фактора доходи населення є цільовим фактором управління системою. Фактор має високу ступінь взаємодії і потрапляє під вплив інших факторів. У той же час забезпеченість доходів населення є індикатором і запорукою ефективного функціонування системи.
X ₃ – безробіття	Сильна взаємодія, активний	Слабка взаємодія, пасивний	Фактор безробіття активно впливає на систему, сам же активно впливає на неї, що робить його ідеальним важелем управління системою. Проте, активність фактора в матриці гальмування значно нижче, ніж в матриці прискорення.
X ₄ – умови праці	Середній рівень взаємодії, активний	Середній рівень взаємодії, середня активність	Умови праці активно впливають на систему, тобто впливають на неї активно. Проте, активність фактора в матриці гальмування значно нижче, ніж у матриці прискорення, що робить його ідеальним важелем управління системою. Від фактора у прямій залежності перебуває результат роботи працівника, стан здоров'я, ставлення до праці. Поліпшення умов праці істотно впливає на підвищення продуктивності що вимагає впровадження нової техніки, технологій, оздоровлення виробничого середовища, врахування вимог естетики праці.
X ₅ – демографія	Слабка взаємодія пасивний	Слабка взаємодія пасивний	Фактор слабо впливає на зміну системи, в даний час він пасивний. Фактор може бути використаний як індикатор. Демографічний стан України свідчить про високий рівень смертності та депопуляцію, що є загрозою для перспектив розвитку нації. Питання покращання демографічної ситуації в Україні залежить від багатьох факторів.
X ₆ – екологія	Слабка взаємодія активний	Слабка взаємодія активний	Фактор слабо впливає на зміну системи, в даний час він пасивний. Можна відзначити посилення впливу фактора на систему при його мінімізації. Фактор може бути використаний як індикатор.

Продовження табл. 2.15

1	2	3	4
X ₇ – соціальні гарантії (державна підтримка)	Сильна взаємодія, активний,	Середній рівень взаємодії, активний	Фактор впливає на систему. Його зростання тягне за собою зростання інших факторів, але й сильно гальмує систему. Фактор може бути використаний як важіль управління станом. Чим сильнішою є державна підтримка, тем вищою є якість життя.
X ₈ – освіта	Сильна взаємодія, активний	Середній рівень взаємодії, активний	Фактор не залежить від зміни системи, сам же активно впливає на неї, що робить його ідеальним важелем управління системою. Тим не менше, активність фактора в матриці гальмування є значно вищою, ніж у матриці прискорення.
X ₉ – інфляція	Слабка взаємодія, активний	Слабка взаємодія, активний	Фактор слабо впливає на зміну системи. Можна відзначити посилення впливу на систему при його мінімізації. Фактор може бути використаний, як індикатор. Через високу інфляцію погіршується економічне становище у суспільстві: знижується обсяг виробництва; відбувається переток капіталу з галузі виробництва у торгівлю; обмежується кредитування операцій; знецінюються фінансові ресурси підприємства. Все це викликає соціальну напруженість.
X ₁₀ – охорона здоров'я	Сильний рівень взаємодії, пасивний	Сильний рівень взаємодії, середня активність	Фактор має високу ступінь взаємодії з системою і підпадає під вплив інших елементів системи. Зміна фактора є метою управління системою. Забезпечення здоров'я нації на державному рівні потребує нових підходів, реформ.
X ₁₁ – дозвілля	Слабка взаємодія, пасивний	Слабка взаємодія, пасивний	Фактор слабо діє на зміну системи, зараз він пасивний. Фактор може бути використаний, як індикатор. Фактор дозвілля дає позитивні результати у відновленні здоров'я. За сучасної гіподинамії, коли людина практично позбавлена фізичних навантажень, в умовах стрімкого життя і постійних нервових стресів активний відпочинок набирає першочергового значення.
X ₁₂ – безпека життєдіяльності	Слабка взаємодія, активний	Слабкий рівень взаємодії і активний	Зміна даного фактора є цільовим фактором управління системою. Фактор підпадає під вплив багатьох інших елементів системи. Фактор безпека життєдіяльності забезпечує збереження здоров'я та життя людини в сучасних умовах проживання, захист її від небезпек техногенного, антропогенного, природного походження та створення комфортних умов для життєдіяльності людини, що дуже важливо.

Джерело: розроблено автором, спираючись на думку експертів.

Таким чином, фактори системи якість життя розподілено на такі групи:

- цільові фактори – це X₂ – доходи населення, X₁₀ – охорона здоров'я, X₁₂ – безпека життєдіяльності;
- фактори-важелі системи якість життя (керуючі) – це потенційно можливі важелі впливу на ситуацію: X₁ – продуктивність праці, X₃ – безробіття, X₄ – умови праці, X₇ – соціальні гарантії (державна підтримка), X₈ – освіта;
- фактори-індикатори системи якість життя, що відображають і пояснюють розвиток процесів у проблемній ситуації: X₅ – демографія, X₆ – екологія, X₉ – інфляція, X₁₁ – дозвілля.

Фактори, які активно впливають на систему, можна представити за роллю їх впливу (рис.2.2).

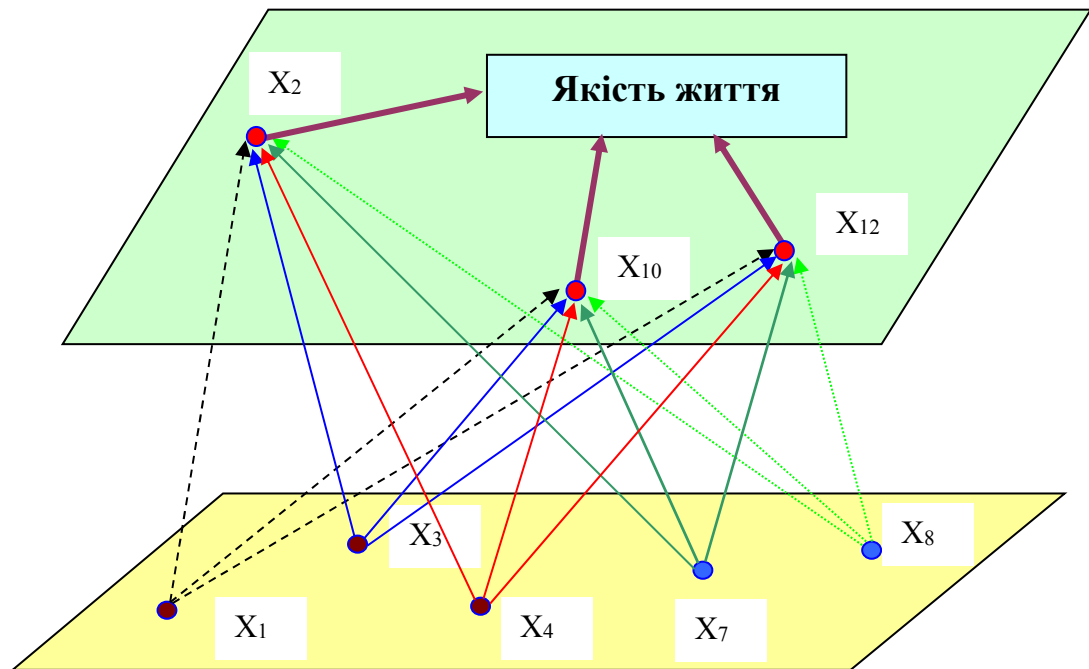

Рис. 2.2. Схема впливу основних факторів системи якості життя

Джерело: розроблено автором.

Таким чином, фактор X_1 – продуктивність праці позитивно впливає на систему в сукупності з іншими факторами, тобто вимагає додаткового дослідження за допомогою сценарного та кореляційного аналізу.

Головним інструментом сценарного планування є сценарний аналіз. Цей метод застосовується для стратегічного управління процесами з високим рівнем невизначеності, які відбуваються в економіці [138].

При розглянутих варіантах розвитку сценарний аналіз дає набір детальних описів послідовності подій, які з прогнозованою вірогідністю можуть призвести до бажаного або планованого кінцевого стану або до можливих наслідків [138].

Сценарії дозволяють аналізувати і планувати нестандартні ситуації, дозволяють зрозуміти, за яких умов може виникнути сприятлива або несприятлива ситуація, допомагає оцінити, як необхідно впливати на процеси, що призводять до прийнятних або неприйнятних для організації наслідків.

Для отримання сценаріїв нами розглянуті процеси поширення збуджень на графі G за певним маршрутом M . Моделювання імпульсних процесів дасть можливість побудувати сценарії.

Величина імпульса в вершині x_i в момент t описується функцією:

$$U_i(t+1) = U_i(t) + \sum_{j=1}^n f(V_j, V_i) p_j(t), \quad (2.5)$$

де $p_j(t)$ – вектор зміни значень параметрів вершин зваженого неорієнтованого графа на відповідному такті моделювання;

t – такти (кроки) моделювання $t = 0, 1, 2, 3, \dots, n$, що відображають послідовність зміни станів системи якості життя;

$U_i(t)$ – значення параметрів вершин на такті моделювання;

$U_i(t+1)$ і $U_i(t)$ – значення i -го фактору на такті моделювання $t+1$ та t , відповідно, $n = 1 \div 12$, $f(V_j, V_i)$ – вага впливу фактору x_j на x_i ;

$j \in n$, n – кількість факторів, які безпосередньо впливають на фактор x_i , де $p_j(t)$ в залежності від знака дуги, що з'єднує x_i і x_j та дорівнює 1 [2].

У результаті розрахунків отримано результати моделювання імпульсного процесу відповідного сценарію внесення збуджень на визначені важелі.

Сценарний аналіз націлений на покращання якості життя при завданні цілочисельних імпульсів в активні вершини когнітивної карти і визначення змін значень вершин на відповідних тактах моделювання. Під активними вершинами розуміють фактори – потенційні важелі впливу на систему: X_1 – продуктивність праці; X_3 – безробіття; X_4 – умови праці; X_7 – соціальні гарантії (державна підтримка); X_8 – освіта.

Так, при активному впливі фактора X_1 – продуктивності праці (рис. 2.3), відбувається збільшення значень за всіма факторами після першого такту в кілька разів, виняток становить фактор X_2 – доходи населення знижуються, їх зростання відбувається лише після третього такту, після чого вони значно збільшуються (в 10 разів), це можна пояснити впровадженням різних реформ.

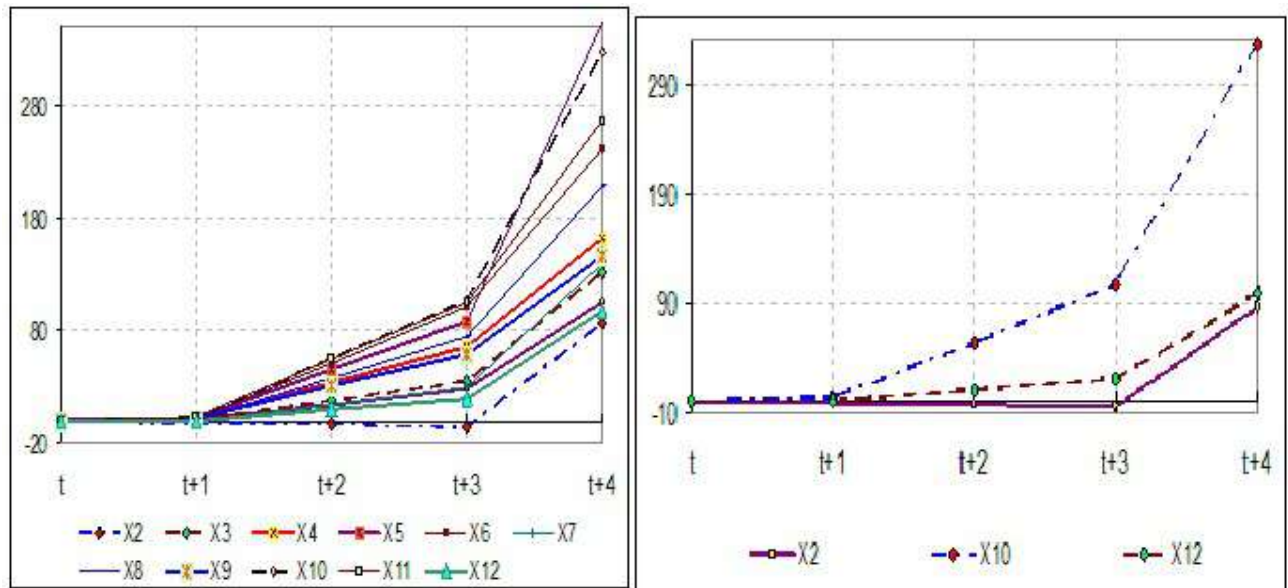

Рис. 2.3. Графік внесення збуджень $q = +1$ в вершину X_1 (продуктивність праці)

Таким чином, фактор X_1 – продуктивність праці позитивно впливає на систему в сукупності з іншими факторами і вимагає додаткового дослідження.

Для цільових факторів позитивне збудження $q_0 = +1$ в вершину X_1 (продуктивність праці) фактори: X_{10} – охорона здоров'я збільшує свої значення після першого такту в 5 разів, X_{12} – безпека життєдіяльності значно збільшується після третього такту, протягом перших двох тактів відбувається незначне збільшення показників. Виняток становить фактор X_2 – доходи населення, який зменшується до третього такту. При позитивному збудженні $q_0 = +1$ у вершині X_3 (зменшення безробіття) всі фактори збільшують свої значення після першого такту). Доходи населення (фактор X_2) також збільшується після першого такту, це один з найважливіших факторів системи (рис. 2.4).

Для цільових факторів системи більш наглядно проявляються зміни всіх факторів, значення яких збільшуються після першого такту.

Проблема безробіття є ключовим питанням у ринковій економіці, і не вирішивши його неможливо налагодити ефективну діяльність економіки. Фактор безробіття вимагає розгляду у поєднанні з іншими факторами [202].

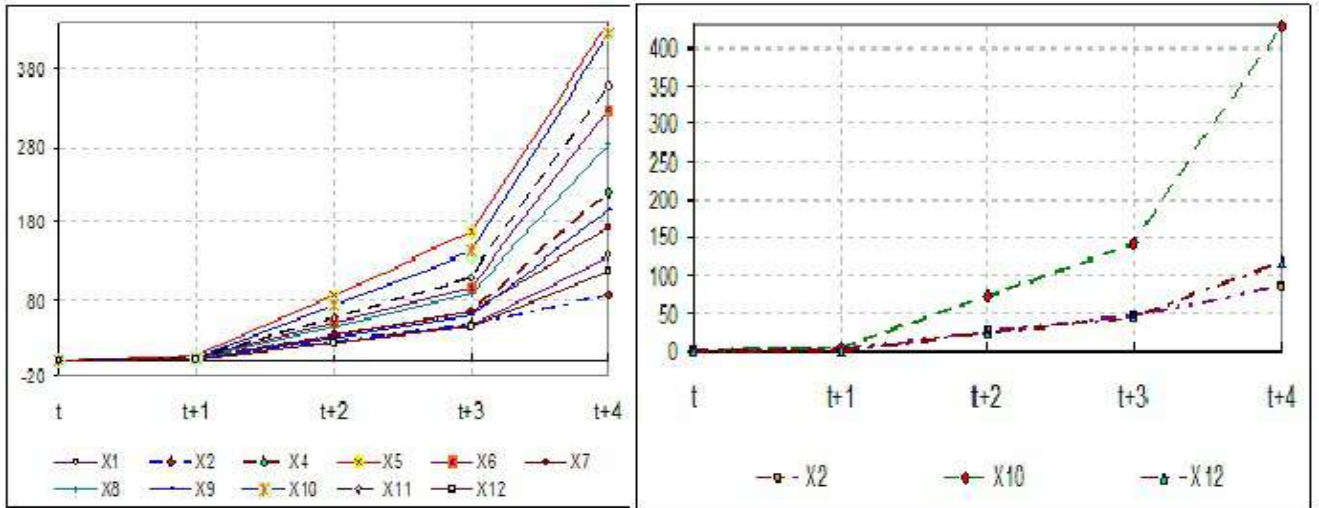

Рис. 2.4. Графік внесення збуджень $q = +1$ в вершину X_3 (скорочення безробіття)

При позитивному збудженні $q_0 = +1$ у вершину X_4 (умови праці) всі фактори суттєво збільшують свої значення, ніж у попередньому випадку (рис. 2.5).

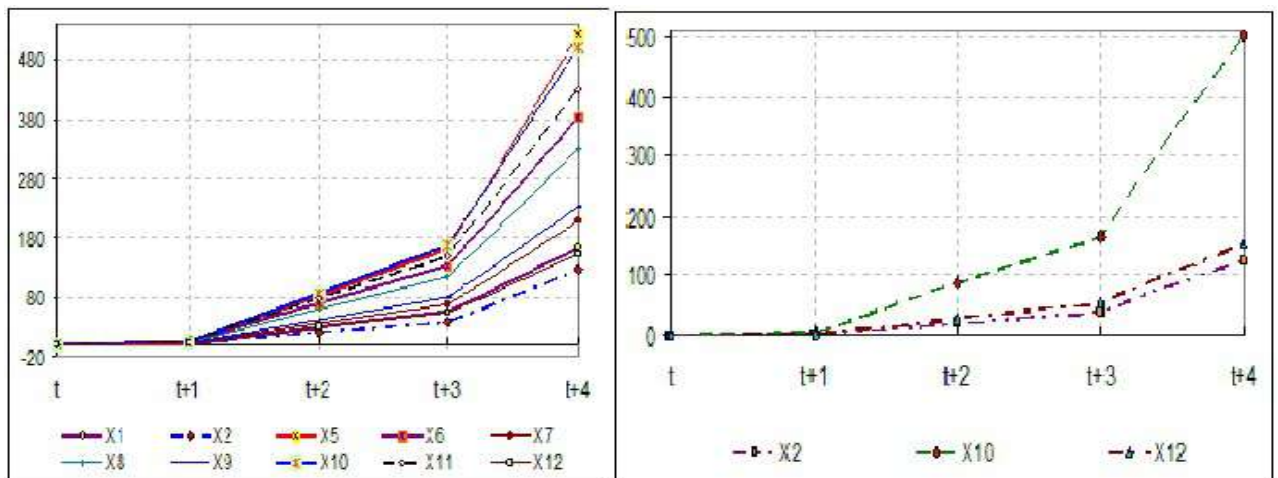

Рис. 2.5. Графік внесення збуджень $q = +1$ в вершину X_4 (умови праці)

Умови праці – це сукупність факторів виробничого середовища, які впливають на здоров'я і працездатність людини в процесі праці [132]. Показники всіх факторів збільшуються після першого такту. Умови праці є одним із значущих факторів системи: створення необхідних умов для повноцінної праці на робочому місці, а також на підприємстві в цілому, впливають на працездатність і здоров'я співробітників у процесі трудової діяльності. Необхідно відзначити, що при розгляді умов праці значну роль відіграють як санітарно-гігієнічні умови, так

і психологічні, комунікаційні, оскільки працездатність фахівця залежить від багатьох складових, що визначають комфортність і безперервність роботи. Шкідливі фактори негативно впливають на працівників, що в кінцевому рахунку негативно позначається на продуктивності праці.

Для цільових факторів зміни в системі при збудженні $q_0 = +1$ у вершину X_4 (поліпшення умов праці) – відбувається збільшення значень показників після першого такту (рис. 2.6). При позитивному збудженні $q_0 = +1$ в вершину X_7 (соціальні гарантії) всі цільові фактори збільшують свої значення при першому такті моделювання. Однак, після третього такту відбувається значне зниження значень показників по кожному фактору. Це пояснюється тим, що надана державна підтримка впливає на зростання продуктивності праці, однак без додаткового впливу інших факторів відбувається значний спад показників.

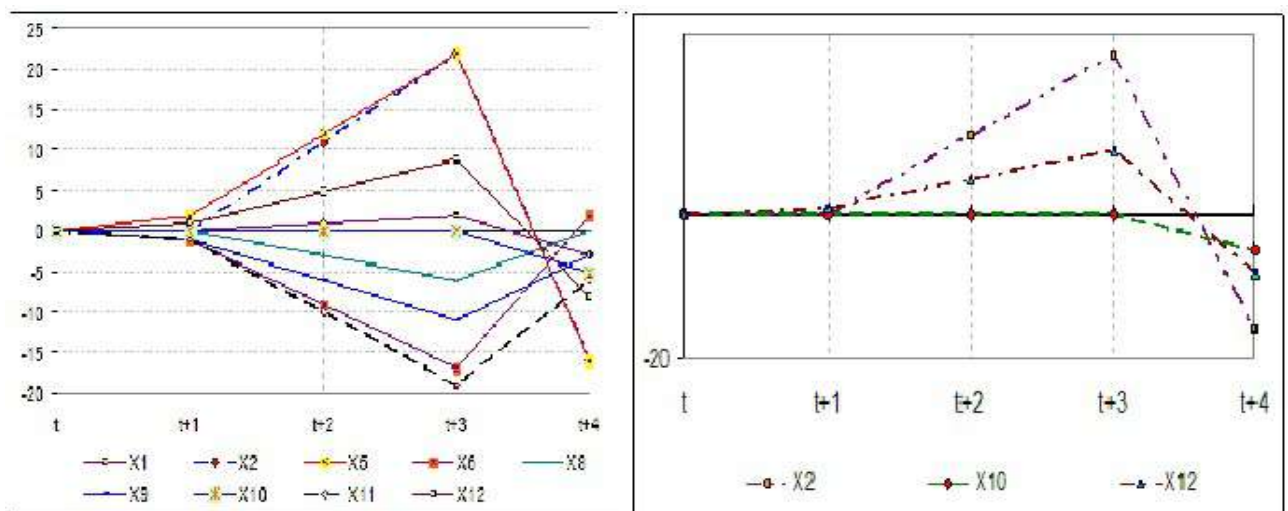

Рис. 2.6. Графік внесення збуджень $q = +1$ в вершину X_7 (соціальні гарантії)

При позитивному збудженні $q_0 = +1$ в вершину X_7 (соціальні гарантії) всі цільові фактори збільшують свої значення при першому такті моделювання.

Доходи населення тривалий час залишаються на одному й тому ж рівні, після третього такту настає кризова ситуація – зростає заборгованість по заробітній платі, значення всіх факторів різко зменшуються

При позитивному збудженні $q_0 = +1$ в вершину X_8 – (покращання освіти) всі фактори після третього такту значно збільшують свої значення (рис.2.7).

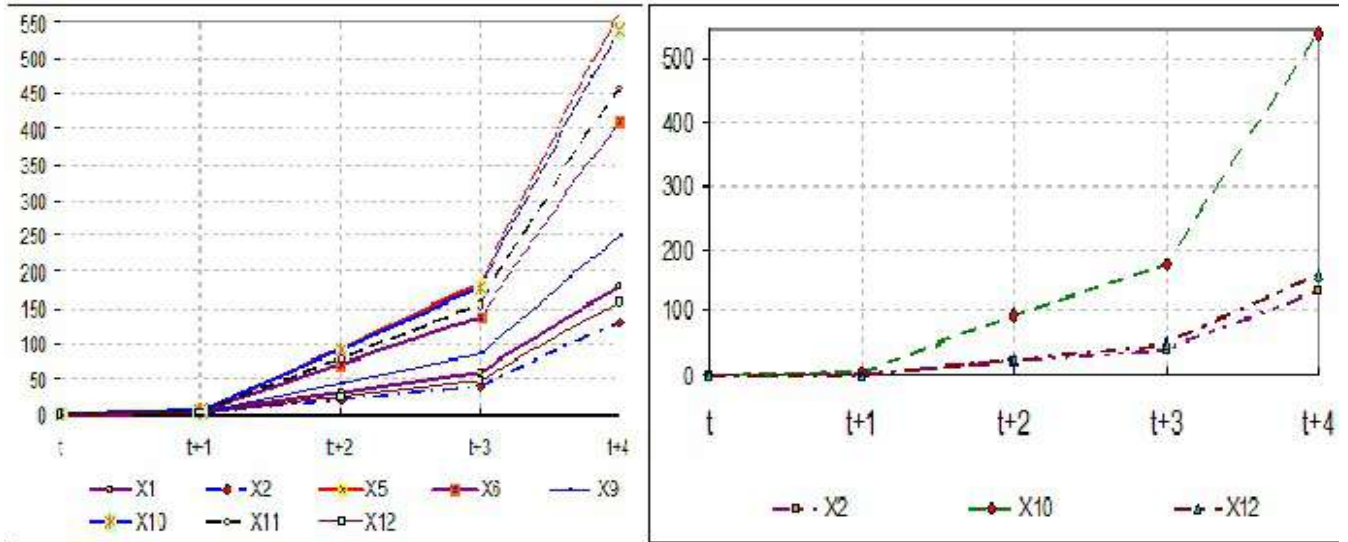

Рис. 2.7. Графік внесення збуджень $q = +1$ у вершину X_8 (покращання освіти)

Таким чином, можна зробити висновок, що з розглянутих факторів найбільш активними є важелі, які позитивно впливають на цільові фактори: X_4 (умови праці), X_8 (освіта), X_3 (скорочення безробіття).

З метою обмеження безлічі можливих планів експерименту впливу в вершинах орієнтованого графа був розглянутий такий план експерименту, який відображає існуючі і можливі впливи на чинники досліджуваної системи якість життя (табл. 2.16).

Таблиця 2.16

План сценарного моделювання поведінки системи – якість життя

Важелі		Імпульси	Сценарії										
			1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11
V_1	ВВП на душу населення	Q_1	+1		+1	+1	+1	+1		+1	-1		+1
V_3	Безробіття	Q_3	-1	+1			+1		-1	+1		-1	
V_4	Умови праці	Q_4	+1	+1	+1			+1	-1	+1	-1	+1	
V_7	Соціальні гарантії (державна підтримка)	Q_7		+1	+1	-1	+1	+1	+1		+1		-1
V_8	Освіта	Q_8				+1	+1	-1	+1	+1	+1	+1	-1
Важелі		Імпульси	Сценарії										
			12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	
V_1	ВВП на душу населення	Q_1			+1		+1	-1	+1	+1	+1		
V_3	Безробіття	Q_3			-1								-1
V_4	Умови праці	Q_4	+1	+1	-1	+1	+1	+1	-1	-1			+1
V_7	Соціальні гарантії (державна підтримка)	Q_7	-1	+1							-1		
V_8	Освіта	Q_8	+1	-1		+1		+1	+1			-1	

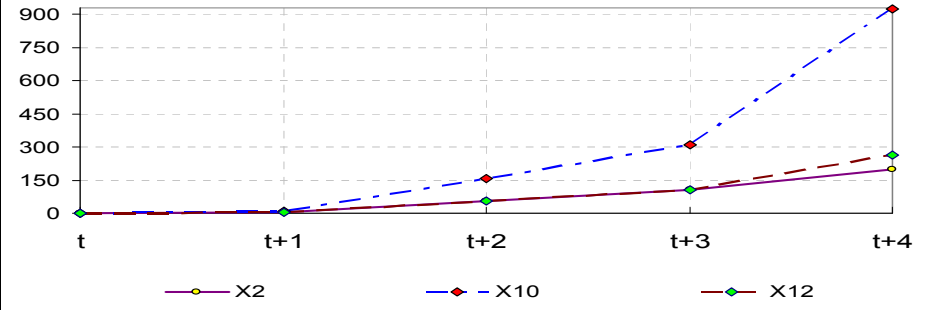
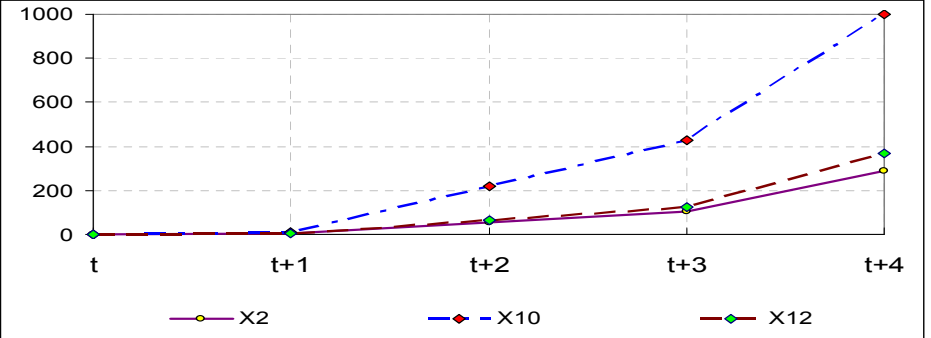
З розглянутих 21 сценаріїв, відзначені 15, у яких вплив групи факторів суттєво змінює значення показників по інших факторах системи якості життя.

На графіках, розміщених в додатку, відображено результати сценарію, де вісь абсцис – це такти моделювання, вісь ординат – це значення факторів в умовних одиницях (Додаток Д, Табл. Д.5).

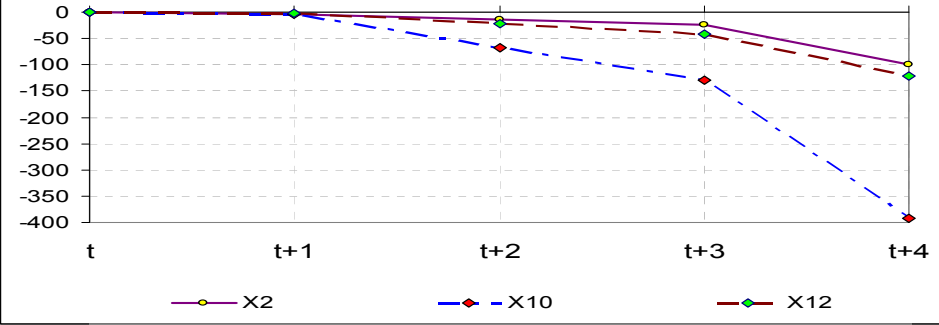
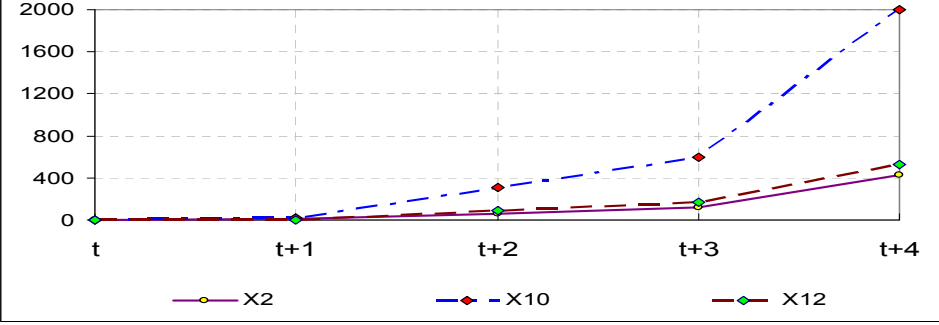
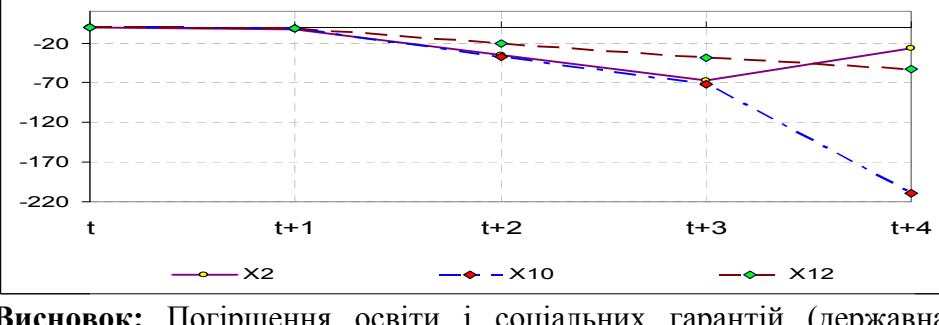
Можна відзначити сценарії (табл.2.17), де взаємний вплив чинників призводить до найкращих значень показників факторів системи, що передбачає подальше дослідження факторів з побудовою прогнозованої залежності (лінійної або криволінійної).

Таблиця 2.17

Підсумки сценарного моделювання системи якості життя

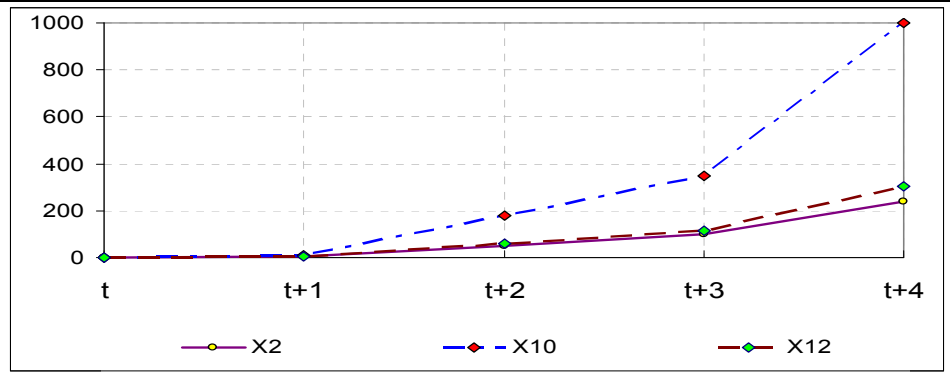
<p>Сценарій 2.</p> <ul style="list-style-type: none"> – зменшується безробіття – покращуються умови праці – покращуються соціальні гарантії (державна підтримка) 	 <p>Висновок: Всі показники за всіма чинниками істотно зростають в 2–3 рази після кожного такту. При комплексній дії на систему зазначених чинників спостерігається збільшення показників по кожному фактору. Однак сценарій на наш погляд не зовсім вдалий, тому що вимагає від держави постійних вкладень або інвестицій, що не завжди можливо. Незважаючи на зазначене, можна відзначити, що при поєднанні зазначених фактори прогнози для системи позитивні.</p>
<p>Сценарій 5.</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшується продуктивність праці – зменшується безробіття – покращуються соціальні гарантії (державна підтримка) – покращується освіта 	 <p>Висновок: Всі показники за всіма чинниками суттєво зростають з першого такту – позитивне поєднання чинників за системою. Покращання освіти сприяє розробці нанотехнологій і технічним розробкам, що позитивно впливає на розвиток виробництва і зменшення безробіття. На відміну від попереднього сценарію при активній державній підтримці показники в два рази зростають. Вдале поєднання чинників.</p>

<p>Сценарій 7.</p> <ul style="list-style-type: none"> – зменшується безробіття – покращуються умови праці – погіршуються соціальні гарантії (державна підтримка) – погіршується освіта 	 <p>Висновок: При зменшенні видатків на освіту і державну підтримку всі показники різко зменшуються до критичних відміток, що може призвести до краху системи (дефолт, революції). На прикладі цього сценарію видно, що зменшення фінансування освіти не сприяє зростанню продуктивності праці, У поєднанні з погіршенням соціальних гарантії (державної підтримки) всі показники зменшуються в 4–6 разів, що призводить систему до кризи.</p>
<p>Сценарій 8.</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшується продуктивність праці – зменшується безробіття – покращуються умови праці – покращується освіта 	 <p>Висновок: Найсприятливіше поєднання чинників. На відміну від попередніх сценаріїв (№5, №6) всі показники збільшуються в 2 рази. Це можна пояснити тим, що покращання наукового потенціалу призводить до нових технічних розробок, що значно підвищує продуктивність праці, забезпечує робочі місця з сприятливими умовами праці (автоматизація виробництва). При такому поєднанні факторів не потрібна державна підтримка. Очевидним є технічний прогрес в науці і техніці.</p>
<p>Сценарій 11.</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшується продуктивність праці – погіршуються соціальні гарантії (державна підтримка) – погіршується освіта 	 <p>Висновок: Погіршення освіти і соціальних гарантії (державна підтримка) – призводить до погіршення всіх показників, можливі певні сплески показників в кращий бік, але криза в системі є очевидною. Зростання продуктивності праці не покращує становища. Стан системи критичний. Можна відзначити, що одним з основних важелів для системи - якість життя є фактор освіта.</p>

Сценарій 12.

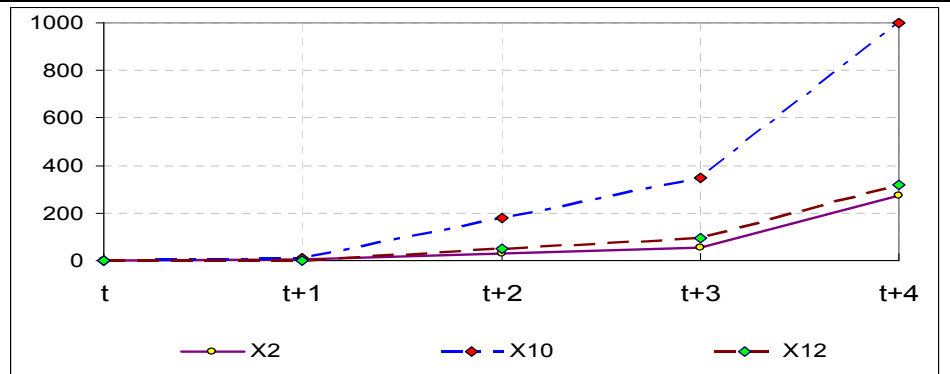
- покращуються умови праці
- покращуються соціальні гарантії (державна підтримка)
- покращується освіта

Висновок: Всі показники за всіма чинниками суттєво зростають з першого такту. На відміну від сценарію №8 значення показників у 2 рази менше. Однак покращання освіти без технічного прогресу у виробництві не в повній мірі збільшує показники за цими чинниками, що підтверджує необхідність зв'язку науки і виробництва.

Сценарій 13.

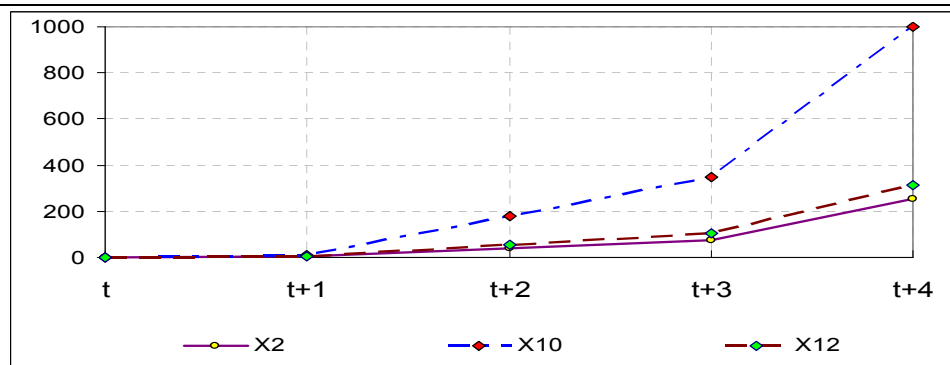
- збільшується продуктивність праці
- зменшуються соціальні гарантії (державна підтримка),
- покращується освіта

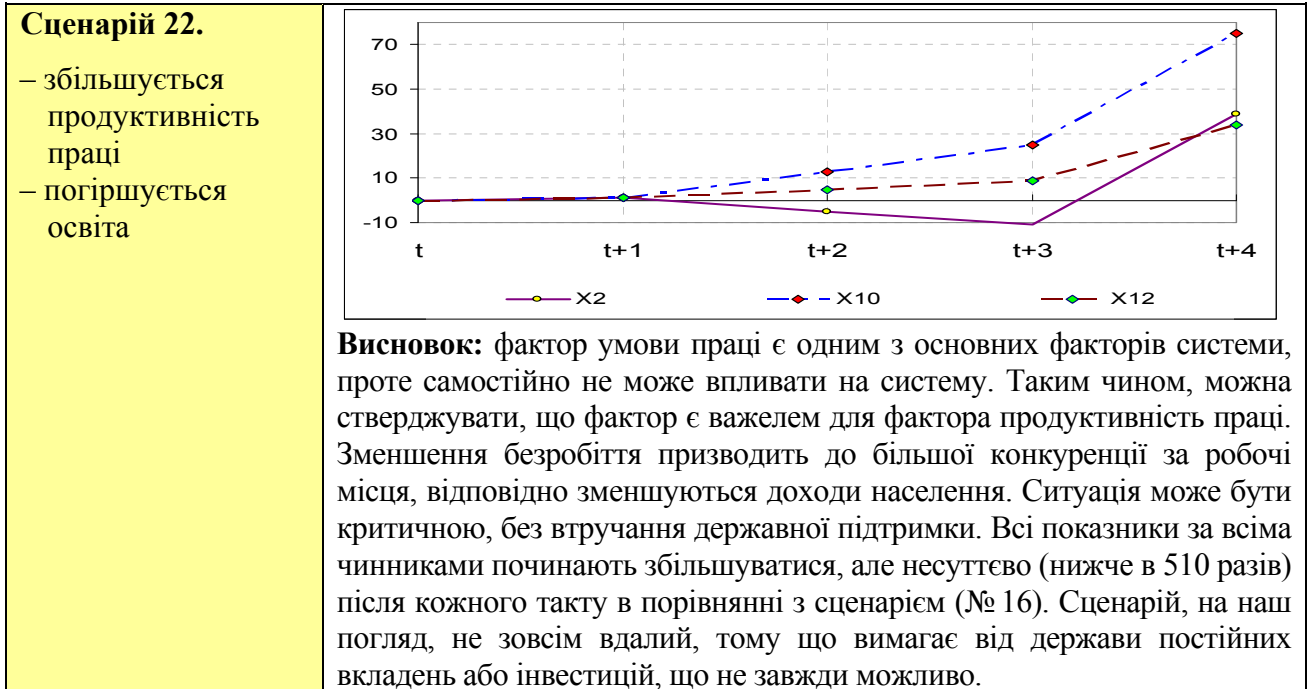
Висновок: Всі показники за всіма чинниками суттєво зростають з першого такту. При такому поєднанні чинників, підтримка від держави не потрібна. Однак для суттєвого збільшення доходів потрібен період для впровадження наукових розробок з метою підвищення потенціалу виробництва і продуктивності праці. Вдалий сценарій для системи.

Сценарій 16.

- збільшується продуктивність праці
- покращується освіта

Висновок: Всі показники за всіма факторами зростають з першого такту. Можна відзначити, що фактор освіта досить суттєво впливає на систему. Це можна пояснити тим, що поліпшення наукового потенціалу призводить до нових технічних розробок, що значно підвищує продуктивність праці.

Розглянуті сценарії дозволяють зробити висновок, що основними факторами, які впливають на зміни в системі якість життя є: продуктивність праці X_1 , умови праці X_3 і освіта X_5 . Погіршення показників одного з них призводить до негативних наслідків у всій системі і, навпаки, поліпшення – суттєво збільшує показники інших цільових факторів системи.

Таким чином, можна виділити сценарії (виділені кольором – 2, 5, 6, 12, 13, 16, 22), у яких вплив чинників один на одного призводить до найкращих значень показників факторів системи, що передбачає подальше дослідження факторів з побудовою прогнозованої лінійної або криволінійної залежності.

2.3. Аналіз якості надання послуг провідними галузями в країнах членах ОЕСР і постсоціалістичних країнах

Проведений аналіз якості життя за допомогою методу когнітивного моделювання дає підставу стверджувати, що зростання добробуту населення значною мірою забезпечується і виражається через результати функціонування двох провідних галузей соціальної сфери – освіти й медицини. При цьому характер

зв'язку цих галузей з економікою має критичне значення для моделі відтворення якості життя населення. Розвинуті країни відрізняються в сучасному світі тим, що їх висока економічна ефективність формує потужну ресурсну базу для розвитку освітньої і медичної галузі, а результати функціонування цих галузей, в свою чергу, формують провідне джерело конкурентних переваг цих країн на глобальних ринках – високу забезпеченість кваліфікованим персоналом для високотехнологічних видів економічної діяльності. Саме така єдність «потужні ресурси соціальної сфери – переваги в якості людського капіталу – високі доходи від глобалізованої економічної діяльності – додаткові ресурси для соціальної сфери» забезпечує відтворення високого рівня життя в сучасних розвинутих країнах. Так само виразно сформувалась і модель відтворення відставання за якістю життя: «невисокі доходи – обмеження можливостей фінансування соціальної сфери – спеціалізація на низькодоходних видах економічної діяльності – хронічний дефіцит ресурсів соціальної сфери». І тенденція до зростання нерівності між країнами (розширення розриву між бідними і багатими країнами) може трактуватись як прояв кумулятивного характеру таких моделей відтворення: бідні країни приречені на відтворення бідності, доки не вирвуться з кола «недостатні ресурси соціальної сфери – спеціалізація на низькодоходних видах економічної діяльності».

Проте, якщо перейти від загальних тенденцій до сценаріїв розвитку окремих національних економік, можна побачити надзвичайно різноманітний набір можливих шляхів наближення «менш розвинутих» країн до «розвинутих», як за розмірами душевих доходів, так і за якістю життя (найбільш універсальним вимірювачем якої виступає індекс людського розвитку (ІЛР)). Так, згідно звітів з людського розвитку спостерігається зближення країн за якістю життя на тлі дивергенції душевих доходів – отже ресурсне обмеження соціальної сфери не є нездоланим, країни можуть поліпшувати якість людського капіталу долаючи проблему відносно низького душевого ВВП. Для України, розуміння рис взаємодії економіки і соціальної сфери, необхідних для переходу від моделі «відтворення бідності» до моделі «взаємопідтримуючого розвитку економіки і соціальної сфери» є надзвичайно актуальним.

Особливо цінним в такому контексті для України є досвід постсоціалістичних країн, яким вдалось забезпечити динамічне зростання як душевих доходів, так і результатів функціонування провідних галузей соціальної сфери. В роботі здійснено лише початкове позиціонування України відносно усередненої для 28-ми країн, які входять до організації економічного співробітництва і розвитку (ОЕСР), «лінії зв'язку» між обсягами ресурсів соціальної сфери і досягненнями суспільства щодо людського розвитку.

З поставленої мети випливають два основних завдання нашого дослідження. По-перше, – формалізувати загальний зв'язок, усереднену оцінку впливу обсягів ресурсів соціальної сфери на досягнення країн щодо індексу людського розвитку. А по-друге, – позиціонувати Україну відносно такого узагальненого по групі розвинутих та постсоціалістичних країн тренду, уточнити, що саме виступає визначальним обмеженням поліпшення якості життя і забезпеченості економіки людським капіталом – нестача ресурсів соціальної сфери, чи недоліки національних інститутів, що регламентують їх використання.

Проблеми взаємодії ресурсного забезпечення соціальної сфери і якості життя населення досліджуються в багатьох контекстах. Зокрема, в контексті дослідження національних моделей соціального прогресу, можливостей подолання кола бідності та ролі суспільної ефективності використання ресурсів соціальної сфери для пояснення диференціації темпів економічного зростання за країнами (Abdurazakov, Minsat, & Pineda, 2013), (Abe, 2006), (Agbor, 2012) [171, 172, 173].

При цьому, освіта, економічне зростання, медицина, якість інститутів – традиційно пов'язані в загальному баченні, теоретичному обґрунтуванні кожної роботи, проте в процесі пошуку адекватного математичного апарату для формалізації зв'язків зазвичай виділяється окремий аспект, окремий напрям складної взаємодії всіх цих складових.

Нами виділено три загальні напрями досліджень, що відрізняються рівнем фіксації наслідків зміни масштабів ресурсного забезпечення і параметрів функціонування освіти й медицини.

Перший напрям фіксує макроекономічні наслідки, більшість належних до нього робіт стосуються темпів економічного зростання. Найбільш універсальні моделі включають у якості факторів темпів економічного зростання операціональні характеристики освітньої й медичної галузей. Наприклад, в моделі Парка в якості факторів темпів економічного зростання враховуються прямі і непрямі витрати на освіту, виражені як частка від ВВП (Park, 1992) [180]. В роботах Менк'ю, Ромера та Уейл для оцінки забезпеченості національної економіки людським капіталом використовувалися показники частки населення у віці від 12 до 17 років, яка навчається в середній школі, і частки учнів серед працездатного населення у віці 15–19 років, а для оцінки вкладу людського капіталу в зростання доданої вартості – приріст доходів, отриманий завдяки перевищенню середньої зарплати над мінімальною (остання трактувалася як дохід не пов'язаний з людським капіталом) (Mankiw, Romer, & Weil, 1992) [181].

Окремо у складі першого напрямку досліджень нами виділено роботи, в яких вплив освіти оцінюється опосередковано, через поліпшення якості інститутів, або зростання продуктивності праці через структурні зміни в економіці, що призводять до підвищення середнього рівня освіченості робочої сили тощо. Наприклад, в роботі (Mehlum H., Moene K., Torvik R., 2006) [182] якість інститутів, яка задається, зокрема, ресурсним забезпеченням освіти, визначає який вид діяльності буде більш прибутковим: спрямований на пошук ренти від штучного обмеження виробництва, або на його розширення, завдяки використанню науково-технічного прогресу. Зв'язок між освітою і економічною ефективністю, що опосередковується якістю інститутів, досліджується також і в роботах (Bilenko, 2013) [178]; (Pietrzak, Balcerzak, Gajdos, & Arendt, 2017) [183]; (Balcerzak, & Pietrzak, 2016) [175].

Для нашого дослідження принципове значення має теза про нерозривність зв'язку між підвищенням середнього освітнього рівня населення і просуванням економіки по сходах технологічного рівня національного виробництва: зростання питомої ваги високотехнологічних видів економічної діяльності в національному продукті нерозривно корелює із зростанням середнього рівня освіти населення (Stier, 1993) [184].

Другий напрям об'єднує дослідження, що передбачають уточнення не лише загального впливу на економіку, а й розподілу позитивних наслідків розвитку освітньої й медичної галузі і тягаря щодо виділення коштів на додаткове їх фінансування між окремими групами населення, секторами економіки та видами економічної діяльності. Наприклад, Д. Бенгабіб та М. Шпігель звертають увагу на відмінності приватних і суспільних вигід від освіти: коливання середньої тривалості навчання в школі між країнами не пояснюють коливання рівнів середнього доходу на особу, хоча й впливають на диференціацію країн за темпами економічного зростання (Behabib&Spiegel, 94) [177].

Роботи третього напрямку наголошують на феномені відсутності прямого зв'язку між нарощенням ресурсного забезпечення галузей соціальної сфери і вирашем суспільства від функціонування освіти й медицини. Так, Е. Ганушек звертає увагу на розрив зв'язку між додатковими витратами на освіту та поліпшенням інструментальних показників освіти (зростання співвідношення чисельності вчителів та учнів) і нарощенням вигід суспільства від освіти (Hanushek, 1995) [179]. Ціла низка робіт виявляє наявність гендерного розриву як щодо доступності, так і щодо ефективності освіти (Cochrane, 1979) [185], ще велика група досліджень присвячена перешкодам, які можуть завадити суспільству повною мірою реалізувати той потенціал зростання добробуту, що дають зростаючі фінансові можливості бюджету і приватних осіб (OECD 2010) [186], (Batatare, 2012) [176], (ANRQ, 2015) [174].

Цей дуже важливий принцип (наявність складної системи опосередкування впливу додаткових ресурсів соціальної сфери на суспільні результати цих галузей) став вихідним та базовим положенням нашого дослідження: власне уточнення природи проблем України через порівняльну характеристику співвідношення «ресурси – суспільні результати» соціальної сфери в Україні та інших постсоціалістичних і розвинутих країнах стало одним з основних викликів нашого дослідження.

В основу нашого дослідження покладена гіпотеза про те, що по-перше, існує певний функціональний зв'язок між обсягами ресурсів, які суспільство спрямовує

на забезпечення провідних галузей соціальної сфери (освіти й медицини) і досягненнями такого суспільства щодо якості життя населення. По-друге – це складна та специфічна для кожної країни система факторів, що опосередковують цей зв'язок, яка, зокрема, включає структуру розподілу ресурсів соціальної сфери (в першу чергу, між галузями та між приватним і державним секторами кожної галузі) і характер регулятивних інститутів, що регламентують використання ресурсів в кожному секторі соціальної сфери (наприклад, механізми стимулювання викладачів і лікарів, форми фінансової звітності закладів соціальної сфери, механізми захисту прав споживачів їх послуг тощо).

Для побудови моделі, ми виходили з того, що суспільні результати функціонування освіти й медицини залежать від трьох груп фундаментальних факторів.

По-перше – обсяги ресурсного забезпечення (масштаби фінансування). Зрозуміло, що за інших рівних умов, більші обсяги фінансових ресурсів, які суспільство спрямовує на потреби будь яких галузей, зокрема освіти й медицини створюють передумови для кращих суспільних результатів функціонування цих галузей. Оскільки під суспільними результатами функціонування освіти й медицини нами розуміються не операційні цілі, а безпосередні характеристики якості життя населення, то обсяги фінансування мають враховуватись в розрахунку на одну особу населення.

По-друге, характер доступу населення до продуктів цих галузей. Висока нерівність доступу (незалежно від того як вона забезпечується – ціновим фактором, чи процедурами верифікації права доступу до освітніх й медичних програм) означає, що значна частина населення одержує рівень забезпечення продуктами (товарами і послугами) цих галузей на рівні, що є значно меншим за середні (питомі в розрахунку на одну особу чисельності населення) обсяги фінансування галузі. Оскільки цільові показники залежать не від кращих досягнень медицини, чи освіти, скористатись якими можуть лише обрані, а від того рівня ресурсного забезпечення, що доступний пересічному індивіду, то нами розглянуто зростання нерівності доступу до освіти й медицини як фактор погіршення ресурсного забезпечення галузі. Механізм дії цього фактору можна сформулювати так: для більшості населення

доступною стає менша частка ресурсів галузі, а додаткові ресурси, доступні невеликій кількості обраних, поліпшують забезпеченість послугами галузі лише незначну чисельність споживачів. Таким чином, гірші показники забезпеченості послугами галузі зважуються за більшою часткою чисельності, а кращі – за меншою часткою чисельності. Результатом таких структурних зрушень має бути погіршення інтегральних показників, що відбивають вплив галузей на якість життя усього населення.

По-третє – показники ефективності використання ресурсів в межах галузі. Диференціація показників якості життя населення не може бути пояснена, якщо ігноруються такі фундаментальні факти, що з одиниці ресурсів галузі (сектору економіки, виду економічної діяльності) різні країни одержують суттєво відмінні результати щодо якості життя населення. Серед факторів такої відмінності – різна частка адміністративних витрат, неоднакова ефективність менеджменту, зокрема, засобів матеріального стимулювання та забезпечення відповідальності за якість послуг тощо. В межах нашого дослідження вся ця надскладна система факторів враховується у складі інтегральної характеристики «ефективність використання ресурсів галузі».

Ми вважаємо, що кількісною мірою суспільних результатів функціонування освіти й медицини може слугувати індекс людського розвитку (ІЛР), який відображає як безпосередні характеристики роботи цих галузей (середню й очікувану тривалість навчання), так і характеристики, що залежать від більш складного комплексу факторів, що безумовно включає й вплив соціальної сфери (очікувану тривалість життя при народженні) і показники, що виражають їх вплив опосередковано – питомий національний дохід на особу (як вираження економічних результатів накопичення і використання людського капіталу).

Відповідно, функція, побудована за даними кількох країн відбиватиме узагальнені, універсальні характеристики такого зв'язку, а відхилення окремих країн від загального тренду – виражатиме специфіку їх національної структури розподілу ресурсів соціальної сфери та інститутів, що регламентують їх використання.

Згідно викладеного вище, нами запропоновано наступну загальну модель зв'язку ресурсних, структурних та інституціональних факторів впливу на добробут населення, вимірюваний індексом людського розвитку.

$$HDI = (Redu\_gov \times KIeg)^{KEedu\_gov} \times (Redu\_pr \times KIep)^{KEedu\_pr} \times (Rhc\_gov \times KIhcg)^{KEhc\_gov} \times (Rhc\_pr \times KIhcp)^{KEhc\_pr} \quad (2.6)$$

де *Redu_gov* – обсяги ресурсів державного сектору освіти (бюджетні витрати на освіту);

KIeg – коефіцієнт корегування на нерівність доступу до благ державного сектору освіти;

KEedu_gov – коефіцієнт ефективності використання ресурсів державного сектору освіти;

Redu_pr – обсяги ресурсів приватного сектору освіти (приватні витрати на освіту);

KIep – коефіцієнт корегування на нерівність доступу до благ приватного сектору освіти;

KEedu_pr – коефіцієнт ефективності використання ресурсів приватного сектору освіти;

Rhc_gov – обсяги ресурсів державного сектору охорони здоров'я (бюджетні витрати на освіту);

KIhcg – коефіцієнт корегування на нерівність доступу до благ державного сектору охорони здоров'я;

KEhc_gov – коефіцієнт ефективності використання ресурсів державного сектору охорони здоров'я;

Rhc_pr – обсяги ресурсів приватного сектору охорони здоров'я (приватні витрати на освіту);

KIhcp – коефіцієнт корегування на нерівність доступу до благ приватного сектору охорони здоров'я;

KEhc_pr – коефіцієнт ефективності використання ресурсів приватного сектору охорони здоров'я.

Важливо, що цільовий показник – агрегований, тобто залежить не лише від середніх (питомих) показників витрат на освіту й медицину, а й від пропорцій розподілу населення за індивідуальними розмірами таких витрат, тобто від того, наскільки значна частина населення фактично має доступ до значно менших обсягів послуг освіти й медицини (до послуг нижчої якості), ніж передбачається середніми (питомими) показниками.

Саме для відображення впливу цих, дуже важливих, на нашу думку, параметрів до моделі включені коефіцієнти «*KI*», розмір яких коливається від «0» до «1» і які будуть тим ближчі до «0», чим більша нерівність доступу населення до благ відповідного сектору.

Група показників *KE*, що включені до моделі як коефіцієнти ступеню, виражають вплив складної сукупності чинників, що узагальнено визначаються як «характеристики ефективності використання ресурсів» для відповідного сектору певної галузі соціальної сфери. У першому наближенні – це специфічна для кожної країни сукупність структурних та інституціональних чинників, які зумовлюють різні суспільні результати на одиницю ресурсного забезпечення галузей освіти й медицини.

Для побудови бази даних про обсяги ресурсів приватного і державного секторів освіти й медицини нами використані дані Всесвітнього банку та бази статистичних даних ОЕСР про ВВП у доларах за паритетом купівельної спроможності та розміри державних і приватних витрат на освіту й медицину, виражені як відсоток до ВВП.

Відповідно, обсяги ресурсів певного сектору (наприклад державного сектору освіти) визначались як:

$$Redu\_gov = GDPpp \times SHedu\_gdp\_gov, \quad (2.7)$$

де *GDPpp* – ВВП в доларах за ПКС в розрахунку на одну особу;

SHedu_gdp_gov – державні витрати на освіту, виражені як частка ВВП.

У якості вимірювача нерівності доступу до благ освіти й медицини нами використовувались національні індекси нерівності за очікуваною тривалістю життя (для медицини) та індекси нерівності за середньою кількістю років

навчання (для освіти), що наводяться у звітах з людського розвитку. Відповідно, врахування впливу нерівності доступу населення до благ, створюваних освітою й медициною лише в першому наближенні – за однаковими коефіцієнтами і для приватного і для державного секторів цих галузей, що, звісно, зменшує якість використаної бази даних та вимагає вдосконалення вимірювача нерівності доступу населення до благ освіти й медицини в подальших дослідженнях.

Отже скорочена (зручніша для подальшого викладення) специфікація нашої моделі виглядає наступним чином:

$$HDI = a_0 \times X_1^{a_1} \times X_2^{a_2} \times X_3^{a_3} \times X_4^{a_4}, \quad (2.8)$$

де a_0 – коефіцієнт переведення розмірності факторних змінних в розмірність залежної (оцінюється за результатами моделювання).

$$X_1 = Redu\_gov \times KIeg;$$

$$a_1 = KEedu\_gov;$$

$$X_2 = Redu\_pr \times KIep;$$

$$a_2 = KEedu\_pr;$$

$$X_3 = Rhc\_gov \times KIhcg;$$

$$a_3 = KEhc\_gov;$$

$$X_4 = Rhc\_pr \times KIhcp;$$

$$a_4 = KEhc\_pr.$$

Вектори фактичних значень пояснюючих змінних (X_1, X_2, X_3, X_4) сформовано за даними 28 країн (10 постсоціалістичних країн, включаючи Україну та 18 країн «старих» членів ОЕСР) за 2016, або останній доступний рік, з використанням даних ОЕСР статистик та Всесвітній банк статистична база даних.

Параметри a_0, a_1, a_2, a_3, a_4 оцінюються за результатами моделювання.

Склад вибірки обумовлений досяжністю даних та відповідністю завданню проведення порівняльного аналізу зв'язку між ресурсами і результатами функціонування соціальної сфери розвинутих країн та країн, які порівняно недавно почали формування ринкових механізмів задоволення потреб населення в благах освіти й медицини.

Для оцінки параметрів моделі нами проведено логарифмування обох її сторін та виразили модель в лінійній формі:

$$\ln(HDI) = \ln a_0 + a_1 \times \ln(X_1) + a_2 \times \ln(X_2) + a_3 \times \ln(X_3) + a_4 \times \ln(X_4). \quad (2.9)$$

Така форма представлення дозволяє користуватись МНК та матричними розрахунками для визначення вектору оцінок параметрів моделі, або скористатись вбудованими функціями пакету Excel

В матричній формі визначення вектору оцінок параметрів моделі виглядатиме наступним чином:

$$A = (X \times X)^{-1} (X \times Y), \quad (2.10)$$

де X – матриця значень пояснюючих змінних;

X^* – транспонована матриця значень пояснюючих змінних;

Y – матриця значень залежних змінних.

Результати моделювання за функцією в логарифмованій лінійній формі наведені в таблиці 2.18.

Таблиця 2.18

Результати моделювання за даними для групи з 28 країн

Параметр моделі	Оцінка параметру	t статистика
a ₀	6,093638	80,04366
a ₁	0,041069	2,339619
a ₂	0,000402	0,069249
a ₃	0,038866	2,794372
a ₄	0,012276	0,950479
R ²	0,908	
F	57,105	

Наведені результати дозволяють визначити оцінки параметрів моделі в первинній формі.

Отримана нами модель матиме специфікацію:

$$HDI \times 1000 = 6,093 \times X_1^{0,04} \times X_2^{0,0004} \times X_3^{0,0388} \times X_4^{0,0122} \quad (2.11)$$

Ця функція достатньо зручна для трактовки отриманих результатів, оскільки коефіцієнти ступеню (оцінювані за результатами моделювання) відображають часткову еластичність залежної змінної від зміни відповідної факторної.

Згідно одержаних оцінок, найвищу еластичність індексу людського розвитку (ІЛР) зафіксовано стосовно скорегованих на індекс нерівності доступу державних витратків на освіту (X_1). На другому місці – еластичність ІЛР від державних витрат на охорону здоров'я (X_3) – 0,0388. Еластичність ІЛР за приватними видатками на охорону здоров'я дорівнює 0,0123, а оцінка еластичності ІЛР від зміни обсягів приватних витратків на освіту явно недостовірна.

Відповідно, за умови достовірності оцінок коефіцієнтів ступеню, диференціація досягнень включених до вибірки країн за рівнем ІЛР пояснюється, в першу чергу, – відмінностями розмірів державних витрат на освіту, а обсяги ресурсів, спрямованих до приватного і державного секторів охорони здоров'я мають виражено менше значення для пояснення коливань розмірів ІЛР між країнами.

Коефіцієнт еластичності ІЛР від масштабу (сума часткових коефіцієнтів еластичності) по результатах моделювання дорівнює 0,0926, тобто зростання загальних ресурсів освіти й медицини на 1 % зумовлює підвищення ІЛР країни в середньому майже на 0,1 %.

Проте надійність оцінок коефіцієнтів ступеню в нашій моделі виявилась невисокою: t статистика вища нормативного значення лише для параметрів a_1 та a_3 , тобто тих, що описують реакцію ІЛР на зміни фінансування бюджетних секторів освіти й медицини (X_1 та X_3), а оцінки щодо обох приватних секторів (a_2 та a_4) не можуть вважатись достовірними.

Використання панельної бази даних дозволяє припустити, що причина такої недостовірності отриманих оцінок не пов'язана з явищем автокореляції залишків (вона властива більшою мірою, моделям, побудованим за даними динамічних рядів), тому не наведена величина коефіцієнту Дарбіна-Уотсона, який виявився достатньо близьким до значення «2» для залишків нашої моделі.

Проте наявність в моделі чотирьох змінних зумовлює можливість викривлення оцінок коефіцієнтів ступеню (перерозподіл вагомості впливу між включеними до моделі змінними) через явище мультиколеніарності.

Важливість цієї проблеми для нашої моделі впливає з того, що обсяги бюджетних видатків на освіту і медицину хоча і є конкуруючими в середині національних бюджетів, але позитивно корелюють із загальними обсягами бюджетних видатків. Відповідно, коливання питомих витрат на освіту і медицину між країнами вірогідно перебувають під впливом коливань спільної третьої змінної, не включеної в модель: загальні розміри бюджетних видатків.

Так само і приватні витрати на освіту й медицину, хоча і є конкуруючими в середині бюджету споживача, проте кожна з галузей (як нормальні блага з достатньо високою еластичністю за доходом) позитивно корелює із загальною величиною споживчого бюджету. Відповідно, і коливання приватних витрат на освіту й медицину між країнами вірогідно матимуть аналогічний зв'язок із диференціацією загальних розмірів споживчих бюджетів у різних країнах.

Перевірка сформованої бази даних вже за ознакою явної мультиколеніарності факторних змінних виявила наявність цієї проблеми. Матриця кореляційних коефіцієнтів наведена в таблиці 2.19.

Таблиця 2.19

Кореляційна матриця факторних змінних моделі

	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄
X ₁	1	0,046428	0,781893	0,558711
X ₂	0,046428	1	0,499218	0,494062
X ₃	0,781893	0,499218	1	0,772151
X ₄	0,558711	0,494062	0,772151	1

Визначник кореляційної матриці значно ближче до нуля, ніж до одиниці (0,067), що свідчить про виражену наявність мультиколеніарності. При цьому, джерелом такого явища є спорідненість коливань між країнами по змінних X₁ та X₃, тобто, між скорегованими на коефіцієнт нерівності доступу питомими державними витратами на освіту і скорегованими на коефіцієнт нерівності доступу питомими державними витратами на охорону здоров'я – коефіцієнт кореляції 0,78. А також по параметрах X₃ та X₄ (X₄ – скореговані на коефіцієнт нерівності доступу приватні витрати на охорону здоров'я).

Схожа ситуація спостерігається також, якщо розбити загальну вибірку на дві групи країн: країни «старі» члени ОЕСР і постсоціалістичні країни. Обидві моделі, побудовані на виокремлених базах даних країн «старих» членів ОЕСР і «постсоціалістичних» країн зберігають достатньо високі значення коефіцієнту детермінації (0,969 для моделі на базі постсоціалістичних країн і 0,838 – для «старих» членів ОЕСР) та значення коефіцієнту Фішера значно вищі за нормативні. Проте *t* статистика оцінок параметрів менша нормативного розміру для трьох з чотирьох змінних включених до моделей. Достовірну оцінку вдається отримати лише стосовно коефіцієнту ступеню для змінної «скореговані на коефіцієнт нерівності доступу бюджетні витрати на охорону здоров'я» – за даними постсоціалістичних країн і для змінної «скореговані на коефіцієнт нерівності доступу бюджетні витрати на освіту» – для даних по країнах «старих» членах ОЕСР (таблиця 2.20 та 2.21).

Таблиця 2.20

**Результати моделювання за даними для групи з 10-ти
постсоціалістичних країн**

Параметр моделі	Оцінка параметру	t статистика
a ₀	6,146942	39,1214
a ₁	-0,0546	-0,80374
a ₂	0,031635	1,872427
a ₃	0,087715	3,402361
a ₄	0,034914	1,550776
R ²	0,969	
F	39,18	

Таблиця 2.21

**Результати моделювання за даними для групи з 18-ти країн «старих» членів
ОЕСР**

Параметр моделі	Оцінка параметру	t статистика
a ₀	6,016512	49,39174
a ₁	0,050617	2,030695
a ₂	0,003056	0,396256
a ₃	0,032456	1,187543
a ₄	0,017923	0,906058
R ²	0,838	
F	16,83	

Причина такої недостовірності оцінок параметрів, як і щодо моделі на загальних даних країн, – явище мультиколеніарності. Для моделі за даними країн «старих» членів ОЕСР явище автокореляції факторних змінних дещо слабше (визначник кореляційної матриці 0,155 проти 0,0546 для постсоціалістичних країн), а найсильніша кореляція спостерігається між приватними і державними видатками в межах галузі охорони здоров'я. Приватні й державні витрати на освіту пов'язані слабко і скоріше як замітники, ніж як комплементарні складові витрат (на відміну від постсоціалістичних країн), де загальні обсяги ресурсного забезпечення галузі освіти недостатні для появи залежності заміщення між приватними і державними витратами.

Нами зроблена спроба позбутись явища автокореляції, прибравши з моделі змінну, яка згідно показників кореляційної матриці створює найсильнішу автокореляцію. За результатами наших розрахунків це X_3 (скореговані бюджетні витрати на охорону здоров'я), яка виражено корелює як з X_1 (скореговані бюджетні витрати на освіту), так і з X_4 (скореговані приватні витрати на охорону здоров'я). Оцінки параметрів моделей з трьома факторними змінними наведені в таблиці 2.22.

Таблиця 2.22

Результати моделювання за даними для групи з 28 країн з трьома змінними

Параметр моделі	Оцінка параметру	t статистика
a_0	5,955623	90,73448
a_1	0,080061	6,634663
a_2	0,007751	1,319977
a_4	0,028919	2,227106
R^2	0,877	
F	57,29	

Для даних по всіх країнах вибірки нам вдалось отримати значущі оцінки параметрів двох коефіцієнтів ступеню (X_1 та X_4). Ті самі параметри вдалось достовірно оцінити за даними по країнах «старих» членах ОЕСР. За даними по постсоціалістичних країнах достовірною (згідно з оцінками t статистики) є лише оцінка коефіцієнту ступеню змінної X_1 .

Відповідно, одержані нами результати не дозволяють вважати достовірними кількісні оцінки еластичності ІЛР від обсягів фінансових ресурсів, що виділяють приватному і державному секторам освіти й медицини, проте дають підстави стверджувати про певні співвідношення між ними.

Зокрема, можна вважати достовірними дані про найвагоміший вплив обсягів ресурсів, виділених суспільством державному сектору освіти на досягнення щодо ІЛР, порівняно з обсягами ресурсів, що виділяються державному і приватному секторам медицини.

Нами також одержано емпіричне свідчення про те, що в постсоціалістичних країнах (по яких питомих ВВП на особу і питомих обсягів ресурсів освіти і медицини здебільшого нижчий, порівняно з країнами «старими» членами ОЕСР) досягнення щодо розмірів ІЛР більшою мірою залежать від обсягів ресурсів соціальної сфери. Так, по 4-факторній моделі за базою даних постсоціалістичних країн сума трьох невід'ємних коефіцієнтів ступеню (ефект масштабу для трьох секторів соціальної сфери) дорівнює 0,154, а по країнах «старих» членах ОЕСР – сума чотирьох невід'ємних коефіцієнтів ступеню (ефект масштабу від всіх чотирьох секторів соціальної сфери) лише 0,104.

Такі результати відповідають теоретичному баченню «спадної граничної корисності» доходу (для короткострокових моделей) та «спадного ефекту масштабу (для довгострокових): із зростанням питомого ВВП і розширенням масштабів ресурсів соціальної сфери, подальше поліпшення якості життя населення вимагає все більших і більших додаткових приростів ресурсів, що виділятимуться на освіту й медицину.

Проте ця теза не підтверджується стосовно даних України.

Так, якщо дійсно, зростання питомого ВВП супроводжується спадною віддачею приросту ресурсів соціальної сфери, то для України (яка має найменші показники за абсолютними розмірами всіх секторів соціальної сфери) має спостерігатись більше фактичне значення залежної змінної, ніж розрахункове, отримане згідно моделі. Проте фактичний рівень ІЛР в Україні нижчий за розрахунковий – це значить, що за наявних розмірів ресурсів соціальної сфери і

дотримання середнього по включених до вибірки країн рівня ефективності використання цих ресурсів Україна мала б отримати більше значення ІЛР, ніж фактично має. По суті, перевищення розрахункового значення ІЛР для країни над фактичним свідчить, що вона недовикористовує наявний ресурсний потенціал соціальної сфери, тобто, використовує його з меншою ефективністю, ніж передбачена моделлю.

Це може трактуватись як ознака наявності проблем із якістю інститутів, що регламентують використання ресурсів соціальної сфери, як в приватному, так і в державному секторах. Зокрема, в попередніх дослідженнях, зверталась увага, що в розрахунку на один долар за ПКС, який витрачається на бюджетну освіту та охорону здоров'я в Україні вдається забезпечити значно менші витрати на оплату праці безпосередніх працівників галузі (вчителів та лікарів), ніж у багатьох розвинутих країнах. Підкреслимо, йдеться не про порівняння абсолютних заробітків працівників цих галузей в Україні й інших країнах (цю диференціацію традиційно пояснюють незрівнянно меншими ресурсами соціальної сфери в Україні). За нашими оцінками, навіть одиниця ресурсів, виділених на соціальну сферу використовується в Україні з меншою ефективністю, ніж в багатьох розвинутих країнах за критерієм розміру оплати праці викладачів і лікарів, що припадає на одиницю обсягів фінансування освіти й медицини. Наприклад за нашими розрахунками «...з кожного долару, що суспільство виділяє на функціонування державної системи охорони здоров'я, в Мексиці вдається виплатити майже в 16 разів більше коштів у вигляді оплати праці лікарів, ніж в Україні [22]. Це пряме свідчення наднизької порівняльної ефективності діяльності державних структур України, щодо розпорядження ресурсами, виділеними суспільством для вирішення проблем охорони здоров'я. Так, в Естонії, трикратне (в розрахунку на душу населення) перевищення обсягів ресурсів державної сфери охорони здоров'я дозволяє виплачувати медикам більше ніж у 19 разів вищі зарплати, тобто ефективність розпорядження суспільними коштами чиновниками в цій країні перевищує вітчизняну майже в шість разів [22].

В Угорщині, кожен долар на душу населення, яким розпоряджаються державні чиновники в царині охорони здоров'я дозволяє виплачувати в 6,7 рази вищі заробітки лікарям, ніж в Україні, в Мексиці – в 15 разів, в Туреччині – у 8,5 разів» (Кудінова, Верба, 2014) [41].

Перспективним напрямом подальших досліджень ми вважаємо саме уточнення і порівняльний наліз характеристик функціонування державних секторів освіти і охорони здоров'я в постсоціалістичних країнах, зокрема в Україні і в розвинутих країнах. У подальших дослідженнях передбачається з'ясувати критично важливі відмінності структури розподілу та норм використання ресурсного забезпечення провідних галузей соціальної сфери в Україні від розвинутих країн, щоб уточнити напрями їх реформування та шляхи наближення України до розвинутих країн за критерієм ефективності освоєння в соціальній сфері інвестицій в людський капітал.

Таким чином, проведене дослідження дозволяє зробити такі висновки. Згідно побудованої нами функції залежності ІЛР від обсягів ресурсів приватного і державного секторів освіти й медицини, найвагомий вплив на досягнення суспільства щодо людського розвитку має обсяг ресурсів, виділених суспільством державному сектору освіти: чутливість значення ІЛР до зміни ресурсного забезпечення цього сектору соціальної сфери в рази вища чутливості ІЛР до змін обсягів ресурсів, що виділяються державному і приватному секторам медицини.

Проведений аналіз свідчить, що в постсоціалістичних країнах (по яких питомий ВВП на особу і питомий обсяг ресурсів освіти і медицини здебільшого нижчий, порівняно з країнами «старими» членами ОЕСР) досягнення щодо розмірів ІЛР більшою мірою залежать від обсягів ресурсів соціальної сфери. Так, по 4-рифакторній моделі за базою даних постсоціалістичних країн сума трьох невід'ємних коефіцієнтів ступеню (ефект масштабу для трьох секторів соціальної сфери) дорівнює 0,154, а по країнах «старих» членах ОЕСР – сума чотирьох невід'ємних коефіцієнтів ступеню (ефект масштабу від всіх чотирьох секторів соціальної сфери) лише 0,104. Такі результати відповідають теоретичному баченню «спадної граничної корисності» доходу (для короткострокових моделей)

та «спадного ефекту масштабу (для довгострокових): із зростанням питомого ВВП і розширенням масштабів ресурсів соціальної сфери, подальше поліпшення якості життя населення вимагає все більших і більших додаткових приростів ресурсів, що виділятимуться на освіту й медицину.

Менший фактичний розмір ІЛР України порівняно з розрахованим за моделлю на тлі найменших обсягів ресурсів і приватного і державного секторів як освіти, так і медицини свідчить про наявність проблем із якістю національних інститутів, що регламентують використання ресурсів соціальної сфери, як в приватному, так і в державному секторах.

Для пояснення специфічності української моделі відтворення якості життя населення, уточнення напрямів реформування освітньої та медичної галузі з метою підвищення суспільної ефективності освоєння інвестицій в людський капітал в подальших дослідженнях нам знадобиться вийти за межі інформаційної бази, що надають індекс людського розвитку та його компоненти. Дані про середню та очікувану тривалість навчання, а також про очікувану тривалість життя при народженні перебувають під впливом занадто великого комплексу чинників, щоб надавати змістовну інформацію про ефективність використання ресурсів соціальної сфери. Ми передбачаємо здійснити декомпозицію цільового показника за цілою низкою інструментальних характеристик функціонування освіти й медицини, щоби з'ясувати, як обсяги структури розподілу на норми, що регламентують використання ресурси соціальної сфери, впливають на порівняльну ефективність її функціонування в Україні та в інших постсоціалістичних країнах.

Висновки до розділу 2

1. Дослідженням доведено, що в Україні серед чинників рівнів доходів українців освітній рівень традиційно не входить навіть до складу визначальних факторів, що свідчить про низьку віддачу від такої форми інвестицій в людський

капітал в існуючих умовах. Стосовно освіти, результати нашого дослідження не виявили ознак суттєвого поліпшення якості життя населення України під впливом зростання продуктивності праці зафіксованого в період 2010-2017 рр.

2. Побудовані на основі когнітивного аналізу сценарії дозволяють зробити висновок, що основними факторами впливу на зміни в системі якість життя є: продуктивність праці X_1 , умови праці X_3 і освіта X_5 . Погіршення показників одного з них призводить до негативних наслідків в системі і, навпаки, поліпшення – суттєво збільшує показники інших цільових факторів системи.

3. Дослідженням доведено, що на людський розвиток найвагомніше впливає обсяг ресурсів, виділених суспільством державному сектору освіти: чутливість значення індексу людського розвитку до зміни ресурсного забезпечення в рази вища чутливості індексу людського розвитку до змін обсягів ресурсів, що виділяються державному і приватному секторам охорони здоров'я.

4. У результаті проведеного дослідження одержано емпіричне свідчення того, що в постсоціалістичних країнах питомий ВВП на особу і питомий обсяг ресурсів освіти і медицини здебільшого нижчий, порівняно з країнами «старими» членами ОЕСР, а досягнення щодо розмірів ІЛР більшою мірою залежать від обсягів ресурсів соціальної сфери. Розрахунки свідчать, що для постсоціалістичних країн сума трьох невід'ємних коефіцієнтів ступеню по трьох секторах соціальної сфери дорівнює 0,154, а по країнах «старих» членах ОЕСР – сума чотирьох невід'ємних коефіцієнтів ступеню по чотирьох секторах соціальної сфери – лише 0,104. Це свідчить про те, що такі результати відповідають теоретичному баченню «спадної граничної корисності» доходу (для короткострокових моделей) та «спадного ефекту масштабу» (для довгострокових), а також про те, що із зростанням ВВП і розширенням масштабів ресурсів соціальної сфери, поліпшення якості життя населення вимагає все більших і більших додаткових ресурсів, що виділятимуться на освіту й медицину.

Основні результати проведеного дослідження опубліковані в працях [167; 168; 169; 170].

РОЗДІЛ 3

ОРГАНІЗАЦІЙНО-ЕКОНОМІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ПРОДУКТИВНІСТЮ ПРАЦІ В СИСТЕМІ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ЖИТТЯ

3.1. Удосконалення методичних підходів до оцінки якості життя населення України

Останні роки на умови життя широких верств населення негативно впливає не лише загострення нестачі економічних ресурсів, необхідних для поліпшення добробуту населення та вирішення соціальних завдань суспільства. До системи пріоритетів повертаються суспільна думка, ідеологія реформування соціальної сфери, властиві більшою мірою початку ХХ, ніж ХХІ ст. Зокрема, посилюється домінування економічних показників у системах контролю та планування діяльності приватних і державних установ, поширюється спрощене «механістичне» бачення зв'язку між обсягами ресурсів, які знаходяться у розпорядженні суспільства, і мірою вирішення задач поліпшення добробуту широких верств населення. Чи не головні здобутки трагічної історії ХХ ст. для ідеології та політики розвинутих країн – принципи підпорядкованості економіки потребам широких верств населення – все більше розмиваються та втрачають вагомість в сучасному українському суспільстві. Функціонування масштабних виробничих систем, цілих комплексів державної політики планується та оцінюється, у кращому випадку, за досить формальними та фрагментарними показниками суспільних результатів такого функціонування, а в гіршому – практично ігноруючи складний комплекс їх наслідків для цілої низки аспектів суспільного добробуту. Так, плани щодо реформування вкрай занедбаних базових галузей соціальної сфери (освіти, медицини), систем соціального страхування і забезпечення зводяться до пошуку шляхів оптимізації фінансових потоків, а критерії доступності, якості, результативності й суспільної ефективності відходять на другий план, не кажучи вже про принципи гуманності, соціальної справедливості чи солідарності, що

зовсім випадають з ідеології реформування. Таким чином, в Україні складається парадоксальна ситуація, коли під тиском економічних проблем суспільство відмовляється від прагнення до гармонії природного, соціального, технологічного, економічного середовища існування людини, практично, повертаючись до ідеології, подолання якої стало головним завданням і здобутком соціально-економічної еволюції розвинутих суспільств в ХХ ст. [1, 2, 14].

В таких умовах, дослідження якості життя населення України набуває особливої актуальності, а саме з урахуванням результатів таких досліджень пов'язані вагомні резерви поліпшення суспільної ефективності державної політики, окремих цільових програм та заходів. У дослідженні нами зроблена спроба окреслити деякі напрями вдосконалення методичних підходів до оцінки якості життя населення України та провести їх апробацію з метою уточнення резервів підвищення суспільної ефективності використання ресурсів соціальної сфери та цільових державних програм соціального спрямування.

Ідея підпорядкованості економіки гуманістичним цілям отримала в ХХ ст. наукове обґрунтування в дослідженнях, присвячених проблемі людського розвитку, рівня та якості життя широких верств населення. В західній науковій традиції численні роботи А. Сена, М. Уль-Хака, Д. Канемана, А. Крюгер, А. Колецького, нобелівського лауреата з економіки 2015 р. А. Дітона [28] та багатьох інших науковців досліджують складні процеси, що опосередковують (за індивідуальними для кожного суспільства сценаріями) перетворення економічного зростання (розширення економічних можливостей суспільства) на поліпшення добробуту. Їх роботи розкривають складності, що заважають повною мірою використати економічний потенціал суспільства для забезпечення доступу населення до якісної освіти, медицини; уточнюють бенефіціантів та суспільні групи, що беруть переважно на себе «тягар трансформаційних процесів», пов'язаних із зростанням; визначають принципи запобігання соціальному відторгненню [58].

У вітчизняній науці проблема оцінки комфортності середовища людського існування, міри задоволення складного комплексу людських потреб досліджувалась цілою низкою науковців, серед яких ми виділимо В. П. Антонюк, Е. М. Лібанову,

О. М. Гладун, О. С. Лісогор, О. А. Грішнову, Л. Г. Ткаченко, Н. В. Ковтун, О. М. Балакіреву, В. Г. Никифорова, Г. В. Герасименко, О. В. Макарову, В. Г. Саріогло, О. А. Гейман та багатьох інших [52, 58, 63, 75, 187, 188].

Проте визначення комплексного (інтегрального) показника, який має давати узагальнюючу оцінку багатьом різним але водночас щільно пов'язаним між собою сферам людської життєдіяльності є надзвичайно складним завданням, визначення якого стає об'єктом тривалих удосконалень. У якості прикладу можна навести проект ООН з оцінювання людського розвитку. Це провідний міжнародний проект, який має на меті висвітлювати досягнення та проблеми на шляху до створення умов формування і реалізації особистого потенціалу для всього населення планети, створювати інформаційне забезпечення для розробки глобальних стандартів актуальної й дієвої політики щодо поєднання зусиль держав, суспільств та бізнесу для забезпечення поширення добробуту [58]. Лише за останні 7 років можна виділити три масштабні оновлення методології розрахунку та агрегування окремих складових індексу людського розвитку (ІЛР). Не є виключенням й методичні розробки вітчизняних авторів, основні можливості вдосконалення яких ми пов'язуємо з трьома пріоритетними напрямками [63].

По-перше, це удосконалення процедур зважування окремих показників, що залучаються до розрахунків. Основою для зважування може бути або суспільна оцінка вагомості відповідних аспектів й характеристик умов життя, як детермінант загального рівня добробуту (якості життя) населення, або частка населення, умови життя якої характеризує відповідний показник. Зокрема, якщо показник, що включається до розрахунків, характеризує умови життя лише 10% населення, то за інших рівних умов, такий показник має отримувати в розрахунках в 10 разів нижчу вагомість, ніж показник, що усереднено характеризує умови життя для всього населення України.

Другий напрям – удосконалення процедур нормування показників, які мають не різну розмірність у процесі їх інтеграції в єдиний показник якості життя. Зокрема, процес вибору максимального і мінімального, чи стандартного значення показників, що традиційно використовуються для нормування, у багатьох

випадках вимагає більш ретельного обґрунтування з урахуванням очікуваних та бажаних змін умов життя населення.

Нарешті третій напрям – уточнення складу показників, що використовуються для оцінки різних аспектів якості людського життя. Зокрема, усунення дублювання (багаторазового врахування) одних і тих же аспектів людської життєдіяльності в результаті залучення до розрахунків близьких за змістом, аналогічних показників, яким надається роль «уточнення» та розширення статистичної бази кількісної оцінки якості людського життя. Крім того, необхідно забезпечення системності у використанні двох якісно відмінних груп показників: тих, що характеризують умови життя населення безпосередньо і тих, що характеризують лише ресурсні умови діяльності суспільних підсистем, для яких відповідні умови життя населення виступають цільовими показниками результатів діяльності.

У зв'язку з цим нами сконцентрована увага на вирішенні завдань забезпечення системності складу індикаторів, які використовуються для відображення певних аспектів якості життя населення України.

Переважає більшість вітчизняних наукових видань для оцінки якості життя населення застосовує споріднені структури індикаторів, що відображає переважаюче в сучасній науці бачення цілей людського і суспільного розвитку, зокрема, передбачене звітами з людського розвитку прагнення «прожити довге і здорове життя» [98]. Певні аспекти досягнення такої мети висвітлюються у блоках показників «Здоров'я», та «охорона здоров'я», що розглядаються в роботах [59, 195] та багатьох інших. Ці блоки індикаторів покликані виконувати роль докладного аналогу такої складової ІЛР як «очікувана тривалість життя при народженні» [98].

По-друге, необхідно мати достатню забезпеченість економічними благами, щоби не страждати від тягаря нестачі необхідних для повноцінного і комфортного життя умов, а саме: блоки «стан ринку житла» та «поточна ситуація з житловими умовами населення», «економіка» та «зайнятість» в роботі [52]; блоки показників «комфортне життя», «добробут», гідна праця» в статистичному бюлетені «Регіональний людський розвиток» [57]; блоки «Споживча сфера» і «соціально-

трудова сфера» в роботі за редакцією В.Г. Никифорова [63]; блоки «Доходи, витрати, доступ до зайнятості» та «Майно та житлові умови» в роботі [184]. Вони більш докладно розкривають такі аспекти добробуту населення, які в ІЛР відображаються валовим національним доходом на душу населення.

Нарешті, прагнення мати справжню свободу вирішення поставленої задачі, неможливе без доступу до інформації та здатності свідомо формувати своє ставлення до неї, що неможливо без доступу до якісної освіти: блоки «Освіта», які присутні практично в усіх представлених в літературі структурах індикаторів для оцінки якості життя населення. Ці блоки деталізують ті аспекти добробуту населення, які в ІЛР досить узагальнено характеризуються показниками середньої та очікуваної тривалості навчання.

Додатково порівняно зі Звітами з людського розвитку та відповідно до традиції багатьох інших національних і міжнародних організацій, зайнятих дослідженням людського розвитку і добробуту [53, 57], широко застосовуються також блоки індикаторів «Соціальний захист», «Інфраструктура сільських населених пунктів», «Бідність та соціальне відторгнення», «Культура, мистецтво відпочинок», «Транспорт», «Безпека», «Громадянська активність», «Суспільне середовище» [57, 184].

Згадувані вище системи індикаторів побудовані виходячи з рівноправної взаємодії економічної, політичної, соціальної, екологічної (природної) та інших сфер життєдіяльності людини, що безумовно є сильною рисою цієї системи та посилює її здатність відбивати складну систему взаємодії між різними аспектами життєдіяльності суспільства. Проте, забезпечуючи бажане наближення до реальності, така система показників дещо обмежує можливості оцінки і локалізації джерел резервів поліпшення суспільних результатів великих складових соціальної інфраструктури суспільства. Зокрема, вирішення важливого питання щодо виділення впливу двох принципово відмінних груп чинників: обсягів ресурсів, що виділяється суспільством для досягнення певних суспільно значущих цілей – з одного боку, та характеристик їх використання – з іншого.

Дуже плідним підходом до вирішення цієї проблеми нами вважається розробка науковців Інституту демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи [57]. Всі складові оцінки якості життя поділені на два великих класи – об'єктивні (за статистичними характеристиками суспільних процесів) та суб'єктивні (за суб'єктивними оцінками населення, що виявляються в процесі соціологічних опитувань). У свою чергу, об'єктивні оцінки поділені на два блоки: оцінки стану і оцінки поточної ситуації. При цьому оцінки стану характеризують становище суспільної (природної) підсистеми, від функціонування якої залежать власне характеристики людського добробуту, а оцінки поточної ситуації – безпосередньо відображають досягнення (міру досягнення) бажаних параметрів якості людського життя, тобто характеризують самоцінні для людей умови їх життя [63].

Проте, застосувавши такий перспективний підхід у процесі структурування системи індикаторів якості життя населення в Україні, зазначені автори не виокремлювали відмінності в ролі окремих показників, включених до тих самих блоків інтегральної оцінки. Зокрема, нам здається важливим, що показники, які характеризують масштаби ресурсів або характеристики роботи окремих секторів соціальної сфери, не мають враховуватись так само як показники, що безпосередньо характеризують умови життя людей. Наприклад, обсяги видатків на охорону здоров'я і рівень смертності не можуть однаково враховуватись при визначенні оцінки якості людського життя, оскільки перший показник – характеризує лише ресурсні передумови функціонування важливої галузі соціальної сфери. А другий – безпосередньо характеризує досягнення суспільства (і відповідної галузі, зокрема) щодо збільшення вірогідності дожити до поважного віку для пересічного індивіда. Відповідно, стверджувати, що зростання витрат на охорону здоров'я на 10% і зниження смертності на 10% мають однаковий вплив (однакове значення) для оцінки якості людського життя, на нашу думку, є категорично неправильно [50]. Витрати на систему охорону здоров'я, самі по собі, не мають ніякого відношення до умов людського життя, вони лише визначають ресурсні можливості для формування таких умов. Водночас, зниження смертності – це безпосередня характеристика якості життя населення, щодо якої цілком

коректно говорити про те, що зміна цього показника має, разом з іншими, враховуватись при визначенні динаміки оцінки якості життя населення України.

Виходячи з такого принципу, показники, що пропонуються вітчизняними дослідниками у складі інтегральної оцінки якості життя населення України, можуть бути суттєво удосконалені.

Зокрема, в роботі [57], у складі блоку показників, що характеризують стан природного середовища, наводяться три показники, які безпосередньо характеризують умови життя людей (індекси екологічного стану земельних, водних ресурсів та атмосфери) і один – який характеризує не певні умови, а лише ресурсні передумови діяльності державних і приватних установ, залучених до вирішення завдань поліпшення екологічної ситуації та пом'якшення негативних наслідків впливу негативних факторів на екологію (частка фінансування цільових державних екологічних програм). Важливо також, що і сама інформативність такого показника залишає бажати кращого. Така частка фінансування цільових державних екологічних програм визначається як відношення фактично здійсненого обсягу фінансування до запланованого. Відповідно, якщо, наприклад, у періоді t плановий обсяг фінансування таких програм зменшився вдвічі, порівняно з періодом $t-1$, а рівень виконання планових показників фінансування підвищився з 75% (у періоді $t-1$) до 85% (у періоді t), то такий показник зафіксує позитивну динаміку рівня фінансування цільових екологічних програм, хоча фактично навіть номінальні обсяги фінансування зменшились майже вдвічі.

У блоці соціального середовища, що характеризує стан системи охорони здоров'я, запропоновано використання 17 показників. Це, по-перше, суто технічно значно посилює громіздкість розрахунків, а по-друге, зумовлює появу значних «статистичних шумів», коли вплив показників, які не відображають безпосередніх змін у якості життя населення, чи показників із неоднозначним значенням для якості життя населення, знижує чутливість інтегральної оцінки якості життя населення до змін справді суттєвих показників, що безпосередньо виражають важливі аспекти добробуту населення. Ці проблеми можуть пом'якшити процедури зважування окремих показників. Але, чи виправдано

вводити в розрахунки показники, яким надалі буде надаватись вага, що зводитиме їх вплив нанівець? Зокрема, в блоці присутні такі показники як «бюджетні видатки на охорону здоров'я у % ВВП» та їх «співвідношення з соціальними стандартами», і в тому ж блоці «чисельність хворих на ВІЛ» та аналогічні показники щодо хворих на СНІД та туберкульоз. Отже, знову бачимо, коли якісно неоднорідні по впливу на якість життя населення показники об'єднуються в одному блоці: показники ресурсного забезпечення системи охорони здоров'я з показниками поширеності захворювань. Зростання або зменшення значення перших певною мірою підвищує вірогідність поліпшення чи погіршення якості життя, проте опосередковується ефективністю використання ресурсів системою охорони здоров'я та чутливістю стану здоров'я населення до змін параметрів функціонування цієї системи. Другі показники характеризують якість життя населення безпосередньо, оскільки відображають поширеність захворювань, що безпосередньо знижують таку якість.

Крім того, на нашу думку заслуговує на увагу присутність в переліку індикаторів, що характеризують поточну ситуацію із здоров'ям населення, та цілої низки індикаторів, які характеризують рівень смертності з різних причин. При цьому, до переліку включені також три показники, що не тільки самі перебувають під впливом зазначених показників смертності з причин різних захворювань, але враховують й інші причини смертності, відображаючи смертність населення узагальнено, а саме: «очікувана тривалість життя при народженні», «рівень смертності, якій можна запобігти» та «рівень передчасної смертності». Враховуючи, що всі три показники враховують смертність з різних причин захворюваності, методика викладена в роботі [191] передбачає, що смертність з причин СНІДу та туберкульозу враховується в процесі визначення інтегральної оцінки якості життя чотири рази: по одному разі в складі показника смертності з відповідної причини і ще три рази – у складі трьох узагальнюючих показників рівня смертності населення. Чи виправдано враховувати смертність саме з двох наведених причин багаторазово, відповідно, зменшуючи чутливість інтегрального показника до змін рівня смертності з всіх інших причин. При цьому, певна частина таких причин також враховується

тричі (оскільки враховується всіма трьома включеними до розрахунку показниками рівня смертності).

У блоці індикаторів, присвячених характеристиці сфери зайнятості (оцінка стану ринку праці), присутні два показника, динаміку яких складно трактувати в контексті її впливу на якість життя населення України. Це показник «Частка осіб, працевлаштованих за кордоном за допомогою офіційних посередників, у загальній чисельності населення віком 18–65 років, %» та «Частка іноземців, які працюють в Україні, в загальній чисельності зайнятого населення, %» [14]. Як трактувати зміни (зростання, чи зменшення) цих показників у контексті їх впливу на якість життя українського населення? Чи впливають вони однозначно негативно, чи однозначно позитивно на якість життя населення України? Можна виділити вірогідних бенефіціантів таких змін, але також побачити й групи, для яких такі зміни не бажані, або, як мінімум, несприятливі. Отже, оцінка впливу змін частки іноземців, зайнятих в Україні та частки українців, які офіційно працевлаштовуються за кордоном на якість життя населення України не може бути однозначною.

В роботі [194] у блоці «доходи, витрати, доступ до зайнятості» перелік показників для оцінки якості життя населення України містить «Середньодушовий задекларований індивідуальний дохід», «Середньомісячна заробітна плата найманих працівників», «Середній розмір пенсійної виплати за віком», «Середній розмір державної соціальної допомоги (допомога малозабезпеченим сім'ям, всі допомоги на дітей, субсидії)». Всі наведені показники пропонується включати в розрахунки одночасно, хоча всі вони (відповідно питомої ваги чисельності їх одержувачів в загальній чисельності населення) впливають на значення першого показника – середньодушовий дохід. При цьому доходи отримані від власності та підприємницької діяльності (основний дохід, зокрема, для приблизно 2 млн. фізичних осіб підприємців, зареєстрованих в українській економіці) враховуються лише тією мірою, якою вплинуть на середній показник, всі інші доходи – враховуються двічі, що звісно знижує якість розрахунків та відповідність отримуваних оцінок. Ці недоліки особливо сильно позначатимуться на результатах оцінювання, якщо будуть порівнюватись оцінки, розраховані для різних регіонів.

Так, «пояснююча здатність», інформативність розрахованих за такою методикою показників якості життя буде значно нижчою в регіонах, де дрібне підприємництво більш поширене, відповідно, змішані доходи від підприємництва мають більшу питому вагу в складі сукупних доходів домогосподарств.

Монографії «Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект» в блоці «майно та житлові умови» [57] наводяться як показники, що розраховуються як середні для всього населення України, так і ті показники, що стосуються лише окремих груп населення. Зокрема, з 11-и включених до блоку показників 4 показника стосуються умов життя лише сільського населення, 1 – лише міського, 6 – всього населення незалежно від місця проживання. Проте описана в роботі [57] методика розрахунку інтегрального показника не передбачає, що процедура нормування значень цих показників, чи їх зважування враховуватиме такі, властиві різним показникам, відмінності в охопленні населення. Але неправильно, щоби зміна показника, що характеризує житлові умови 30 % населення України і 100 % враховувались в складі інтегрального показника якості життя населення України з однаковою питомою вагою. А якщо це відбувається, то це зумовлює викривлення значень інтегральної оцінки, через штучне посилення впливу показників, які характеризують життєві умови лише певної частини населення і послаблення – тих, що характеризують життєві умови всього населення.

Крім того, визначення базових для нормування показників з різною розмірністю «максимальних», мінімальних» та «нормальних» значень показників, що підлягають нормуванню також вимагає уточнення з урахуванням сфери охоплення цих показників.

У блоці «освіта» присутні показники, форма розрахунку яких, на нашу думку, суттєво знижує їх інформативність. Зокрема, характеризуючи доступ родин до освітніх закладів, автори формулюють індикатор як «Питома вага населених пунктів, в яких є діти до 6 років, але немає дошкільних навчальних закладів», хоча зрозуміло, що зміна питомої ваги дітей, які не мають доступу до дошкільних навчальних закладів і зміна питомої ваги населених пунктів, де є діти, але немає таких закладів. Зокрема, кількість таких населених пунктів може скорочуватись, а чисельність дітей, що не мають доступу до дошкільних

навчальних закладів зростати, через зростання питомої чисельності дітей в населених пунктах без дошкільних навчальних закладів.

Те саме можна сказати і стосовно показника «Питома вага населених пунктів, в яких є діти віком 7–17 років, але найближчий загальноосвітній навчальний заклад знаходиться на відстані більше 10 км», адже зміна чисельності дітей, які вимушені їздити для навчання далі ніж 10 км і кількість населених пунктів, де це відбувається – це зовсім різні показники, динаміка яких зовсім не обов'язково буде спорідненою.

Для усунення описаних нами вище та деяких інших недоліків поширених у вітчизняній науковій літературі наборів індикаторів для оцінки якості життя населення України, нами пропонується, в першу чергу, усунення дублювання (багаторазового врахування) одних і тих самих аспектів людської життєдіяльності в результаті залучення до розрахунків близьких за змістом, аналогічних показників, яким надається роль «уточнення» та розширення статистичної бази кількісної оцінки якості людського життя. А крім того, забезпечення системності у використанні двох якісно відмінних груп показників: тих, що характеризують умови життя населення безпосередньо і тих, що характеризують лише ресурсні умови діяльності суспільних підсистем, для яких відповідні умови життя населення виступають цільовими показниками результатів діяльності.

Далі нами запропоновані методичні підходи до формування значно менш громіздких, ніж розглянуті вище, але достатньо інформативних та більш систематизованих переліків показників для характеристики окремих аспектів якості життя (добробуту) населення України [63].

За нашим підходом, окремі аспекти якості життя населення нами запропоновано розглядати як «підсистеми вирішення окремих завдань із підвищення якості життя населення». Відповідно, результати функціонування кожної такої підсистеми можуть розглядатись як функція, по-перше, обсягів ресурсів, що ця підсистема отримує від суспільства «на вході», а по-друге, від ефективності їх використання в підсистемі для вирішення покладених на неї суспільних завдань [63]. У такому разі, на першому рівні класифікації індикаторів якості життя населення ми отримуємо дві великі групи.

По-перше, власне показники, що безпосередньо характеризують різні аспекти якості життя (добробуту) населення, тобто самоцінні цільові показники, що розглядаються як залежні від показників другої групи. До останньої мають увійти показники масштабів ресурсів, що суспільство виділяє для поліпшення показників першої групи та параметрів функціонування суспільних підсистем, що використовують ці ресурси в процесі наближення фактичних показників першої групи до бажаного для суспільства рівня [57, 58].

Відповідно, у складі другої групи показників нами пропонується виділяти дві підгрупи. Показники першої підгрупи характеризуватимуть обсяги ресурсів, виділених для функціонування підсистеми впливу на цільові показники якості життя населення. Вони відбиватимуть вплив змін загального ресурсного потенціалу суспільства та його здатності (схильності) виділяти ці ресурси на вирішення завдань, покладених на підсистему. Друга – здатність самої підсистеми використати ці ресурси для вирішення покладених на неї суспільних завдань.

Нарешті, самі результати функціонування кожної підсистеми нами пропонується характеризувати за двома критеріями. По-перше, доступність благ, що забезпечує ця підсистема – здатність пересічного індивіда отримувати такі блага, виходячи з наявного доходу та системи нормування доступу до таких благ. По-друге, корисність благ, тобто їх безпосередній вплив на рівень добробуту населення, що виражається в підвищенні суб'єктивної (оцінюваної споживачами) цінності для них отримуваних благ [58]. Такий підхід до оцінки результатів функціонування кожної підсистеми вирішення завдань поліпшення якості життя населення ґрунтується на досягненнях неокласичного синтезу й теорії суспільного добробуту, згідно яких саме поєднання зростання доступності благ з підвищенням суб'єктивної оцінки їх споживачем (проявляється в готовності відмовлятися від більшої кількості альтернативних благ заради збільшення доступного обсягу оцінюваного блага) є «ідеальним» для суспільства механізмом підвищення добробуту споживачів продуктів певної сфери економіки.

Відповідно, отримується така система характеристик функціонування кожної підсистеми вирішення завдань поліпшення якості життя населення (табл. 3.1).

Таблиця 3.1

Результати і фактори функціонування підсистеми вирішення певної групи завдань поліпшення якості життя населення, як основа її оцінки

Результати функціонування підсистеми вирішення певної групи завдань поліпшення якості життя населення		Фактори результатів функціонування підсистеми	
Поширеність (доступність) благ, створюваних завдяки функціонуванню підсистеми	Корисність благ, створюваних підсистемою благ (безпосередній вплив на якість життя населення)	Обсяги ресурсів, отримуваних підсистемою на вході (проявляється ресурсний потенціал суспільства та його схильність виділяти ресурси на забезпечення діяльності підсистеми)	Ефективність використання ресурсів в межах підсистеми

Джерело: розроблено автором.

Надалі проілюструємо запропонований нами підхід на прикладі підсистеми, характеристики якої виділяються в окремий блок практично в усіх поширених у вітчизняній літературі переліках. Можна узагальнити значення характеристик цього блоку для забезпечення підвищення якості життя як «вирішення завдань забезпечення продуктивної зайнятості та гідних умов праці», якщо під «продуктивною» розуміти зайнятість яка забезпечує достатні доходи як для фінансування гідного поточного рівня оплати праці, так і для фінансування потреб соціального захисту, зокрема формування пенсійних заощаджень, створення фондів підтримки непрацевдатних та вирішення інших соціальних завдань, адже додана вартість, створювана в процесі продуктивного використання праці та інших ресурсів виступає єдиним джерелом ресурсів для вирішення всіх цих завдань.

Це дозволяє сформулювати таку систему показників результатів функціонування підсистеми та факторів, що на них впливають (табл. 3.2).

Переваги наведеної системи показників полягають у тому, що вони пов'язані між собою за логікою відстеження формування і використання людського потенціалу суспільства в сфері зайнятості, що дозволяє включати всі показники до змістовного аналізу та пошуку джерел резервів наближення цільових показників (чисельність зайнятих та рівень доходів зайнятого населення, зокрема, рівень оплати праці) до значень, бажаних для суспільства.

Логіка оцінки якості людського життя населення та аналізу причин відхилень фактичних показників від бажаних, виходячи із завдань розвитку суспільства

Цілі підсистеми вирішення певної групи завдань поліпшення якості життя населення	Результати функціонування підсистеми вирішення певної групи завдань поліпшення якості життя населення	Корисність благ, створюваних підсистемою (їх безпосередній вплив на якість життя населення)	Фактори результатів функціонування підсистеми	Ефективність використання ресурсів в межах підсистеми
Досягнення повної та продуктивної зайнятості й гідної праці для зайнятих	Рівень зайнятості населення від 16 до 70 років (прямий зв'язок між розмірами показника і оцінкою якості життя). Частка зайнятих в нормальних (відповідних санітарно-гігієнічним нормам) умовах праці (прямий зв'язок між розмірами показника і оцінкою якості життя). Частка зайнятих, які отримують заробітну плату менше 75% медіанної (обернений зв'язок між розмірами показника і оцінкою якості життя).	Відношення медіанної заробітної плати до прожиткового мінімуму (прямий зв'язок між розмірами показника і оцінкою якості життя). Частка найманих працівників, які перебували протягом звітного періоду в умовах вимушеної неповної зайнятості в їх загальній чисельності (обернений зв'язок між розмірами показника і оцінкою якості життя).	Обсяги ресурсів, отримуваних (проявляється ресурсний потенціал суспільства та його схильність виділяти ресурси на забезпечення діяльності підсистеми)	Питомі обсяги ВВП на зайнятого. Частка витрат на оплату праці у складі валової доданої вартості. Середня заробітна плата (питомі витрати на оплату праці на одного зайнятого).

Джерело: розроблено автором.

Так, наприклад, обсяги ресурсів, що надходять до досліджуваної підсистеми на вході, в першу чергу визначаються чисельністю економічно активного населення. Цей показник, у свою чергу, залежить від загальної чисельності населення віком 15-70 років (запас людського ресурсу суспільства) та рівня економічної активності (характеристика готовності, схильності суспільства виділяти ресурси для досягнення бажаних показників зайнятості). У свою чергу, отримавши на вході чисельність економічно активного населення підсистема вирішення завдань зайнятості (здебільшого, ринок праці) проявляє ефективність свого функціонування, формуючи економічні результати: чисельність зайнятих, продуктивність праці та рівень оплати найманої праці.

Згідно цієї логіки, ми отримуємо мультиплікативний вираз для оцінки впливу чинників першого цільового показника – чисельності зайнятих в економіці України:

$$ЧЗ = ЧН \times Kea \times КЗ, \quad (3.1)$$

де ЧЗ – чисельність зайнятих в економіці;

Kea – коефіцієнт рівня економічної активності (відношення чисельності економічно активних до чисельності населення віком 15 – 70 років);

КЗ – коефіцієнт зайнятості, що відображає відношення чисельності зайнятих до чисельності економічно активних. В наших розрахунках КЗ отримано як відношення чисельності зайнятих до чисельності економічно активних, що зумовлює розбіжність з традиційним показником рівня зайнятості, що розраховується відносно всієї чисельності населення.

Другий мультиплікативний вираз, утворений з показників, включених до запропонованої нами системи, відображає використання особистісного ресурсу в процесі створення валової доданої вартості, як головного джерела ресурсів для відтворення зайнятості, зокрема і розширеного.

$$ЧЗ \times ПП = ВДВ, \quad (3.2)$$

де ПП – продуктивність праці (питома сума валової доданої вартості на одного зайнятого);

ВДВ – валова додана вартість, як інтегральний показник формування економічних можливостей для відтворення зайнятості.

Третій мультиплікативний вираз, відображає використання сформованого ресурсного потенціалу (обсягу ВВП та чисельності зайнятих) в процесі формування економічних ресурсів для відшкодування і відтворення ресурсу праці в економіці України:

$$\text{ВДВ} \times \text{ЧВОП} \times 1 / \text{ЧНП} = \text{СЗП}, \quad (3.3)$$

де ЧВОП – частка витрат на оплату праці у складі валової доданої вартості;

ЧНП – чисельність найманих працівників.

Використовуючи наведені вирази, можна відстежити процес формування і використання ресурсного потенціалу української економіки щодо поліпшення такого аспекту якості життя населення України як забезпечення повної та продуктивної зайнятості та гідного рівня оплати праці [195]. При розширенні статистичної бази, аналогічно можна оцінювати і реалізацію потенціалу щодо створення гідних умов праці, частки зайнятих, що вимушено перебували в умовах неповної зайнятості тощо.

Процес розрахунків із використанням методу ланцюгових підстановок за даними 2016–2017 рр. наведено в таблицях 3.3–3.5.

Наведені в таблицях розрахунки ілюструють, як системність підбору показників до складу певного блоку оцінки якості життя населення України дозволяють використовувати їх для відстеження впливу різних груп факторів на цільові характеристики середовища людської життєдіяльності [63].

Так, формування «вхідних параметрів» функціонування підсистеми зайнятості в таблиці 3.3 починається з чисельності населення віком 15–70 років.

Метод ланцюгових підстановок дозволяє нам визначити, що за рахунок скорочення такої чисельності в 2017 р. порівняно з 2016 р. чисельність зайнятих скоротилась на 77,3 тис. осіб, або на 0,5% від рівня 2016 р. Завдяки таким розрахункам можна оцінити, як змінились умови функціонування сфери забезпечення повної зайнятості населення, як змінились умови досягнення бажаних показників зайнятості. Знаючи, що зміни чисельності наявного населення зумовлені переважно демографічними процесами (природним і механічним рухом населення) можна локалізувати певні резерви поліпшення якості життя населення України та уточнювати пояснення отриманих оцінок: демографічні чинники (а не параметри функціонування ринку праці, чи інших підсистем економіки) зумовили скорочення чисельності зайнятих в 2017 р. на 0,5% від рівня 2016 р.

Факторний аналіз формування і використання потенціалу поліпшення якості життя населення України за

аспектом досягнення цілей повної зайнятості

Етапи розрахунків	Чисельність населення віком 15-70 років		Коефіцієнт економічної активності (частка населення, що є економічно активною), %		Коефіцієнт зайнятості (частка економічно активного населення, що була зайнятою)		Чисельність зайнятих (цільовий показник)		Відхилення 2017 порівняно з 2016
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	
Порівняння показників за 2016-2017 рр.	29003,0	28866,7	62,4	62,2	90,9	90,7	16443,2	16276,9	-166,3
Мета підстановки (оцінка впливу)	Показники, долучені до розрахунків								
Чисельності населення	28866,7		62,4		90,9			16365,9	-77,3
Рівня економічної активності	28866,7		62,2		90,9			16313,5	-52,5
Частки економічно активних, яким вдається забезпечити зайнятість	28866,7		62,2		90,7			16276,9	-36,6
Оцінка зміни цільового показника як суми впливу окремих факторів	Оцінка впливу факторів								
	-166,3								
	-1,01								

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.ua.

Факторний аналіз формування і використання потенціалу поліпшення якості життя населення України за аспектом досягнення цілей продуктивної зайнятості

Етапи розрахунків	Чисельність зайнятих, тис. осіб		Рівень продуктивності праці (ВВП на зайнятого), тис. грн. / особу		ВВП (цільовий показник), млн. грн.		Відхилення 2017 порівняно з 2016	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017**	млн. грн.	%
Порівняння показників за 2016-2017 рр.	16443,2	16276,9	120,9	125,0	1988544,0	2035168,2	46624,2	2,3
Мета підстановки (оцінка впливу)	Показники, долучені до розрахунків							
Чисельності зайнятих	16276,9		120,9		1968432,7			
Рівня продуктивності праці	16276,9		125,0		2035168,2			
Оцінка зміни цільового показника як суми впливу окремих факторів	Розрахункові значення цільового показника							
							-20111,3	-1,0
							66735,6	3,4
							46624,2	2,3

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.ua.

** – в цінах 2015 р., перераховано за допомогою дефлятора ВВП.

Факторний аналіз формування і використання потенціалу поліпшення якості життя населення України за аспектом досягнення цілей підвищення доходів від праці

Етапи розрахунків	ВВП, тис. грн.		Частка витрат на оплату праці в складі ВВП, %		Чисельність найманих працівників, тис. осіб		Середньомісячна заробітна плата, тис. грн.**		Відхилення 2017 порівняно з 2016	
	2016	2017	2016	2017	2016	2017	2016	2017	тис. грн.	%
Порівняння показників за 2016-2017 р.	1988544,0	2035168,2	39,1	36,8	8065,0	7868,0	8,0	7,9	-0,10	-1,25
Мета підстановки (оцінка впливу)	Показники, долучені до розрахунків									
Суми ВВП	2035168,2		39,1		8065,0		8,2		0,2	2,3
Частки витрат на оплату праці в складі ВВП	2035168,2		36,8		8065,0		7,7		-0,5	-6,0
Чисельності найманих працівників	2035168,2		36,8		7868,0		7,9		0,2	2,4
Оцінка зміни цільового показника як суми впливу окремих факторів										
									-0,10	-1,25

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.ua.

** – в цінах 2015 р., перераховано за допомогою дефлятора ВВП.

Надалі через коефіцієнт економічної активності виявляється схильність населення брати безпосередню участь в економічній діяльності: бачимо, що за рахунок зниження економічної активності населення в 2017 р. порівняно з 2016 р. чисельність зайнятих скоротилась на 52,5 тис. осіб, або 0,3 % рівня 2016 р.

Нарешті, безпосередньо вплив параметрів функціонування ринку праці (проявляється через коефіцієнт зайнятості – яка частка економічно активних отримали статус зайнятих) обумовив у 2017 р. скорочення чисельності зайнятих на 36,6 тис. осіб, або на 0,2 % від рівня 2016 р.

Далі в таблиці 3.4 відстежується формування економічних передумов для розширення і поліпшення якісних показників зайнятості (валової доданої вартості національної економіки, що, в першу чергу, детермінує ресурсні можливості створення робочих місць, виплати заробітної плати тощо). Розрахунки показують, що за рахунок скорочення чисельності зайнятих реальний ВВП 2017 р. (виражений в цінах 2016 р. за допомогою дефлятора ВВП) скоротився в 2017 р. на 20111,3 млн. грн., або на 1,0 % рівня 2016 р.

За рахунок зростання продуктивності праці (збільшення питомого ВВП на одного зайнятого) реальний ВВП 2017 р. збільшився на 66735,6 млн. грн., або на 3,4% від 2016 р. Аналіз таблиць свідчить, що скорочення чисельності зайнятих в українській економіці супроводжувалось деяким підвищенням економічної ефективності зайнятості (зростанням продуктивності праці), тобто українська економіка адаптується до несприятливих макроекономічних умов через згортання масштабів сфери зайнятості з деяким покращанням її якісних показників [76].

Проте, які групи населення стали бенефіціантами такого зростання продуктивності праці, чи перетворено воно на передумову поліпшення якості життя широких верств населення, провідним джерелом доходів яких є заробітна плата? Уточнену відповідь на це питання дає таблиця 3.5, яка ілюструє, що незважаючи на зростання продуктивності праці, середня місячна заробітна плата в економіці України скоротилась у 2017 р. порівняно з 2016 р. на 0,1 тис. грн., або 1,25 % від рівня 2016 р. Для приведення показників до зіставної форми

використано дефлятор ВВП, а не традиційний для вітчизняної статистики індекс споживчих цін, що може зумовлювати відхилення від показників Держстату [163].

Головним чинником такого явища стали зрушення в системі розподільчих відносин, що виявились у зменшенні частки оплати праці в складі ВВП. Вплив цього чинника зумовив скорочення середньої заробітної плати на 0,5 тис. грн., або 6,0% від рівня 2016 р. і переважив позитивний вплив на середню зарплату і зростання ВВП і скорочення середньої чисельності найманих працівників.

Запропонований нами підхід до формування систем індикаторів якості життя населення України дозволив нам відстежити (і, що дуже важливо, кількісно оцінити) вплив цілої групи факторів на якість життя населення України: демографічних чинників, які зумовлювали коливання чисельності населення, зміни рівня економічної активності населення, параметрів функціонування ринку праці, що виявлялись через коефіцієнт зайнятості, продуктивності праці, що детермінувала формування економічних передумов розширення зайнятості, нарешті розподільчих процесів, що проявлялись через частку оплати праці в складі ВВП і які оцінено як такі, що негативно впливали на якість життя населення України [44].

При цьому, проведений аналіз виявив, що тягар несприятливих макроекономічних умов в українській економіці покладається переважно на найманих працівників, тобто на широкі верстви населення. Навіть зростання продуктивності праці не стало фактором поліпшення такої визначальної для якості життя населення характеристики, як розміри середньої заробітної плати і в 2017 р. позиція найманих працівників в розподільчих відносинах суттєво погіршилась [98]. Відповідно, в 2017 р. на тлі поліпшення економічних передумов зростання якості життя населення відбулось погіршення показників, що мають для нього визначальне значення. Зокрема, зменшилась місткість сфери зайнятості та скоротилась середня місячна оплата праці, що, на нашу думку, виступає ознакою, на жаль традиційної для вітчизняної економіки тенденції перекладання тягара макроекономічних складностей на широкі верстви населення, для яких заробітна плата виступає основним джерелом засобів існування.

3.2. Моделювання та прогнозування впливу продуктивності праці на якість життя

Як зазначалось, якість життя (рівень життя) – це характеристика суспільного економічного та соціального добробуту населення. Рівень життя населення залежить, з одного боку, від способу виробництва, який характеризується відносинами власності, рівнем розвитку матеріальної бази суспільства, сфери послуг та суспільною продуктивністю праці, а з іншого – від способу життя, що визначається загальними проявами життєдіяльності людини, а саме величиною потреб у різних життєвих благах та можливістю їх задоволення, виходячи з пропозиції товарів та послуг на ринку та реальних доходів населення. Отже, на рівень життя населення впливає ряд економічних, соціальних, політичних, культурних, інноваційних, екологічних та інших факторів [75].

Виходячи з цього, оцінка якості життя населення є важливим інструментом соціально-економічної політики України, тому що дозволяє: встановлювати орієнтири соціально-економічної політики на перспективу; здійснювати аналіз поточного рівня соціально-економічного розвитку країни; оцінювати рівень бідності; визначати місце країни у загальносвітовому прогресі; проводити міжрегіональні порівняння рівня та якості життя населення [63].

Якість життя залежить від величезної кількості зовнішніх факторів, які прямо або опосередковано впливають на значення показників (рис. 3.1, 3.2).

З 1990 р. національний дохід на одну особу в доларах США (купівельна спроможність) знизився до 7,4 тисячі, (у 1990-му наш показник сягав 10,8 тисячі доларів на рік на одну людину), 60 % населення нині перебуває за визначенням ними межею бідності. Тобто живуть менше ніж на 5 доларів на добу на одну людину.

Маємо найвищий серед усіх країн індекс інфляції – 181. Тому хоч показники в індексі людського розвитку мали тенденцію до підвищення, але не так відчутно (на +0,037).

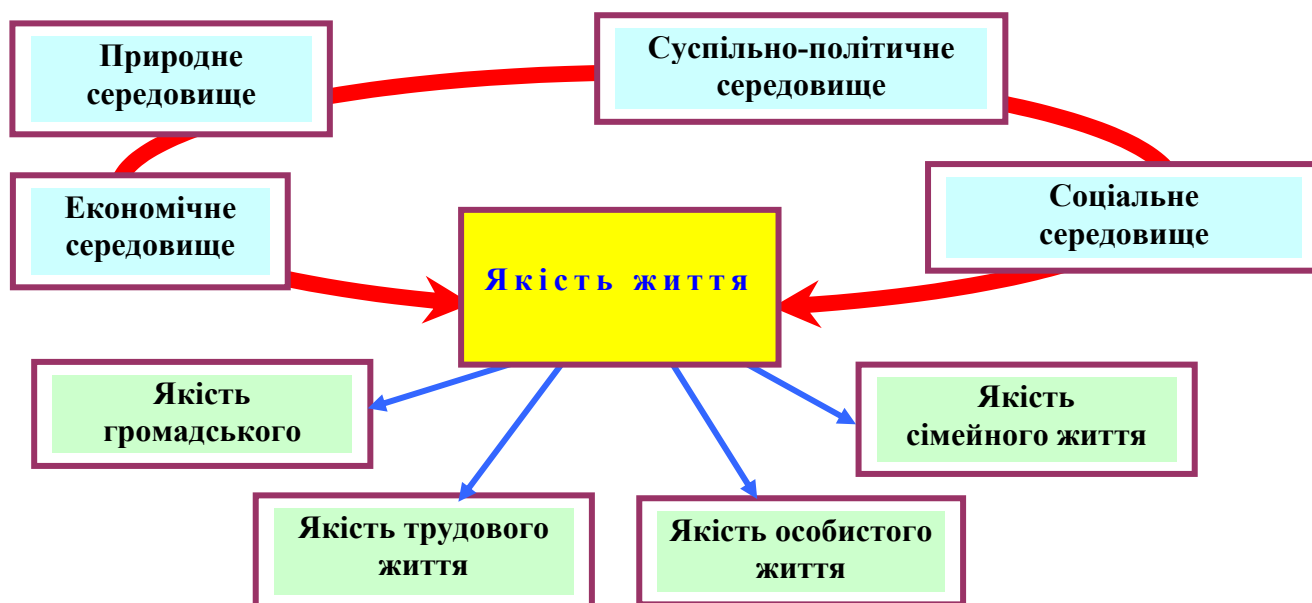

Рис. 3.1. Середовище та підсистеми якості життя населення

Для оцінки якості життя населення, як правило, застосовують два підходи, мета і призначення яких різні: для міжнародних порівнянь з різними країнами світу; на рівні країни для прийняття урядом рішень щодо планування її соціально-економічного розвитку [127].

Результати Індексу соціального розвитку 2017 р. свідчать про те, що країни досягають суттєво різного соціального прогресу навіть за однакового рівня ВВП на душу населення [57]. Зокрема, країна з високим рівнем ВВП може мати дуже гарний рівень соціального розвитку за всіма показниками, проте розвиватися гірше країн з таким самим доходом, і навпаки.

За рівнем життя Україна опинилася на 64 сходинці серед 146 країн світу, про що свідчать результати глобального дослідження «Індекс соціального розвитку» (далі – ІСР), розробленого американською неурядовою організацією Social Progress Imperative за підтримки Deloitte.

Індекс визначає рейтинги країн на базі показників, що мають безпосередній вплив на якість життя людей. За рівнем Індексу соціального розвитку Україна посіла місце між Кубою (63) і Македонією (65) та залишається у групі країн із розвитком вище середнього, але суттєво поступається авторитарній Білорусі. За

результатами цього річного індексу серед країн СНД Україна поступилася Білорусі (яка значно покращила показники за рік) (46), Вірменії (55) та Росії (60). Рівень ВВП України на душу населення підвищився із 7,457 дол. у 2017 році до 7,668 дол. у 2018 році.

Усі показники соціального розвитку України в 2017 р. залишилися переважно на рівні 2016 року. Незначне покращання відбулось у показниках «доступ до інформації та комунікацій», «свобода вибору та особиста свобода», «доступ до вищої освіти». Водночас незначне погіршення спостерігається у показниках «особиста безпека» та «толерантність». Найвищий бал, аналогічно до минулого року, має «харчування та базове медичне обслуговування» (98,47 зі 100) та «доступ до базової освіти» (97,52). Найнижчі показники – «толерантність» (40,52) та «якість навколишнього середовища» (50,37) [102].

В Україні відчувається відсутність тих орієнтирів та цінностей, які б змогли об'єднати зусилля усіх учасників трикутника – держава-бізнес-громадянське суспільство навколо єдиної ідеї. У 2016-му українці відзначилися, як одна з найбільш нещасних націй у світі. Серед 157 країн нам дісталось 23 місце. При складанні рейтингу щасливих країн враховується рівень ВВП, тривалість життя, наявність громадянських свобод, почуття безпеки і впевненості в завтрашньому дні, стабільність сімей, гарантії зайнятості та інше.

Індекс процвітання України показує, що у зв'язку із конфліктом на Сході країни, в економічному плані держава розвивається повільно (87 місце з 149 країн). Україна випередила Зімбабве та Південну Африку, відстала від Уганди, Росії та Туреччини. Серед європейських країн за Індексом процвітання Україна займає найнижче місце – 107. Утім, непогані результати маємо у сфері освіти – 45 місце.

Найбільший дефіцит у сфері управління – 128 місце, відстаючи від Уганди та В'єтнаму, безпека – 134 місце після Південної Африки, Зімбабве та В'єтнаму, 93 місце – за рівнем особистісної свободи.

Окрім внутрішніх проблем, Україні цього року довелося боротися ще й із зовнішніми викликами. Україна намагається покращити свої позиції, рухаючись шляхом реформ. На протязі останніх років та на сьогодні, в Україні спостерігається неоднакова тенденція економічного зростання (рис. 3.2).

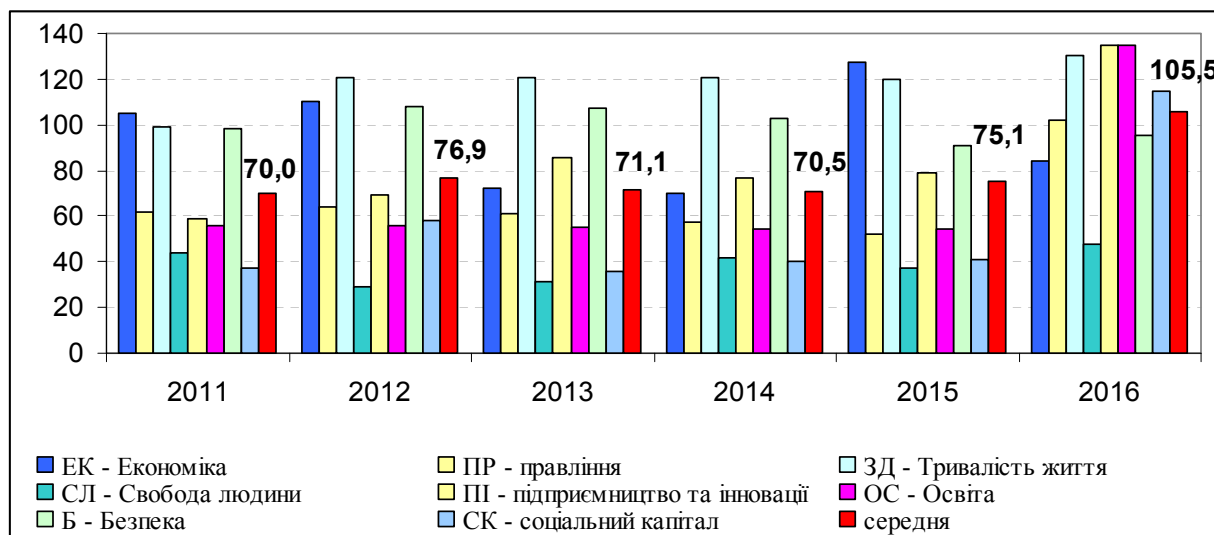

Рис. 3.2. Рівень якості життя України

Зараз державними та приватними установами розроблено більше 150 композиційних індикаторів добробуту для оцінки ефективності.

Загальне погіршення рівня життя населення України обумовлено значним майновим розшаруванням (рис. 3.3).

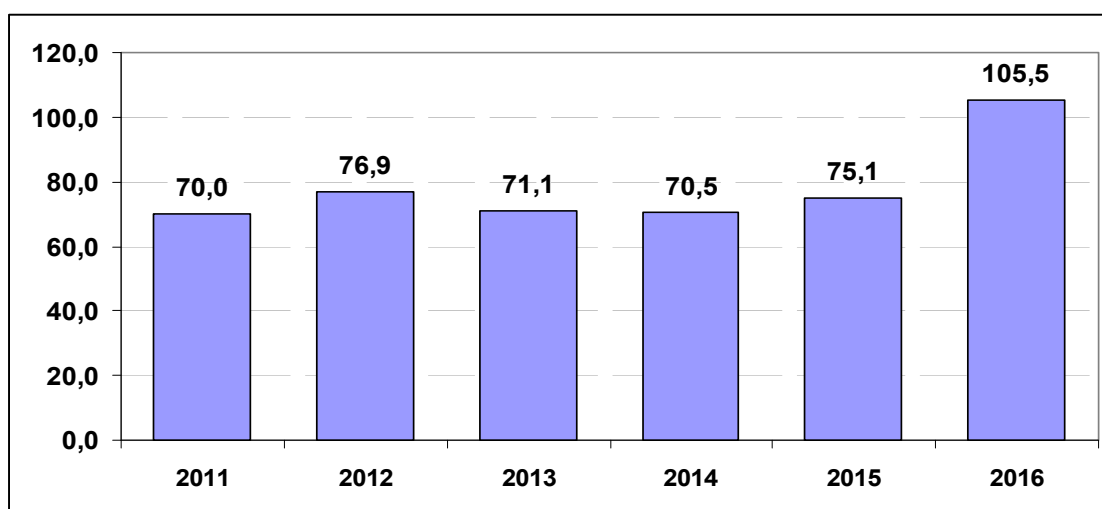

Рис. 3.3. Динаміка рівня якості життя населення України

Середній дохід 10 % найбагатших громадян України більше ніж в 10 разів перевищує відповідній показник 10 % найбідніших. Результати соціологічних опитувань свідчать, що українське населення оцінює свій матеріальний стан так: половина опитаних оцінюють матеріальне становище своєї родини як задовільне, лише 15 % вважають, що мають більш-менш достатньо коштів для життя.

У той же час третина населення заявляє про свою бідність. Тих, хто вважає себе бідним, більше на Сході, серед старших осіб, жителів сіл, респондентів з поганим станом здоров'я і з низьким рівнем освіти. Через складну економічну ситуацію в Україні стає все важче знайти роботу.

Станом на 01.08.2018 р., в Україні дев'ять осіб претендувало на одну вакансію. При цьому рівень безробіття серед молодих людей у віці від 15 до 24 років становив близько 25 %. Зростання безробіття в Україні обумовлено наступними причинами: значним скороченням чисельності робітників і галузях промисловості, особливо в легкій, харчовій, вугільній; збільшенням тіньового сектора економіки; незатребуваністю робочої сили у віці від 18 до 25 років; існуванням несприятливої ситуації відтоку як низько-, так і висококваліфікованої робочої сили через недостатній рівень оплати праці. Через це в Україні назріла гостра необхідність в корегуванні діючої соціальної політики, її ключових позицій і принципів.

У результаті проведеного сценарного аналізу були виділені п'ять основних мотивуючих факторів (важелів), які впливають на рівень якості життя та вимагають подальшого розгляду (табл.3.6).

Аналізуючи дані таблиці можна зробити висновки, що продуктивність праці зменшилась на 3%, на 10,6% скоротилось безробіття. Видатки на соціальне забезпечення зменшились на 8,4%, витрати на освіту у порівнянні з 2010 р. скоротились на 2,1%, знизився рівень життя, Україна змістилась з 68 на 112 позицію.

Таблиця 3.6

Показники основних факторів (важелів) системи якості життя

Роки	Продуктивність праці, % до ВВП, X ₁	Безробіття, % до ВВП, X ₂	Умови праці, % до ВВП, X ₃	Видатки на соціальне забезпечення та соціальний захист, % до ВВП, X ₄	Державні витрати на освіту як % до ВВП, X ₅	Рівень життя населення України, Y ₁
2010	32,9	8,80	9,7	25,3	6,63	68,9
2011	35,0	8,60	11,1	23,2	5,94	70,0
2012	35,3	8,10	13,2	24,0	6,44	76,9
2013	35,6	7,70	14,1	23,7	6,42	71,1
2014	33,4	9,70	14,2	22,2	5,87	70,5
2015	33,1	9,50	17,4	20,5	5,34	75,1
2016	34,1	9,70	20,3	19,4	5,4	105,5
2017	35,7	9,90	9,7	16,92	4,53	112,3

Для побудови умовних прогнозів, заснованих на оцінці стійких причинно-наслідкових зв'язків, спрямованих на дослідження форм зв'язку, що встановлюють кількісні співвідношення між випадковими величинами досліджуваного процесу, нами застосовано кореляційно-регресійний аналіз (табл. 3.7).

Таблиця 3.7

Кореляційна матриця факторів якості життя

Фактори	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	Рівень якості життя Y ₁
X ₁	1,00	-0,416	-0,27	-0,19	-0,15	0,33
X ₂		1,00	0,23**	-0,760	-0,78	0,58
X ₃			1,00	-0,262	-0,16	0,18
X ₄				1,00	,98	-0,87
X ₅					1,00	-0,79
Y ₁						1,00

** – Кореляція значима на рівні 0,01 (1-сторон).
Кореляція значима на рівні 0,05 (1-сторон).
Кольором позначено сильний зв'язок між факторами.

Аналіз кореляційної матриці свідчить, що фактор X₃ (умови праці) має слабкий зв'язок з фактором продуктивність праці. Фактори X₄ – «соціальний захист», X₅ – «державні витрати на освіту» тісно пов'язані між собою, тобто спостерігаємо явище мультиколінеарності.

На якість життя впливають 5 загальних факторів. При порівнянні приватних коефіцієнтів кореляції з парними видно, що спостерігається сильний зв'язок з результуючою ознакою – рівнем якості життя та іншими факторами. Попередній аналіз сукупності факторів методом парної прямолінійної кореляції та перевірка отриманих коефіцієнтів на наявність мультиколінеарності дозволили сформулювати кінцеву багатофакторну модель, до якої увійшли найбільш вагомні фактори. Вплив цих факторів значний: значення часткових коефіцієнтів кореляції набагато нижче парних. Фактори, які входять до даної моделі, впливають на якість життя як безпосередньо, так і непрямо [106].

Кореляційний аналіз є підтвердженням проведеного сценарного аналізу (див. розділ 2), де в якості основних факторів виступають: X_1 – продуктивність праці; X_2 – безробіття; X_3 – умови праці; X_4 – соціальні гарантії (державна підтримка); X_5 – освіта.

Рівняння множинної лінійної регресії рівня якості життя, має вигляд:

$$Y = 108,00 + 1,21X_1 + 3,86X_2 - 1,19X_3 - 18,86X_4 + 56,09X_5.$$

Отримане рівняння регресії дозволяє здійснити достовірний прогноз для 96 % даних ($R_2 = 0,96$). На підставі критерію Фішера модель є адекватною досліджуванним даним. Для отриманої лінійної залежності можна стверджувати, що поліпшення умов праці на 1,0 % підвищить позиції рівня якості життя на 56,09 од.

Всі фактори організації праці суттєво впливають на рівень продуктивності праці, однак не перебувають з нею у функціональній залежності. Тому виникає необхідність визначення кількісного впливу кожного окремого фактора і всієї сукупності факторів на рівень продуктивності праці.

Аналіз багатофакторної регресійної моделі, де в якості результуючої ознаки виступає показник продуктивності праці, а в якості факторів-аргументів – часткові показники рівня організації праці (X_2, X_3, X_4, X_5), дозволить зрозуміти, наскільки інтенсивно кожний з розглянутих факторів впливає на досліджуваний показник, а також визначити напрямок цього впливу.

Зростання продуктивності праці в кожному конкретному виробництві має об'єктивне обмеження – технічний рівень виробництва, за межею якого перспективи подальшого зростання продуктивності праці повинні бути пов'язані з його реконструкцією і модернізацією.

Фактори зростання продуктивності праці діють у тісному взаємозв'язку один з одним. Наприклад, високий технічний рівень виробництва не може забезпечити високу продуктивність праці при низькій кваліфікації працівників або існуванні значних недоліків в організації праці і виробництва, і навпаки, високий рівень кваліфікації працівників без відповідної техніки також не дає бажаних результатів. Продуктивність праці тісно взаємопов'язана з такими факторами, як: інвестиції в людський капітал; зміна вимог до систем винагороди; модернізація системи освіти; впровадження нової техніки і технології; інвестиції в людський капітал; збільшення доходів населення; розширення споживчого попиту; мотивація до підвищення продуктивності праці; програми професійного й особистого розвитку; ріст валового внутрішнього продукту; перехід від індустріальної до інтелектуальної праці; підвищення якості та рівня життя населення. Всі фактори так чи інакше впливають на продуктивність праці, тому найбільший ефект може бути досягнутий тільки при комплексному застосуванні всіх факторів.

При проведенні дослідження впливу зазначених чинників на рівень продуктивності праці отримана кореляційна матриця, де Y_1 – продуктивність праці, X_2 – безробіття, X_3 – умови праці, X_4 – соціальні гарантії (державна підтримка), X_5 – освіта (табл. 3.8).

Розрахунок коефіцієнтів парної кореляції показав, що сильний зв'язок продуктивності праці спостерігається з фактором X_5 (освіта).

Рівняння множинної лінійної регресії продуктивності праці має вигляд:

$$Y_1 = 61,86 - 1,69X_2 - 0,12X_3 - 0,81X_4 + 1,22X_5.$$

Отримане рівняння регресії підтверджує достовірний прогноз для продуктивності праці 89,7% даних ($R_2 = 0,897$). На підставі критерію Фішера можна стверджувати, що модель є адекватною досліджуваним даним.

Знаки перед коефіцієнтами багатofакторної моделі показують напрямок впливу, величини в більшу або меншу сторону (+, –) впливу зміни кожної змінної на зміну функції.

Таблиця 3.8

Кореляційна матриця впливу факторів на продуктивність праці

Фактори	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	Продуктивність праці Y ₁
X ₂ – безробіття	1,00	0,23	-0,76	-0,79	-0,41
X ₃ – умови праці		1,00	-0,26	-0,16	0,27
X ₄ – соціальні гарантії			1,00	0,98	-0,20
X ₅ – освіта				1,00	0,65
Y ₁					1,00

Кореляція значима на рівні 0,05 (1-сторін).
Кольором виділено сильний зв'язок між факторами.

Рівняння парної регресії показали, що при зростанні фактора X₂ (безробіття) на 1,0 % показник продуктивності праці зменшиться на 1,7 %, при збільшенні факторів X₃ (умови праці) і X₄ (соціальні гарантії) на 1,0 % показник продуктивності праці зменшиться відповідно на 0,12 % і X₅ (освіта) на 1,0 % показник продуктивності праці збільшиться відповідно на 1,22 %.

Рівняння множинної лінійної регресії продуктивності праці при фіксованому значенні факторів (X₃, X₄) побудовані поверхні для прогнозу продуктивності праці, що дозволяє визначити тенденцію продуктивності праці при впливі факторів – безробіття, освіта:

– лінійна (R₂=0,78): $Y_1 = 63,66 - 1,94X_2 - 2,03X_5$;

– параболічна (R₂=0,89): $Y_1 = 143,09 - 14,98X_2 - 10,29X_5 + 0,62X_2^2 + 0,38X_2X_5 + 0,45X_5^2$.

Результати проведених розрахунків свідчать про те, що всі вибрані фактори організації праці позитивно впливають на зміну рівня продуктивності праці. Тому, без сумніву, зростання продуктивності праці на підприємстві може бути досягнуто лише на основі одночасного розвитку складових елементів організації праці як безробіття, освіта (рис. 3.4).

На підставі графіків залежності (рис. 3.4) можна стверджувати, що значне вливання грошових коштів в освіту (науково-технічний прогрес) призведе до скорочення робочих місць, тобто, до безробіття.

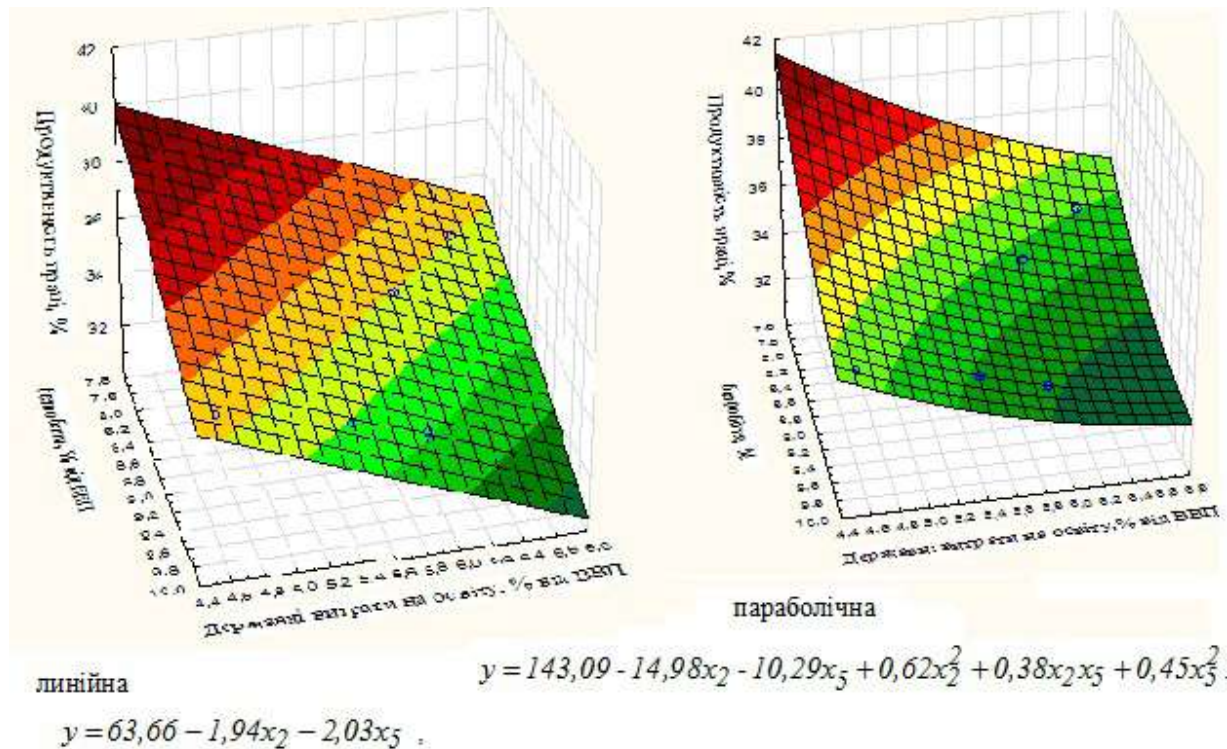

Рис. 3.4. Багатофакторна лінійна та параболічна моделі продуктивності праці для факторів X_2 , X_5 (безробіття, освіта)

Безсумнівно, інноваційні технології тимчасово призведуть до безробіття, однак одночасно сприятимуть утворенню нових компаній, що дозволить організувати нові робочі місця.

На підставі одержаних результатів можна зробити висновок, що до пріоритетних напрямів удосконалення організації праці на промислових підприємствах відносяться ті напрямки, які пов'язані з освітою, що дозволяє ефективно управляти рівнем продуктивності праці.

Грамотне управління всіма організаційними факторами і інтенсивний розвиток пріоритетних напрямків організації праці дозволять підприємству прогнозувати зміну рівня продуктивності праці на кожному робочому місці і визначати потенційні можливості її збільшення на основі виявлення і послідовного використання наявних резервів.

При фіксованому значенні факторів (X_2 , X_3) побудовані поверхні (рис.3.5), що дозволяє визначити тенденцію фактора продуктивність праці при впливі факторів соціальний захист та освіта:

– лінійна ($R_2=0,68$): $Y_1 = 35,47 - 0,579X_4 + 1,95X_5$;

– параболічна ($R_2=0,81$): $Y_1 = 105,55 + 23,57X_4 - 114,12X_5 + 3,1127X_4^2 - 27,53X_4X_5 + 61,76X_5^2$.

Для коефіцієнтів детермінації, значення яких наближається до нуля, для прогнозу рекомендується криволінійна залежність. Для криволінійної залежності можна відзначити, що найкращі показники продуктивності праці досягаються при найбільших відрахуваннях на освіту, при додатковій підтримці держави, на початковому етапі (рис.3.5).

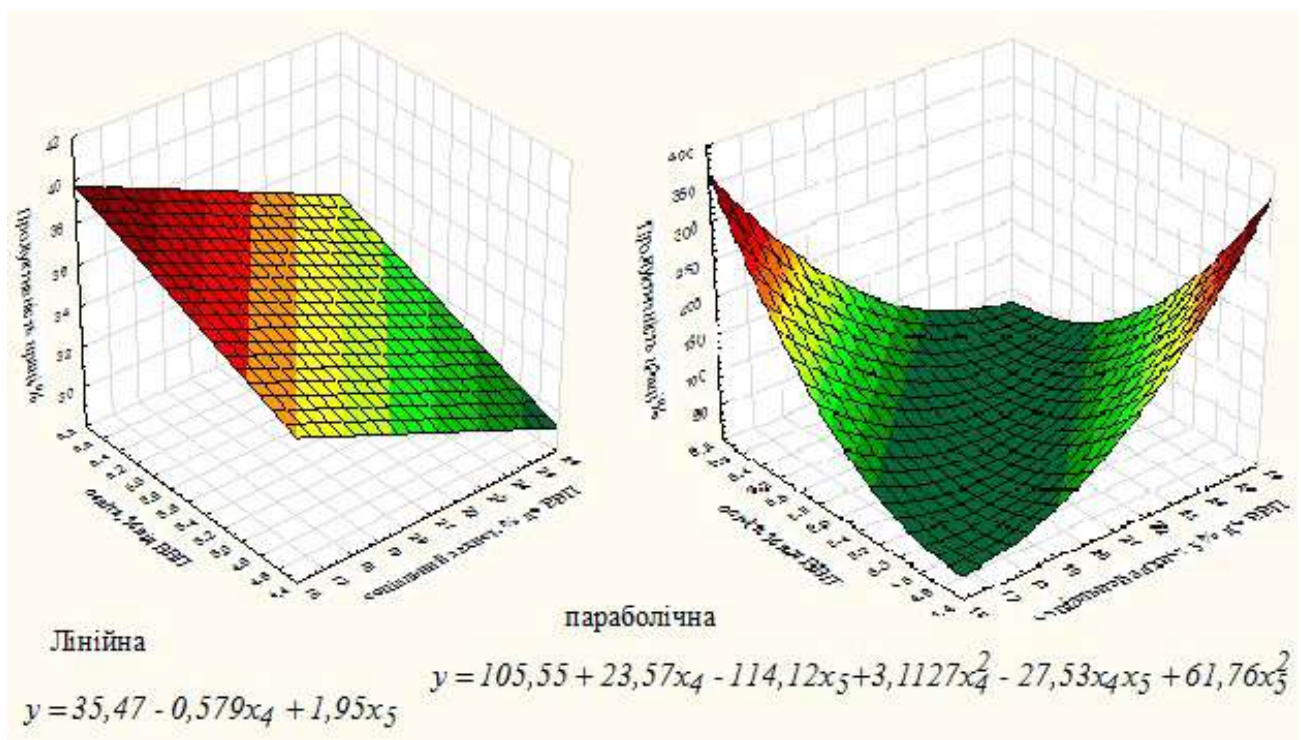

Рис. 3.5. Багатофакторна криволінійна модель продуктивності праці для факторів X_4 , X_5 (соціальний захист, освіта)

Чим більше коштів виділено на освіту, тим менше коштів необхідно на соціальний захист (рис. 3.5, рис. 3.6). Це пояснюється тим, що поліпшення технології дозволить країні збільшити випуск продукції при тому ж рівні витрат, за рахунок збільшення продуктивності факторів виробництва праця стає більш автоматизованою. Новітня технологія сприяє зростанню виробництва нових товарів з більш високою доданою вартістю і більш високою еластичністю до доходів.

Можна відзначити, що при виділенні коштів на освіту менше 6,2 % від ВВП, необхідно виділення коштів на соціальний захист від 16–23 %, і навпаки при збільшенні витрат на освіту більше 6,2 % від ВВП – відрахування на соціальний захист складуть менше 16 %, при всіх інших значеннях цих чинників продуктивність праці буде значно нижчою.

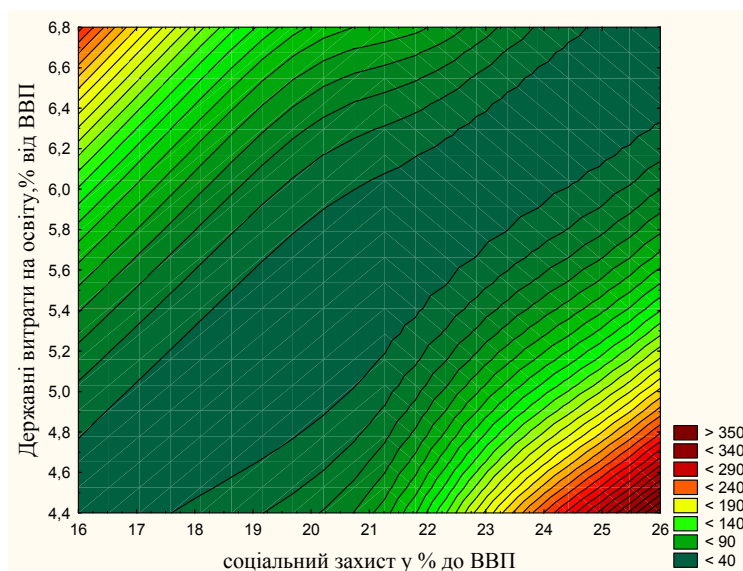

Рис.3.6. Лінії рівнів поверхні моделі продуктивності праці для факторів X_4 , X_5 (соціальний захист, освіта)

З розглянутих сценаріїв (Додаток Д) викликають інтерес ті, в яких поєднання чинників призводить до позитивної тенденції цільових факторів в системі якості життя.

Для зазначених сценаріїв отримані лінійні залежності, що дозволяють прогнозувати цільові фактори (доходи населення, охорона здоров'я, безпека життєдіяльності) в залежності від впливу на них певного фактора-важеля (безробіття, умови праці, державна підтримка). Коефіцієнти детермінації свідчать про те, що отримані лінійні залежності досить точно відображають прогноз (табл. 3.9).

Сценарний прогноз підтверджує доцільність проведення досліджень.

Таблиця 3.9

Лінійні залежності для прогнозу чинників в окремому сценарії

Сценарій №2	– скорочується безробіття X_3 – покращуються умови праці X_4 – підвищуються соціальні гарантії (державна підтримка) X_7	R^2
доходи населення X_2	$Y = 126,08 - 7,85 X_3 - 2,25 X_4 + 0,93 X_7$	0,99
охорона здоров'я X_{10}	$Y = 31,21 - 1,26 X_3 - 0,65 X_4 + 0,07 X_7$	0,75
безпека життєдіяльності X_{12}	$Y = -110,34 + 4,93 X_3 + 3,37 X_4 - 0,73 X_7$	0,07
Сценарій №3	– зростає продуктивність праці X_1 – покращуються умови праці X_4 – підвищуються соціальні гарантії (державна підтримка) X_7	R^2
X_2	$Y = 179,83 + 0,28 X_1 - 6,33 X_3 - 0,07 X_7$	0,99
X_{10}	$Y = 10,21 - 0,02 X_1 - 0,21 X_3 - 0,05 X_7$	0,91
X_{12}	$Y = -141,452 + 0,469 X_1 + 5,172 X_3 - 0,68 X_7$	0,90
Сценарій №4	– зростає продуктивність праці X_1 – підвищуються соціальні гарантії (державна підтримка) X_7 – покращується освіта X_8	R^2
X_2	$Y = 76,24 - 0,32 X_1 - 0,45 X_7 - 1,80 X_8$	0,99
X_{10}	$Y = 6,22 - 0,03 X_1 - 0,07 X_7 - 0,05 X_8$	0,86
X_{12}	$Y = 115,49 - 0,01 X_1 - 1,29 X_7 - 2,75 X_8$	0,64
Сценарій №5	– зростає продуктивність праці X_1 – скорочується безробіття X_3 – підвищуються соціальні гарантії (державна підтримка) X_7	R^2
X_2	$Y = 96,50 - 0,15 X_1 - 12,18 X_3 + 1,48 X_7$	0,99
X_{10}	$Y = 3,59 - 0,02 X_1 + 0,08 X_3 - 0,07 X_7$	0,85
X_{12}	$Y = 73,77 + 0,49 X_1 - 9,40 X_3 + 0,44 X_7$	0,95
Сценарій №8	– зростає продуктивність праці X_1 – скорочується безробіття X_3 – покращуються умови праці X_4 – покращується освіта X_8	R^2
X_2	$Y = 121,56 - 0,05 X_1 - 1,89 X_3 - 2,58 X_4 - 0,79 X_8$	0,99
X_{10}	$Y = 25,99 - 0,35 X_1 - 0,57 X_3 - 0,54 X_4 - 0,06 X_8$	0,99
X_{12}	$Y = -19,21 + 0,49 X_1 - 5,85 X_3 + 2,36 X_4 - 0,003 X_8$	0,99
Сценарій №12	– покращуються умови праці X_4 – підвищуються соціальні гарантії (державна підтримка) X_7 – покращується освіта X_8	R^2
X_2	$Y = 59,78 - 1,28 X_4 - 0,17 X_7 - 0,51 X_8$	0,52
X_{10}	$Y = 1,44 - 0,05 X_4 - 0,03 X_7 + 0,11 X_8$	0,75
X_{12}	$Y = 48,34 + 2,36 X_4 - 1,36 X_7 - 2,79 X_8$	0,86
Сценарій №16	– зростає продуктивність праці X_1 – покращується освіта X_8	R^2
X_2	$Y = -1,01 + 0,09 X_1 + 0,10 X_4$	0,05
X_{10}	$Y = -2,49 + 0,02 X_1 + 0,17 X_4$	0,82
X_{12}	$Y = -34,96 + 0,48 X_1 + 1,19 X_4$	0,08
Виділене кольором R^2 потребує криволінійної залежності для прогнозу		
<i>Джерело: складено на базі розрахунків автора</i>		

Спираючись на проведені дослідження, нами запропоновано механізм управління якістю життя, який перш за все, передбачає розробку нормативів якісного життя, тобто, показників необхідного споживання продуктів харчування, непродовольчих товарів і послуг та забезпечення освітніми, медичними, житлово-комунальними та соціально-культурними послугами; розробку системи управління якістю життя, за допомогою дослідження об'єкта як цілісної множини елементів в сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто розгляд об'єкта як моделі системи; нарешті, побудову оптимальної моделі якості життя. Модель якості життя передбачає перелік основних складових системи якості життя (якість людського капіталу; здоров'я членів суспільства; якість освіти; якість праці; якість технологій; якість навколишнього природного середовища; якість надаваних населенню послуг; якість культури та духовності; якість продуктів харчування і води; якість економічної системи), об'єктів (ВВП на душу населення; грошовий дохід населення; соціальний захист населення; зайнятість населення; тривалість життя населення; природний приріст населення; якість харчування; забезпеченість населення житлом; забезпеченість населення чистою прісною водою; чисельність лікарів на 10000 населення; екологічні фактори; фактори освіти) та суб'єктів (КМУ України; обласні державні адміністрації; районні державні адміністрації; органи місцевого самоврядування; людина) управління. Таким чином, управління якістю життя – це, в основному має бути вплив держави, в особі зазначених державних органів на економічні об'єкти і процеси та на осіб, які в них беруть участь, щоби надати процесам організований характер, впорядкувати дії економічних суб'єктів, забезпечити виконання законів, підтримувати державні і суспільні інтереси (рис. 3.7).

За результатами проведеного дослідження запропоновано організаційно-інституційні засади управління якістю життя, представлені у формі механізму, який базується на визначенні складових системи якості життя населення, суб'єктів, об'єктів та методів управління якістю життя, альтернативне/комбінаторне застосування яких визначається результатами сценарного моделювання та співставленні нормативних та суб'єктивних показників. Таким чином, саме держава, в особі зазначених державних органів, повинна впливати на економічні об'єкти і процеси та на осіб, які в них беруть участь, щоб надати процесам організований характер, впорядкувати дії економічних суб'єктів, забезпечити виконання законів, підтримувати державні і суспільні інтереси.

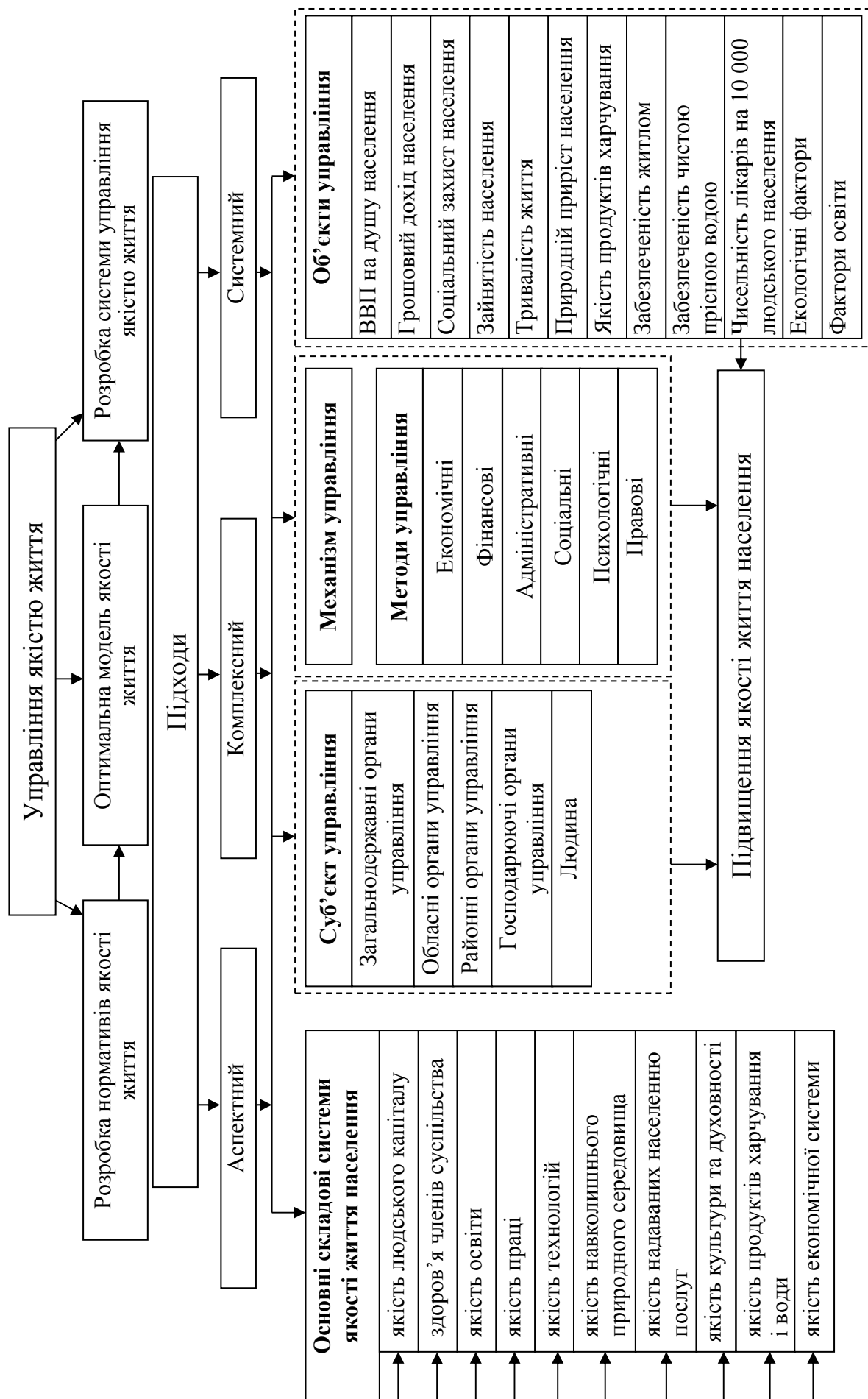

Рис. 3.7. Механізм управління якістю життя

В результаті проведеного аналізу факторів, які впливають на продуктивність праці, визначено екстенсивні та інтенсивні напрями управління продуктивністю праці в сучасних умовах. Інакше кажучи, екстенсивний шлях – це залучення до економіки додаткової робочої сили (що зараз неможливо через зупинку багатьох промислових виробництв). При виборі інтенсивного шляху необхідно зайнятися модернізацією економіки, тобто, розвивати галузі з високою доданою вартістю: ІТ-сфера, космічна галузь, нанотехнології тощо, а також підвищувати продуктивність у галузях, які мають значний потенціал розвитку. Через це на освіту покладається виконання функції розвитку науково-технічного прогресу і впровадження нових технологій.

У практиці діяльності більшості підприємств не існує чіткого механізму використання показників продуктивності праці при прийнятті обґрунтованих управлінських рішень. Керівники підприємств ігнорують той факт, що продуктивність праці потрібно не лише вимірювати, але й управляти нею. В умовах ринкової економіки все більшого значення набувають розроблення і впровадження програм управління продуктивністю праці, які передбачають: вимір і оцінку поточного стану продуктивності; планування контролю і підвищення продуктивності; вжиття заходів підвищення продуктивності; вимір і оцінку впливу цих заходів [96].

Упровадження такої програми у підприємстві з метою зростання продуктивності праці передбачає виконання таких основних завдань: збільшення обсягів виробництва основних видів продукції; зниження обсягів технологічних затрат праці; вдосконалення системи управління персоналом; підвищення рівня трудової мотивації працівників та створення сприятливого соціально-психологічного клімату в колективі підприємства тощо. Важливою частиною роботи з виконання програми підвищення продуктивності є безпосередній оперативний та підсумковий контроль керівника підприємства за виконанням визначених заходів. Такий контроль повинен здійснюватись на кожному з етапів реалізації програми [98].

На основі проведеного дослідження стану, динаміки та факторів продуктивності праці розроблено типову модель поетапної програми управління підвищенням продуктивності праці для підприємств (рис. 3.8).

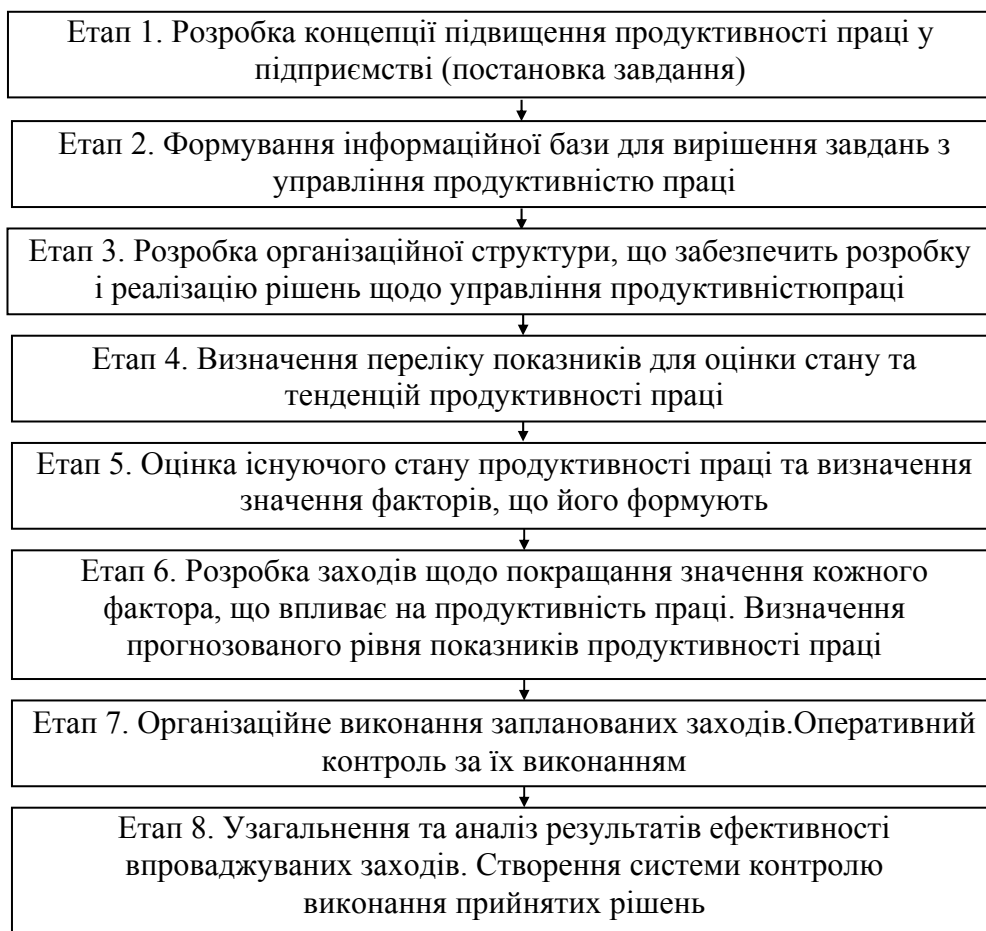

Рис. 3.8. Модель програми управління підвищенням продуктивності праці на підприємствах

Джерело: доопрацьовано за [215].

Грамотне управління всіма організаційними факторами і інтенсивний розвиток пріоритетних напрямків організації праці дозволять підприємству прогнозувати зміну рівня продуктивності праці, як на підприємстві так і на кожному робочому місці і визначати потенційні можливості її збільшення на основі виявлення і послідовного використання наявних резервів.

На підставі одержаних результатів можна зробити висновок, що до пріоритетних напрямів удосконалення організації праці на підприємствах відносяться ті напрямки, які пов'язані з освітою, покращанням умов праці на підприємстві та кожному робочому місці, підвищенням соціального захисту кожного працівника, що дозволяє ефективно управляти рівнем продуктивності праці.

Разом з тим, незважаючи на наявний значний науковий доробок, проблема формування та ефективного функціонування механізму управління продуктивністю праці, особливо стосовно до досліджуваних промислових підприємств, зокрема, далека від свого вирішення. Дана обставина зумовила проведення цього дослідження.

Аналіз організації системи корпоративного управління на промисловому підприємстві дозволяє констатувати, що основними інструментами організаційно-економічного механізму управління продуктивністю праці є:

- внутрішні нормативні документи, що регламентують діяльність працівників;
- управлінські рішення, пов'язані з визначенням необхідних ресурсів, термінів виконання, відповідальних осіб і методів контролю виконання виробничих завдань.

Нами встановлено, що проблеми управління та підвищення продуктивності праці, якості управління підприємством, його виробничої підсистемою часто розглядаються ізольовано одна від одної. У силу складності важливі методичні аспекти вибору інструментарію управління продуктивністю праці працівників управлінської ланки не отримують належної уваги з боку керівників і менеджерів підприємства. У практиці функціонування вітчизняних підприємств механізм управління продуктивністю праці є прерогативою лише відділу праці та заробітної плати. Фахівці відділу праці орієнтовані тільки на традиційні способи управління продуктивністю праці – ведення кадрового обліку і звітності, планування штатного розкладу, консультування фахівців інших структурних підрозділів з кадрових питань.

У якості позитивних факторів зростання продуктивності праці і зменшення витрат керівництво підприємств бачить в оптимізації структури чисельності персоналу, скороченні тривалості робочого часу та соціальному захисті людини, але ці кроки не піднімаються до стратегічного рівня.

Так, практика господарювання у ТОВ «Мелітопольський Автогідроагрегат» (ТОВ «АГАТ») свідчить про те, що увага керівників спрямована на продуктивність праці переважно робітників підприємства. У табл. 3.10 наведено дані про витрати підприємства на поліпшення умов праці, на соціальне

забезпечення працівників та кошти, що виділяються на освіту (підвищення кваліфікації, навчання у середніх та вищих навчальних закладах за кошти підприємства) впродовж 2010–2017 рр.

Таблиця 3.10

Показники основних факторів, що впливають на продуктивність праці на підприємстві

Рік	Обсяги виробництва, тис. грн.	Продуктивність праці, тис.грн.	Витрати на поліпшення умов праці, тис.грн.	Видатки на соціальне забезпечення та соціальний захист, тис.грн.	Витрати на освіту, тис. грн.
		Y	X ₁	X ₂	X ₃
2010	10124,1	46,02	9,7	25,3	23,64
2011	12356,9	80,76	11,1	23,2	28,10
2012	16125,8	111,21	13,2	24	24,14
2013	18381,7	145,89	43,1	11,3	24,60
2014	21020,8	194,64	35,8	11,1	26,85
2015	35968,9	374,68	26,5	67,7	28,13
2016	32485,5	365,01	82,7	35,3	25,84
2017	29157,1	285,85	113,5	30,1	24,51

Джерело: статистичні дані діяльності підприємства.

З точки зору продуктивності діяльність організації необхідно оцінювати в різних аспектах її функціонування, у взаємозв'язку і взаємозалежності її компонентів. Спираючись на дані звітів підприємства, нами складена кореляційна матриця впливу зазначених факторів на зміну продуктивності праці (табл. 3.11).

Таблиця 3.11

Кореляційна матриця впливу факторів на продуктивність праці підприємства

	X ₁ Витрати на умови праці,	X ₂ Соціальне забезпечення	X ₃ Витрати на освіту	Y Продуктивність праці
X ₁	1	0,057	-0,188	0,636
X ₂		1	0,421	0,667
X ₃			1	0,357
Y				1

Аналіз даних таблиці свідчить, що продуктивність праці зросла в 6,2 рази, значно збільшилися кошти, що виділяються підприємством на охорону праці – з 0,09 % у 2010 р.

Розглянемо вплив чинників X_1 (умови праці), X_2 (видатки на соціальне забезпечення та соціальний захист), X_3 , (витрати на освіту) на продуктивності праці.

Розрахунок коефіцієнтів парної кореляції показав, що сильний зв'язок продуктивності праці спостерігається з фактором X_1 , X_2 .

Обчислене за результатами діяльності досліджуваного підприємства ТОВ «АГАТ» рівняння множинної лінійної регресії продуктивності праці, що відображає лінійну залежність виробництва валової продукції з розрахунку на одного працівника від вищенаведених факторів, має такий вигляд:

$$Y = -478,041 + 2,226X_1 + 3,702X_2 + 18,646X_3,$$

де X_1 – умови праці;

X_2 – видатки на соціальне забезпечення та соціальний захист;

X_3 – витрати на освіту.

Зафіксувавши один з факторів отримаємо поверхню функції, що відбиває продуктивність праці:

Для факторів X_1 (умови праці); X_2 (видатки на соціальне забезпечення та соціальний захист) функція матиме такий вигляд:

$$Y = 708,956 - 9,577X_1 - 34,249X_2 - 0,016X^2 - 0,477X_1X_2 + 0,304X_2^2.$$

Графіки залежностей (рис. 3.8) наочно показують, що підвищення продуктивності праці значно збільшується при одночасному поліпшенні умов праці та соціальної підтримки. Однак ці фактори між собою пов'язані слабо, тому що поліпшення умов праці залежить безпосередньо від підприємства.

Для факторів X_2 (видатки на соціальне забезпечення та соціальний захист); X_1 (умови праці); X_3 , (витрати на освіту) функція матиме наступний вигляд (рис. 3.9):

$$Y = -33126,41 + 23,4245X_2 + 2548,60X_3 + 0,057X_2^2 - 0,7734X_2X_3 - 48,738X_3^2.$$

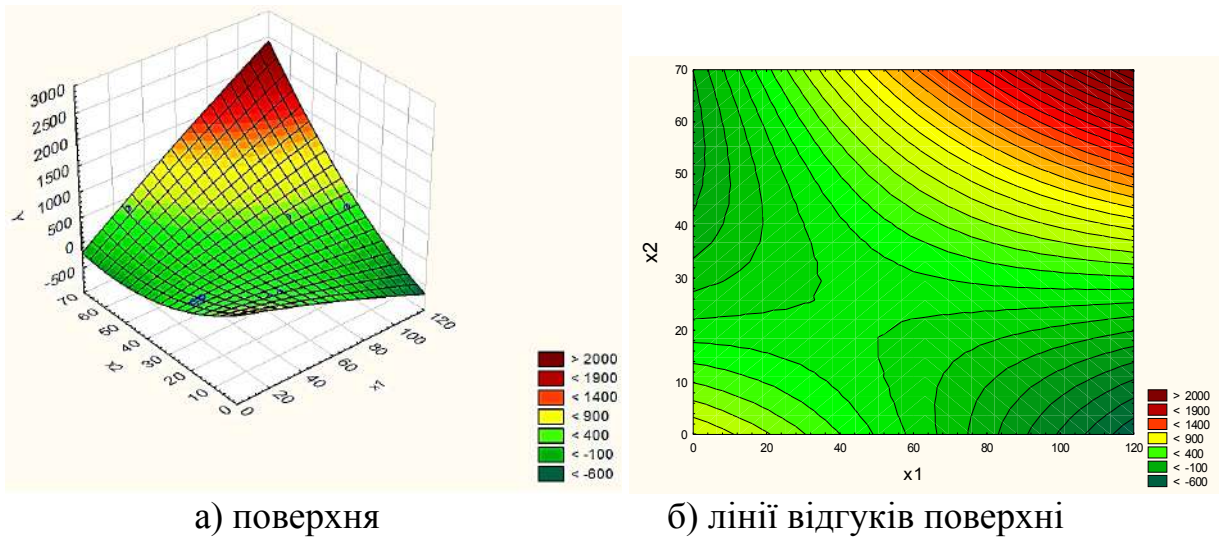

Рис.3.9. Багатофакторна модель продуктивності праці для факторів X_1 (умови праці), X_2 (соціальний захист)

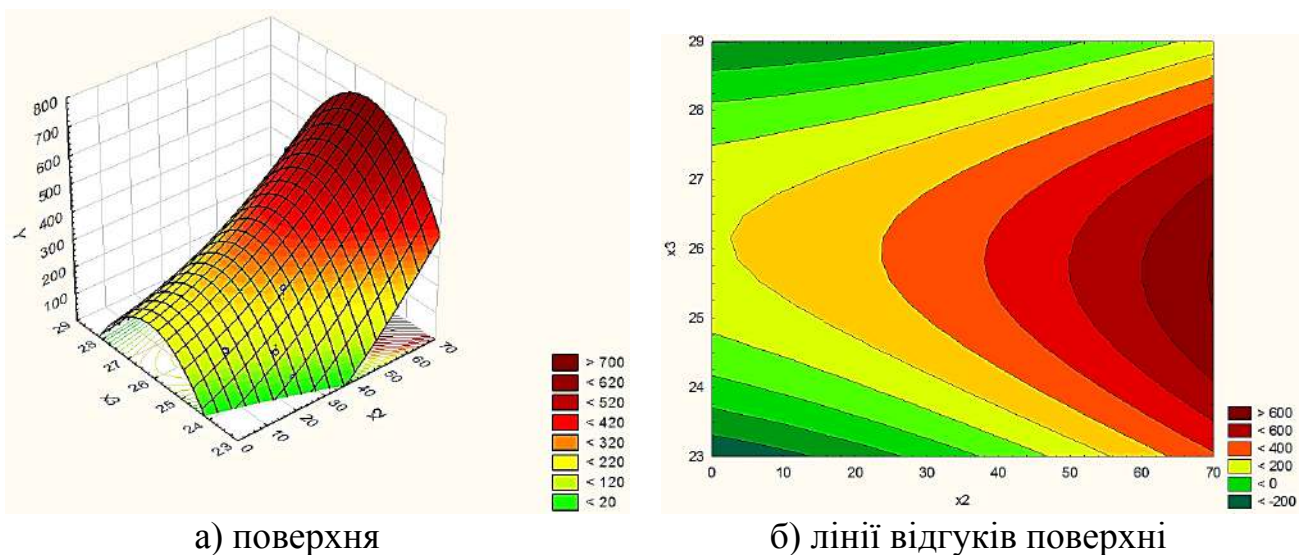

Рис.3.10 Багатофакторна модель продуктивності праці X_2 (видатки на соціальне забезпечення та соціальний захист), X_3 , (витрати на освіту)

Графіки залежностей (рис. 3.10) наочно показують, що підвищення продуктивності праці значно збільшується при одночасному поліпшенні X_2 (видатки на соціальне забезпечення та соціальний захист), X_3 , (витрати на освіту). Причому, чим більше коштів буде виділятися на освіту, тим меншою буде потреба у видатках на соціальне забезпечення та соціальний захист.

Для факторів – X_1 (умови праці), X_3 (витрати на освіту) поверхні моделі функція матиме такий вигляд (рис.3.11):

$$Y = 28373,28 - 39,321X_1 - 2190,947X_3 - 0,0399X_2^2 + 1,926X_1X_3 + 41,983X_3^2.$$

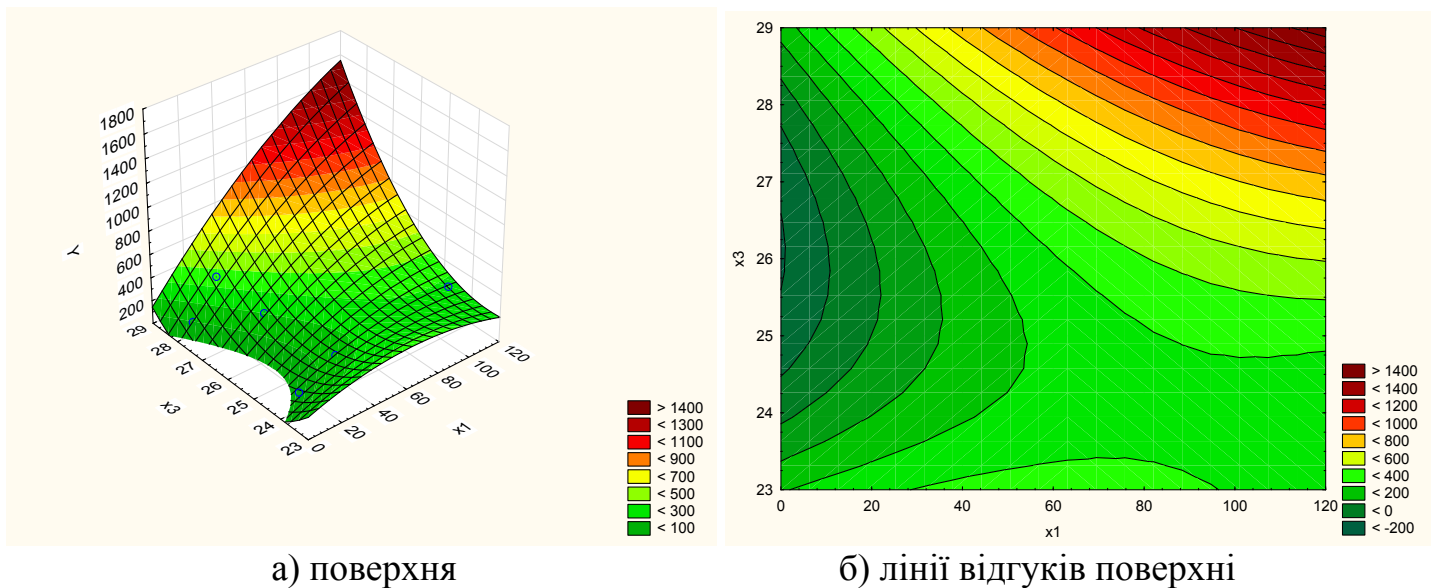

Рис. 3.11. Багатофакторна модель продуктивності праці X_1 (умови праці), X_3 (витрати на освіту)

Графіки залежностей (рис. 3.11) наочно показують, що підвищення продуктивності праці значно збільшується при одночасному поліпшенні освіти та умов праці. Причому, загальним фактором є освіта.

Сьогодні здійснення стратегії розвиток програм в країні в опорі на науку і освіту є головним завданням українського уряду.

Відповідно до запропонованої концептуальної моделі організаційно-економічного механізму управління продуктивністю праці нами проведена оцінка інструментарію управління продуктивністю праці, характерного для промислового підприємства ТОВ «АГАТ». Проведене нами прогнозування зміни факторів X_1 (умови праці), X_2 (видатки на соціальне забезпечення та соціальний захист), X_3 (витрати на освіту) свідчить, що вкладення коштів впливає на динаміку досліджуваної системи «продуктивність праці – якість життя», що дозволяє свідомо управляти нею, що в результаті сприятиме підвищенню якості життя працівників підприємства (табл. 3.12).

В таблиці наведено приблизний розрахунок зміни продуктивності праці у 2018 р. у порівнянні з 2017 р. Так, при збільшенні видатків на 7,0 тис. грн. на

покращання умов праці продуктивність праці зросте на 5,3%; при збільшенні видатків на соціальний захист на 6 тис. грн. продуктивність праці зросте на 14,4%, а при збільшенні вкладень в освіту (кошти на навчання працівників, на підвищення кваліфікації) продуктивність праці зросте на 50,7%.

Таблиця 3.12

Управління продуктивністю праці на підприємстві

Рік	Обсяги виробництва, тис.грн.	Продуктивність праці, тис. грн. на працівника	Умови праці, тис.грн.	Видатки на соціальне забезпечення та соціальний захист, тис.грн.	Витрати на освіту, тис. грн.	Зростання продуктивності праці, в % до 2017 р.
		Y	X ₁	X ₂	X ₃	
2017	29157,1	285,85	113,5	30,1	24,51	100
2017	29157,1	362,73	120,5	30,1	24,51	26,9
2017	29157,1	379,42	113,5	40,1	24,51	32,7
2017	29157,1	462,79	113,5	30,1	30,51	61,9
2018	24386,74	195,41	148,0	29,7	12,6	100
2018	24.386,74	205,85	150,0	29,7	12,6	5,3
2018	24386,74	223,54	148,0	35,7	12,6	14,4
2018	24386,74	294,56	148,0	29,7	17,6	50,7

Аналіз даних таблиці свідчить, що продуктивність праці при збільшенні коштів на покращання умов праці сприятиме (через зростання мотивації працівників) покращанню якості їх життя.

Таким чином, запропонований авторський підхід до застосування когнітивного моделювання, відрізняється від традиційних методів оцінки й управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя і дозволяє адаптувати моделі і методи когнітивного аналізу складних систем і управління ситуаціями до задач оцінки й управління зростанням продуктивності праці. Впровадження запропонованої методики проектної оцінки продуктивності праці на підприємстві дозволяє поєднати методи оцінки рівня продуктивності праці й оцінки рівня якості життя.

Представлені в роботі когнітивні карти, що розкривають сутність проектної оцінки і стратегічного управління продуктивністю праці, дозволяють аналізувати модельні ситуації, одержані з допомогою сценарного моделювання (на когнітивних моделях), свідчить про тісний взаємовплив систем продуктивності праці і якості життя. Застосований метод може бути покладений в основу обґрунтування необхідних управлінських рішень, спрямованих на зростання якості життя населення.

Науково-методологічні основи дослідження системи «продуктивність праці – якість життя» довели, що система є взаємозалежною, на основі чого побудований *механізм управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення* (рис. 3.12), а саме, визначено формування потреби в управлінні продуктивністю праці, визначено напрями її підвищення та плановий рівень її зростання, крім цього, на макро- і макрорівні визначено фактори і умови впливу на якість життя, а застосування кореляційно-регресійного, когнітивного моделювання та сценарного аналізу підтверджує доцільність застосування запропонованої методики оцінки системи.

3.3. Удосконалення якості життя населення в контексті взаємодії комерційного і бюджетного секторів соціальної сфери

Одна з фундаментальних відмінностей сучасної України від розвинутих країн виражається в більшій залежності добробуту широких верств населення від ресурсного забезпечення соціальної політики уряду та ефективності реалізації цільових програм соціальної підтримки. При цьому така масштабність й впливовість державних компенсаторних заходів сприймається як необхідна, через недоліки комерційних механізмів задоволення потреб широких верств населення.

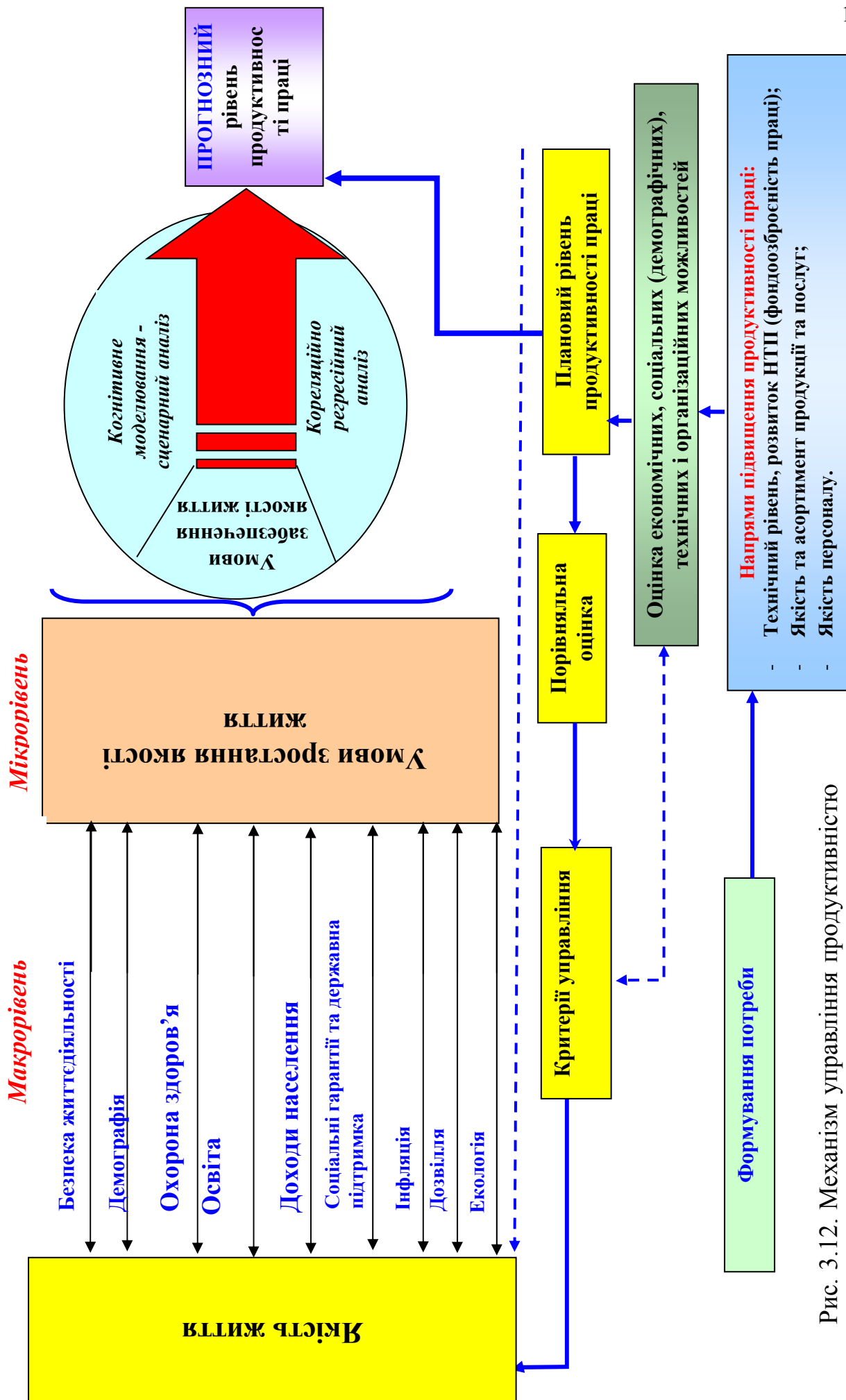

Рис. 3.12. Механізм управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя

Відповідно, нами розглянуто досягнуті показники якості життя населення України, як результат взаємодії двох сфер використання економічних ресурсів – ринкової (комерційної), що є первинною та генерує провідну частку економічних благ та державної (бюджетної), яка функціонує завдяки вилученню ресурсів з комерційної сфери та переорієнтації їх для вирішення тих завдань суспільства, щодо яких ринкові механізми виявляються неадекватними. Така первинність теоретично обґрунтована двома фундаментальними теоремами економіки суспільного добробуту і в розвинутих країнах стала реальною основою визначення меж державного втручання в економіку. В Україні первинність ринкових механізмів економічної координації поширено декларується в програмних документах, проте з гідною кращого застосування послідовністю ігнорується в усіх питаннях визначення способів досягнення соціально значущих цілей, що веде до хронічної неспроможності поставити економічний потенціал суспільства на службу інтересам широких верств населення.

Проте саме визначення цих сфер «неадекватності» ринкових механізмів, де втручання держави визнається доцільнішим за функціонування комерційного підприємництва, вибір певних способів акумуляції, розподілу і використання бюджетних коштів в цих сферах, пріоритети і принципи забезпечення суспільного контролю за їх ефективністю в Україні виступає вагомим чинником ускладнення та консервації суспільних проблем, а не їх вирішення. Традиційно в Україні, вирішення проблем бідності пов'язується з підвищенням державних соціальних стандартів та розширенням бюджетних можливостей соціальної політики, проте не з використанням чинників зростання продуктивності праці та вирівнювання розподілу доходів в комерційній сфері економіки.

Забезпечення якісної та доступної освіти в Україні безальтернативно вважається завданням державного сектора, а розвиток ринку освітніх послуг розглядається лише в контексті задоволення «додаткових» освітніх потреб заможних верств населення. Задоволення потреб населення в медичних послугах чомусь ніяк не пов'язується ні з розвитком ринку медичного страхування, ні з

забезпеченням прозорої конкуренції між медичними закладами, а надії покладаються лише на державні медичні установи, в механізми фінансування яких намагаються вживити недолугі імітатори ринкових принципів диференціації доходності.

Для поліпшення забезпечення населення комунальними послугами чомусь жодного кроку не зроблено для подолання монопольного становища операторів комунікаційних мереж та встановлення хоча б мінімального суспільного контролю за ефективністю використання ними отримуваних від споживачів ресурсів, проте масштаби державного фінансування їх потреб зростають швидше за витрати на оборонні потреби країни, яка перебуває в стані військового конфлікту. Проблеми пенсійного забезпечення населення України урядові структури традиційно пом'якшують величезними бюджетними дотаціями фонду пенсійного страхування України, проте жодних кроків не робиться для того, щоб подолати його монополізм у сфері пенсійного страхування, створити умови, коли схильність населення до заощаджень, ставка дисконтування формуються як результат вільного ціноутворення на конкурентному прозорому ринку не здійснюється. З зазначеного випливає потреба оцінити, чи впливає домінування державних (бюджетних) програм як засобу вирішення завдань поліпшення якості життя населення України позитивно на використання наявного у суспільства економічного потенціалу? Чи супроводжується перерозподіл ресурсів від комерційного сектору соціально значущих галузей до державного підвищенням доступності створюваних ними благ та поліпшенням відповідних аспектів якості життя широким верствам населення?

Наше дослідження перебуває на перетині двох напрямів наукових розробок: оцінювання суспільних наслідків державної політики і цільових програм – з одного боку, та оцінювання якості життя населення – з іншого.

Суспільні наслідки зміни масштабів і структури державних програм традиційно розглядаються в єдності суперечливих аспектів. Сучасні дослідження враховують, що оновлення пропорцій між державним і комерційним секторами певної галузі супроводжуються змінами моделей поведінки економічних

суб'єктів, характеру та дієвості стимулів і мотивів до господарської діяльності. При цьому, за зростання масштабів державного сектору зростають вимоги до «якості суспільних інститутів», що забезпечують підпорядкованість діяльності виробників інтересам споживачів, ускладнюються проблеми нормування витрат ресурсів, оцінювання досягнутих результатів з огляду на масштаби витрачених ресурсів [193].

Відповідно, кожна галузева державна програма виступає формою компромісу між безпосереднім позитивним ефектом для добробуту споживачів продукції галузі і (за перевищення певних розмірів видатків) і негативним ефектом, що виникатиме внаслідок витіснення ресурсів з приватного сектору та переведення їх до менш ефективного – бюджетного та порушення ринкової конкурентної системи стимулів до підвищення ефективності економічної діяльності. Прикладами емпіричного обґрунтування чисельних негативних аспектів впливу нарощення державних видатків на різні аспекти економічної активності можуть слугувати роботи Burton A., S. M. Miller and F. S. Russek, Edgar Peden, та звіт European Commission «Public Finances in EMU» [210, 212, 213, 220].

Другим напрямом досліджень, який виступає теоретичною базою цього дослідження, є якість життя населення. Від робіт засновників концепції людського розвитку та розробників теоретичного фундаменту оцінки перерозподільчих впливів урядової політики (А. Сена, М. Уль-Хака, Д. Канемана, А. Крюгера, А. Колецького, нобелівського лауреата з економіки 2015 р. А. Дітона та багатьох інших) простежується бачення економічного зростання лише як ресурсної передумови вирішення справді «самоцінних» завдань – створення комфортних та сприятливих для розвитку особистості умов існування, гармонізації відносин людини з оточуючим природним і соціальним середовищем

Активно цитовані англомовні наукові дослідження розкривають закономірності перетворення (за індивідуальними для кожного суспільства сценаріями) економічного зростання на поліпшення добробуту; розкривають

складності, що заважають повною мірою використати економічний потенціал суспільства для забезпечення доступу населення до якісної освіти, медицини; уточнюють бенефіціантів та суспільні групи, що беруть на себе, переважно, «тягар трансформаційних процесів», пов'язаних із зростанням; визначають принципи запобігання соціальному відторгненню [163].

Як зазначалось у розділі 1 (параграф 1.2), у вітчизняній науці проблема оцінки комфортності середовища людського існування, міри задоволення складного комплексу людських потреб досліджувалась цілою низкою науковців [59, 75, 183].

При цьому проблема кількісної оцінки впливу розширення вагомості державних програм серед чинників вирішення завдань поліпшення якості життя населення досі формує «розрив» між наявними інформаційними потребами розробниками політики розвитку соціально значущих галузей – з одного боку і поширеними підходами до пояснення досягнутих результатів щодо якості життя населення України – з іншого. Певні кроки для заповнення цього «розриву» були зроблені в роботах Е.М. Лібанової, А.М. Колота, О.В. Макарової, В.Г. Саріогло, Г. І. Терещенко, А.В. Кудінової, Д.В. Верби та деяких інших науковців [39, 41, 50-54, 58, 174]. Зокрема, було удосконалено підходи до оцінки суспільних ефектів від державних програм і політик: обґрунтовано необхідність порівняння параметрів умов життя цільової аудиторії певних державних програм не з аналогічними параметрами за умов відсутності таких програм, а за умови залучення ресурсів, акумульованих для їх реалізації, альтернативними механізмами вирішення поставлених перед програмами завдань – зокрема й за умови використання потенціалу приватного підприємництва.

Було також показано, що Україна відрізняється від більш розвинутих країн не лише меншими обсягами фінансування соціальної сфери, а й гіршою здатністю цих галузей забезпечити ефективне використання виділених фінансових ресурсів відповідно з потребами споживачів їх послуг, що в свою чергу, пов'язано з монополією бюджетного фінансування, яка сприяє розмиванню стандартів

ефективності роботи та позбавляє установи соціальної сфери залежності від оцінки своїх дій споживачами [164].

Спираючись на наведене, метою нашого дослідження є поглиблення розуміння залежності характеристик якості життя в Україні від пропорцій розподілу між державним і комерційним секторами економіки ресурсів, які виділяються на покращання цих характеристик. У якості об'єкта дослідження обрано лише такі аспекти якості життя, як послуги з надання освіти та медичні послуги стосовно яких виконуються дві важливі умови.

По-перше, може бути визначена сфера економічної діяльності, результати функціонування якої безпосередньо впливають на відповідні характеристики якості життя населення і, відповідно, ефективність її функціонування підлягає оцінці за динамікою таких кількісних характеристик. Зокрема, такі аспекти якості життя як доступність та якість освіти, доступність та якість медичних послуг можна достатньо коректно вважати залежними від функціонування відповідних галузей, а такі результати оцінювати за досягнутими значеннями показників доступності та якості освіти і медичних послуг.

Матеріальний добробут населення на прийнятному рівні абстракції можна вважати результатом функціонування національної економіки – і залежність описана вище стосовно галузей освіти і охорони здоров'я може відстежуватись за зв'язком показників матеріального (економічного) добробуту широких верств населення і параметрами функціонування національної економіки.

Водночас, такі аспекти якості життя, як безпека (особиста, соціально-економічна, національна), сприятливість суспільного середовища, що входять до складу суспільного життя, комфортне життя, житлові умови, соціально-психологічна атмосфера, доступність гідно оплачуваної зайнятості тощо не можуть розглядатись як функція певної галузі. Ми не можемо визначити межі певної сфери економічної діяльності, від обсягів ресурсного забезпечення якої та від ефективності його використання, залежатиме відповідна характеристика якості життя.

По-друге, теоретична модель, що відображає чинники якості життя, може обґрунтовано розглядати їх як функцію двох груп параметрів: масштабів ресурсного забезпечення відповідної сфери економічної діяльності і ефективності використання ресурсів в межах цієї сфери. Зокрема, можна стверджувати, що рівень матеріального добробуту населення залежить від масштабів створеного ВВП (обсяги ресурсів) і від ефективності їх використання.

Для цього нами проведено порівняльний аналіз характеристик якості життя населення України за різної ролі державних компенсаторних заходів. Зокрема, нами розглянуті сукупні доходи та ресурси українських домогосподарств в контексті динаміки частки факторних («зароблених») доходів і доходів, отриманих в формі трансфертів. При цьому, зростання вагомості останніх тлумачиться як ознака двох тенденцій. По-перше, «провалів» вітчизняної економіки, що породжує недостатність доходів економічно активного населення для дотримання соціальних стандартів та забезпечення прийнятної якості життя. По-друге – зростання залежності населення від державних компенсаторних програм і політики, що зумовлюють послаблення стимулів до ефективної економічної діяльності як безпосередньо (через зменшення тієї частки доходів, що залежить від індивідуальної економічної ефективності), так і через посилення податкового тягара, що виявляється важчим саме для тих, хто інвестує в приріст ефективності.

Крім того, в контексті якості життя широких верств населення нами розглянуто масштаби і ресурсне забезпечення двох головних галузей соціальної сфери – освіти й медицини та визначено логіку сценаріїв, за яких ці сфери адаптуються до зрушень в умовах фінансування та вимог суспільства до результатів їх функціонування.

На національному рівні фундаментальним ресурсним обмеженням можливостей вирішення завдань поліпшення якості життя населення виступає обсяг валового внутрішнього продукту. В 2017 р. ВВП у фактичних цінах на душу населення становив 70,05 тис. грн. (табл. 3.13).

Таблиця 3.13

**Основні показники макроекономічних умов забезпечення матеріального
добробуту домогосподарств**

Показники	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Чисельність наявного населення, тис. осіб	45962,9	45778,5	45633,6	45553,0	45426,2	42929,3	42760,5	42584,5
ВВП на особу, номінальний, тис. грн. / особу в рік	23,5	28,4	30,8	32,2	34,9	46,3	55,8	70,0
ВВП на особу, в фіксованих цінах 2010 р., тис. грн. / особу в рік	23,5	24,9	25,0	25,0	23,5	22,4	23,0	23,7
Темпи зростання ланцюгові, %		105,9	100,5	100,2	93,7	95,4	102,8	102,9
базисні, %		105,9	106,5	106,7	99,9	95,4	98,0	100,9
Частка кінцевих видатків домогосподарств у ВВП, %	63,0	66,1	67,6	71,5	70,6	67,0	65,8	65,7
Частка сектору загально державного управління, %	19,4	17,4	18,6	18,6	18,7	18,9	18,6	20,4
Некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства, %	17,6	16,6	13,7	10,0	10,7	14,1	15,6	13,9

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

Динаміка ВВП за 2010–2017 рр. не демонструє наявності економічних передумов поліпшення якості життя населення. Загальний розмір ВВП на душу населення в порівняних цінах залишається в 2017 р. меншим за рівень досягнутий ще в 2011 р. Темпи приросту ВВП в 2016 та 2017 р. не перевищували 3 %, тобто були нижчими за темпи скорочення чисельності наявного населення у відповідні роки (3,93 % та 4,12 % відповідно). Це означає, що зростання ВВП на душу населення забезпечувалось не розширенням масштабів виробництва, а від'ємною динамікою чисельності наявного населення. До речі, загрозливі темпи скорочення населення, як з причин механічного руху, так і через процеси депопуляції переконливо свідчать про невідповідність фактичних умов життя широких верств населення тим стандартам і характеристикам, що необхідні для нормального

відтворення людського потенціалу. Отже, загальні (макроекономічні) умови забезпечення поліпшення якості життя населення України в період 2010–2017 рр. не покращувались.

Відповідно, зростала значущість розподільчих факторів для визначення динаміки якості життя населення: зростання останньої могло забезпечуватись лише завдяки перерозподілу загальних обсягів первинних доходів в ті сфери, що забезпечують вищу ефективність їх використання для вирішення завдань поліпшення якості життя широких верств населення. Такими факторами може бути перерозподіл між кінцевими витратами домогосподарств і сектору загальнодержавного управління, перерозподіл доходів між групами домогосподарств (від тих, чиї доходи не виступали провідним обмеженням якості життя до тих, хто потерпав саме від нестачі економічних можливостей) та між різними функціональними напрямками витрат домогосподарств.

За період 2010–2017 рр. помітних зрушень в розподілі сукупних доходів між кінцевими витратами домогосподарств і сектору загальнодержавного управління не відбулось (рис. 3.13). Обидві складові сукупного ресурсного забезпечення добробуту українських домогосподарств зросли на 1–2 в.п. завдяки скороченню частки видатків некомерційних організацій, що обслуговують домашні господарства. В умовах України такі зміни відображають перерозподіл фінансового навантаження між бюджетами і не бюджетними фондами соціального страхування: масштаби видатків останніх зростають повільніше за темпи нарощення витрат бюджету і домогосподарств, що зумовлює скорочення їх питомої ваги в сукупних кінцевих видатках.

Динаміка середніх сукупних ресурсів і доходів по всіх домогосподарствах України наведена в таблицях 3.14 (більш деталізована форма представлення) та 3.15 (структура доходів і ресурсів домогосподарств укрупнена для відображення співвідношення факторних і трансфертних доходів).

Рис.3.13. Динаміка частки кінцевих видатків домогосподарств, %

Таблиця 3.14

Порівняльна оцінка сукупних ресурсів і доходів домогосподарств України за 2010 та 2017 рр.

Показники	2010	2017	2017 р. в фіксованих цінах 2010 р.	Темпи приросту 2017 р. відносно 2010 р., %
Сукупні ресурси в середньому за місяць у розрахунку на одне домогосподарство, грн.	3481,0	6238,8	2651,7	-23,8
Грошові доходи	3101,6	5365,4	2280,4	-26,5
– оплата праці	1657,0	2913,5	1238,3	-25,3
– доходи від підприємницької діяльності та самозайнятості	212,3	324,4	137,9	-35,1
– доходи від продажу сільськогосподарської продукції	118,4	180,9	76,9	-35,0
– пенсії, стипендії, соціальні допомоги, надані готівкою	898,1	1441,2	612,5	-31,8
– грошова допомога від родичів, інших осіб та інші грошові доходи	215,8	505,3	214,8	-0,5
Вартість спожитої продукції, отриманої з особистого підсобного господарства та від самозаготівель	174,1	299,5	127,3	-26,9
Пільги та субсидії безготівкові на оплату житлово-комунальних послуг, електроенергії, палива	20,9	293,2	124,6	496,7
Пільги безготівкові на оплату товарів та послуг з охорони здоров'я, туристичних послуг, путівок на бази відпочинку тощо, на оплату послуг транспорту, зв'язку	17,4	25,0	10,6	-39,1
Інші надходження	167,1	255,8	108,7	-34,9
Загальні доходи, грн.	3369,8	6095,0	2590,5	-23,1

Джерело: розраховано автором за даними Збірника «Витрати і ресурси домогосподарств України».

Таблиця 3.15

Структура сукупних ресурсів домогосподарств та її динаміка у 2010–2017 рр.

Всі домогосподарства				
	2010	2017	2017 р. у фіксованих цінах 2010 р.	Темпи приросту 2017 р. відносно 2010 р., %
Загальні доходи, грн.	3369,8	6095,0	2590,5	-23,1
Факторні (зароблені) доходи (від власності, підприємництва, оплата праці)	2161,7	3718,3	1580,4	-26,9
Приватні і державні трансферти	1152,2	2264,7	962,6	-16,5
Інші надходження і джерела ресурсів	167,1	255,8	108,7	-34,9
Всього ресурсів	3481,0	6238,8	2651,7	-23,8
Питома вага факторних доходів	62,1	59,6		
Питома вага трансфертів	33,1	36,3		
Питома вага інших надходжень і джерел ресурсів	4,8	4,1		

Джерело: розраховано автором за даними Збірника «Витрати і ресурси домогосподарств України».

Дані наведені в таблицях демонструють, що за 2010–2017 рр. розмір сукупних ресурсів домогосподарств України скоротився на 23,8 %, а сукупних доходів – на 23,1 %. Грошові доходи домогосподарств за 2010–2017 рр. скоротились в Україні на 26,5 %.

Само по собі випередження темпів скорочення грошових доходів порівняно з темпами скорочення сукупних доходів є свідченням вкрай небезпечної тенденції: домогосподарства стають все більше залежними від особистого підсобного господарства та пільг і допомог, що надаються в натурі. Це свідчить, що в Україні нормальні економічні механізми відтворення людського потенціалу і ресурсного забезпечення галузей, що безпосередньо визначають якість життя населення поступаються місцем вкрай неефективним методам соціального забезпечення: натуральне господарство і натуральна допомога фінансована з бюджету. Розширення цих форм забезпечення матеріального добробуту, як базової складової якості життя, само по собі є вагомою загрозою для механізмів зв'язку «матеріальний добробут – якість життя», оскільки руйнує зв'язок, що лежить в основі механізмів розвитку умов життя населення. Якщо домогосподарства самостійно обирають підприємства, установи та організації, що за кошти їх

бюджетів забезпечують їх бажаними благами (товарами і послугами), то ті підприємства, установи та організації, які вирішують це завдання краще, отримують більші доходи. В результаті, ефективність використання економічних можливостей (доходів) домогосподарств для підвищення їх рівня життя зростає. Коли все більша частка потреб домогосподарств задовольняється за межами процесів конкуренції виробників за споживчі витрати, то зростають ризики скорочення ефективності перетворення доходів (економічних можливостей) на блага для домогосподарств. Це зумовлено тим, що бюрократичний апарат держави, на відміну від конкуруючих підприємств, зацікавлений у зростанні масштабів ресурсів, які залучаються до сфери їх діяльності, але не має ніяких реальних стимулів краще дбати про задоволення потреб споживачів.

Структура доходів українських домогосподарств також зазнала змін, що не можна визнати сприятливими для дієвості системи стимулів до підвищення економічної ефективності, до активного інвестування в розширення запасів людського капіталу. Частка факторних доходів українських домогосподарств (доходи від праці, власності й підприємництва) скоротилась з 62,1 % до 59,6 %, а частка приватних і державних трансфертів зросла з 33,1 % до 36,3 %. Ця вкрай загрозлива тенденція свідчить про зростання залежності українських домогосподарств від державної соціальної політики. Розширення вагомості бюджетних програм в структурі джерел матеріального забезпечення населення має подвійний механізм негативного впливу на добробут населення і родин з дітьми зокрема. По-перше, якщо таке зростання питомої ваги відбувається внаслідок випереджаючих темпів скорочення реальних факторних доходів порівняно з реальними трансфертами, оскільки це свідчить про знецінення ресурсного потенціалу населення та зменшення його економічної самодостатності, що руйнує механізми відтворення середнього класу, політичної та соціальної стабільності, механізми поліпшення якості людського капіталу суспільства.

По-друге, таке надмірне зростання вагомості бюджетного забезпечення означає позбавлення домогосподарств доступу до альтернативних (комерційних) механізмів задоволення своїх потреб: державна освіта, державна медицина стають для багатьох

українських родин безальтернативними, тому що занижкі доходи позбавляють їх доступу до медицини, освіти, інших важливих для відтворення людського потенціалу послуг, що надаються на комерційній основі. А така монопольна роль бюджетних галузей соціальної сфери є дуже потужним чинником зловживань та зниження ефективності використання їх ресурсного потенціалу.

Отже, тенденція щодо зміни структури сукупних ресурсів домогосподарств України є вкрай несприятливою для формування двох типів зв'язків, що є фундаментальною основою поліпшення і відтворення (закріплення, через досягнення вищого рівня ефективності використання ресурсного потенціалу) якості життя широких верств населення.

Перший – зв'язок між приростом доходів і поліпшенням якості життя. В Україні спостерігається не просто скорочення реальних доходів на особу, а й заміщення факторних і грошових доходів, відповідно трансфертами і натуральними надходженнями. В результаті, відбувається не лише зниження економічного потенціалу для поліпшення якості життя, а й зниження ефективності перетворення наявних економічних можливостей на блага, доступність та споживчі властивості яких визначають якість життя населення.

Другий – зв'язок між поліпшенням якості життя і зростанням виробничого потенціалу суспільства. Для перетворення покращання якості життя на чинник зростання виробничих можливостей необхідно, щоб таке покращання супроводжувалось збільшенням інвестування в людський капітал, при цьому, щоб розширення трудового потенціалу за структурою відповідало потребам розвитку і підвищення організаційно-технічного рівня економіки. Але забезпечення цих умов неможливо, коли замість «зароблених доходів», диференціація яких виступає потужним стимулом для ефективних інвестицій в людський капітал, виплачуються дотації та субсидії, що подовжують жебракування, але ніяк не сприяють його подоланню.

Про безперспективність політики, яка передбачає домінування компенсаторних заходів (виплат допомог бідним), замість превентивних (сприяння нарощенню попиту на послуги високо кваліфікованої праці та зростанню доступності благ, необхідних для набуття затребуваної високо

оплачуваної компетенції) свідчать і дані про динаміку поширення бідності в Україні (табл. 3.16).

Таблиця 3.16

Динаміка зміни показників дієвості компенсаторних заходів держави щодо скорочення поширеності бідності за період з 2010 по 2017 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Бюджетні видатки, призначені для компенсації бідності (статті соціальний захист та дотації пенсійному фонду), % ВВП	9,7	8,1	9,0	9,9	8,7	8,9	10,8	9,6
Частка населення, що живе за межею бідності	8,6	7,8	9,0	8,3	16,7	51,9	51,1	34,9
Середньорічний номінальний розмір МЗП, грн. / місяць	888,3	963,1	1098,1	1152,9	1218,0	1271,3	1438,5	3200,0
Середньорічний номінальний розмір середньої ЗП, грн. / місяць	2250,0	2648,0	3041,0	3282,0	3480,0	4195,0	5183,0	7104,0
Відношення МЗП до середньої ЗП, %	39,5	36,4	36,1	35,1	35,0	30,3	27,8	45,0
Реальний (в цінах 2010 р.) розмір МЗП, грн. / місяць	888,3	815,1	923,8	972,9	916,9	643,6	639,3	1243,2
Реальний (в цінах 2010 р.) розмір середньої ЗП, грн. / місяць	2250,0	2241,2	2558,5	2769,5	2619,6	2123,6	2303,6	2760,0
Темпи зростання МЗП, ланцюгові % минулого року		91,8	113,3	105,3	94,2	70,2	99,3	194,5
Темпи зростання середньої ЗП, ланцюгові % минулого року		99,6	114,2	108,2	94,6	81,1	108,5	119,8
Темпи зростання МЗП, базисні % 2010 р.		91,8	104,0	109,5	103,2	72,5	72,0	140,0
Темпи зростання середньої ЗП, базисні % 2010 р.		99,6	113,7	123,1	116,4	94,4	102,4	122,7

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

Ми звели дані про бюджетні видатки, які мають пряме призначення – скорочення бідності (дві статті функціональної класифікації – «соціальний захист» і «дотації пенсійному фонду») та про частку населення України, що є бідними за абсолютним критерієм (мають доходи нижче прожиткового мінімуму). За період 2014–2017 рр. в якості межі бідності використано фактичний прожитковий мінімум, за період 2010–2013 рр. – законодавчо затверджений.

Дані, наведені в таблиці, ілюструють, що ні висока частка видатків бюджету, яка безпосередньо використовуються для зменшення бідності, ні зростання цієї частки не дозволяють не лише скоротити масштаби бідності, а й просто призупинити її поширення. За 2010–2017 рр. частка бюджетних видатків, призначених для компенсації недостатності доходів населення, коливалась між 9 % та 10,8 % ВВП, але частка населення, бідного за абсолютним критерієм зросла з 8,6 % до 51,1 % загальної чисельності.

Відзначимо, що зростання номінальних бюджетних видатків мало, переважно, інфляційну природу і за період 2012–2017 рр. реальна (за врахування індексу споживчих цін, а не дефлятора ВВП) сума бюджетних видатків скорочувалась, що об'єктивно не могло не позначитись на реальній вартості всіх форм державних компенсаторних заходів. А от стрибкоподібне зростання законодавчо встановленого мінімуму заробітної плати (потужний, в умовах України важіль впливу на розмір офіційних доходів населення) дозволило суттєво скоротити частку бідності – до 34,9 % у 2017 р. Хоча й можливості впливу влади на зростання заробітків, шляхом «підтягування доходів найменш оплачуваних категорій працівників» також дуже обмежені. Зокрема, зростання середньої зарплати на тлі швидкого підвищення мінімальної в 2017 р. виявилось суттєво нижчим (реальна середня зарплата зросла в 2017 р. порівняно з 2016 р. лише на 19,8 %, а мінімальна – на 94,5 %). У результаті суттєво погіршились міжкваліфікаційні коефіцієнти, вкотре знецінилась кваліфікація працюючих (через зменшення співвідношення оплати кваліфікованої і некваліфікованої праці – мінімальна зарплата досягла рівня 45 % середньої проти 27,8 % в 2016 р.) і знов – погіршились стимули до інвестування в людський капітал. А саме, останній ресурс був і залишається головним обмеженням можливостей зростання і розвитку в Україні: без радикального поліпшення забезпеченості цим ресурсом української економіки всі намагання підвищити її продуктивність стають марними, отже й заходи зі сприяння поліпшенню якості життя обмежуються лише перерозподілом вкрай обмежених економічних можливостей між «більш і менш нужденними верствами населення». Але ця «гра з нульовою сумою» немає нічого

спільного ні з розвитком, ні зі створенням реальних можливостей радикального поліпшення позицій на ринку праці для широких верств населення.

Схожа ситуація спостерігається за даними про обсяги та структуру ресурсного забезпечення освіти й медицини (табл. 3.17).

Таблиця 3.17

Динаміка зміни показників масштабів і структури ресурсного забезпечення визначальних для якості життя галузей соціальної сфери за період з 2010 по 2017 рр.

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Базисні (відносно 2010 р.) темпи зростання сукупних ресурсів освіти	100,0	95,7	103,9	103,6	85,1	69,7	67,1	76,5
Частка бюджетного фінансування, % сукупних ресурсів освіти	90,0	88,5	89,1	89,4	89,0	88,7	89,3	89,2
Частка видатків домогосподарств, % сукупних ресурсів освіти	10,0	11,5	10,9	10,6	11,0	11,3	10,7	10,8
Базисні (відносно 2010 р.) темпи зростання сукупних ресурсів охорони здоров'я	100,0	102,0	112,4	114,5	99,2	88,2	88,2	108,3
Частка бюджетного фінансування, % сукупних ресурсів охорони здоров'я	67,0	64,2	64,6	63,4	58,6	59,5	54,1	48,0
Частка видатків домогосподарств, % сукупних ресурсів охорони здоров'я	33,0	35,8	35,4	36,6	41,4	40,5	45,9	52,0

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua.

З 2010 р. по 2017 р. реальні (виражені в цінах 2010 р.) обсяги ресурсного забезпечення освіти в Україні скоротились більше ніж на 21 %. При цьому, структура фінансових ресурсів освіти лишилась практично незмінною: частка бюджетного фінансування не відхиляється більше ніж на 1,5 в.п. від показника 89%, а частка видатків домогосподарств – навколо показника 10,5 %.

Реальні обсяги ресурсного забезпечення охорони здоров'я до 2016 р. невпинно скорочувались (до 88,2 % рівня 2010 р.), а в 2017 р. – динамічно зросли до 108,3 % 2010 р. При цьому, якщо до 2016 р. включно, зростання питомої ваги видатків домогосподарств в складі ресурсів медичної галузі було помірним (до 46 % в 2016 проти 32 % в 2010 р.), то в 2017 р. зросла одразу майже до 52 %. Частка бюджетного фінансування скоротилась за період 2010–2017 рр. з 67 % до 48 %.

Результати функціонування обох галузей ми пропонуємо оцінювати за двома показниками. Перший – зміна індексу доступності товарів і послуг, пропонованих відповідними галузями. Для його обчислення нами запропонована формула:

$$I_a = I_i / I_p, \quad (3.4)$$

де I_a – індекс доступності товарної групи;

I_i – індекс номінальних доходів домогосподарств;

I_p – індекс цін відповідної товарної групи.

Зміст цієї формули полягає в тому, що чим більше темпи зростання номінальних доходів домогосподарств випереджають темпи зростання цін на відповідну групу товарів і послуг, тим, за інших рівних, доступнішими вони стають для споживачів. Якщо ж в певний рік, ціни на групу товарів і послуг зростають швидше за номінальні доходи споживачів, то спостерігається зниження доступності відповідної групи благ. У цьому випадку зростання доступності благ, створюваних галуззю освіти, чи медицини можна трактувати як ознаку поліпшення якості життя широких верств населення, а зниження – як ознаку погіршення якості життя.

Другий показник – індекс фізичних обсягів споживання благ (товарів і послуг) створюваних відповідними галузями соціальної сфери (охороною здоров'я та освітою). Для розрахунку цього показника ми визначили номінальні обсяги споживання відповідних благ (як суму державного фінансування і витрат домогосподарств на відповідні цілі – на освіту і охорону здоров'я) та розділили їх на кумулятивний індекс цін відповідних товарних груп. Таким чином, ми отримали оцінки реальних обсягів споживання – сукупні витрати на освіту і на охорону здоров'я, здійснені як державою, так і домогосподарствами у цінах базового року. Відповідно, динаміка цих показників відбиває зміну фізичних обсягів споживання (і створення) продукції галузі освіти і охорони здоров'я. Результати розрахунків наведені в таблиці 3.18.

Дані таблиці свідчать, що для освіти, порівняно з охороною здоров'я, властиве більше зростання доступності створюваних галуззю благ (індекс доступності в 2017 р. порівняно з 2010 р. – 126,7 %, а для охорони здоров'я – 110,5 %) (рис. 3.8) та менше розширення фізичних обсягів споживання благ,

створюваних галуззю: фізичні обсяги споживання послуг освіти зросли в 2017 р. порівняно з 2010 р. на 17,3 %, а зростання фізичних обсягів споживання домогосподарствами благ, створюваних охороною здоров'я становило 30,4 % в 2017 р. порівняно з 2010 р.

Таблиця 3.18

Динаміка показників внеску галузей освіти й охорони здоров'я в динаміку якості життя населення України

	2010	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017
Ланцюгові індекси динаміки фізичних обсягів споживання благ, створюваних в освіті, % минулого року	100,0	99,0	110,8	100,7	91,9	98,5	97,2	120,5
Ланцюгові індекси динаміки фізичних обсягів споживання благ, створюваних в охороні здоров'я, % минулого року	100,0	113,0	112,9	102,0	87,0	94,8	100,1	121,3
Базисні індекси динаміки фізичних обсягів споживання благ, створюваних в освіті, % 2010 р.	100,0	99,0	109,8	110,5	101,6	100,1	97,3	117,3
Базисні індекси динаміки фізичних обсягів споживання благ, створюваних в охороні здоров'я, % 2010 р.	100,0	113,0	127,6	130,2	113,3	107,4	107,5	130,4
Ланцюгові індекси динаміки доступності благ, створюваних в освіті, % минулого року	100,0	101,05	103,45	103,89	100,03	97,17	102,14	117,49
Ланцюгові індекси динаміки доступності благ, створюваних в охороні здоров'я, % минулого року	100,0	103,13	104,85	105,00	88,61	83,26	106,53	123,79
Базисні індекси динаміки доступності благ, створюваних в освіті, % 2010 р.	100,0	101,05	104,54	108,60	108,63	105,56	107,82	126,68
Базисні індекси динаміки доступності благ, створюваних в охороні здоров'я, % 2010 р.	100,0	103,13	108,13	113,54	100,61	83,77	89,24	110,47

Джерело: розраховано автором за даними www.ukrstat.gov.ua

Отже, більш динамічне розширення частки небюджетного фінансування, властиве для охорони здоров'я дозволило забезпечити майже вдвічі більший приріст фізичних обсягів споживання, ніж спостерігається в освіті, проте, зумовило і менші темпи нарощення доступності благ, створюваних в галузі

(індекс зростання доступності за період 2010–2017 рр. 110,5 % проти 126,7 % для освіти).

Для освіти, де домінування державного фінансування зберігається протягом всього досліджуваного періоду властиве, відповідно, виразніше зростання доступності благ, проте менші темпи розширення масштабів споживання за період 2010–2017 рр.

Виходячи з викладеного, можна зробити певні висновки. Зростання вагомості бюджетних трансфертів та законодавчо встановлюваних соціальних стандартів для визначення рівня та якості життя населення не вирішує, а консервує проблему низької якості життя. Коли «рівнодіюча» державного регулювання спрямована не на заохочення розширення попиту на високо кваліфіковану й гідно оплачувану працю, а на компенсацію недостатності доходів працюючих, то негативні наслідки податкового тиску (як джерела ресурсів для виплати соціальних допомог) переважають позитивні наслідки від перерозподілу від «менш до більш нужденних».

Для змістовної оцінки впливу параметрів функціонування галузей національної економіки на динаміку якості життя населення можуть застосовуватись показники доступності створюваних такими галузями благ (співвідношення індексів цін продукції галузей і індексів доходів домогосподарств) та індекси фізичних обсягів споживання благ, створюваних цими галузями.

Використання запропонованої пари показників для оцінки внеску освіти і охорони здоров'я в динаміку якості життя населення України дозволило встановити прямий зв'язок між темпами подолання монополії державного фінансування і темпами розширення масштабів створюваних галуззю благ, що споживаються домогосподарствами. Водночас, збереження домінування бюджетного фінансування, що спостерігається в освітній галузі України, хоча й сприяє збереженню доступності створюваних галуззю благ, проте суттєво уповільнює процеси її розвитку, перешкоджає розширенню пропозиції та її диверсифікації, відповідно з потребами споживачів.

Відповідно, в умовах сучасної України, в домінуванні бюджетного фінансування ми вбачаємо скоріше перешкоду, ніж передумову поліпшення

внеску галузі в зростання якості життя населення, оскільки, забезпечуючи доступність створюваних галуззю благ, така монополія, водночас, провокує розвиток неформального сектору (масштаби такого сектору освітньої галузі за оцінками багатьох експертів не набагато менші за обсяги офіційного бюджетного фінансування) та суттєво обмежує можливості розвитку галузі відповідно до потреб населення.

Висновки до розділу 3

1. У дисертаційній роботі за допомогою системи індикаторів якості життя кількісно оцінено вплив на якість життя населення України певної групи факторів, а саме: демографічних чинників, змін рівня економічної активності населення, параметрів функціонування ринку праці, продуктивності праці. Розрахунки свідчать, що розподільчі процеси, які проявлялись через частку оплати праці у складі ВВП оцінено як такі, що негативно впливали на якість життя населення України.

2. Проведений аналіз виявив, що навіть зростання продуктивності праці не стало чинником збільшення розміру середньої заробітної плати і в 2017 р. позиція найманих працівників в розподільчих відносинах суттєво погіршилась. Зокрема, зменшилась місткість сфери зайнятості та скоротилась середня місячна оплата праці, що, на нашу думку, виступає ознакою тенденції перекидання тягаря макроекономічних складностей на широкі верстви населення, для яких заробітна плата виступає основним джерелом засобів існування.

3. Помірні темпи зростання продуктивності праці зафіксовані в Україні протягом 2010-2017 рр. стали результатом утримання майже стабільних обсягів валової доданої вартості на тлі суттєвого скорочення загальної чисельності економічного активного і зайнятого населення віком 15-70 років. Це дозволяє трактувати зростання продуктивності як прояв адаптації економіки до повільного згорання масштабів економічної діяльності з використанням суттєво меншого

людського потенціалу, тобто скорочення чисельності економічного активного і скорочення чисельності зайнятого населення.

4. Таке зростання показників суспільної продуктивності праці суттєво обмежує її позитивний вплив на всі аспекти якості життя населення України. Тобто, зростання суспільної продуктивності праці не забезпечило передумов для покращання кількісних та якісних показників сфери зайнятості. Загальні витрати на оплату праці найманих працівників суттєво скоротились. Відповідно, не отримано емпіричних підтверджень, що зростання суспільної продуктивності праці в економіці України посприяло поліпшенню якості життя населення за критерієм «доступ до продуктивної зайнятості та гідної праці».

5. Дослідження показали, що зростання суспільної продуктивності праці не дозволило збільшити масштаби ресурсного забезпечення освіти й охорони здоров'я, не створено економічних умов забезпечення населенню кращого доступу до більш якісних послуг освіти та охорони здоров'я.

6. Запропонований авторський підхід до застосування когнітивного моделювання відрізняється від традиційних методів оцінки й управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя. Це дозволяє адаптувати моделі і методи когнітивного аналізу складних систем і управління ситуаціями до задач оцінки й управління зростанням продуктивності праці та розробити на цій основі когнітивну методику, яка поєднує методи оцінки рівня продуктивності праці й оцінки рівня якості життя.

7. Розрахунок зміни продуктивності праці на підприємстві ТОВ «АГАТ» у 2018 р. у порівнянні з 2017 р. засвідчив, що при умові збільшення видатків на 7,0 тис. грн. на покращання умов праці продуктивність праці зросте на 5,3%; при збільшенні видатків на соціальний захист на 6 тис. грн. продуктивність праці може зрости на 14,4%, а при збільшенні вкладень в освіту (кошти на навчання працівників, на підвищення кваліфікації) продуктивність праці може зрости на 50,7%. Це свідчить про те, що тісний взаємовплив систем продуктивності праці і якості життя підтверджує доцільність застосування запропонованої методики

оцінки системи і може бути покладений в основу обґрунтування необхідних управлінських рішень, спрямованих на зростання якості життя населення.

8. Результати проведеного аналізу оцінки внеску освіти і охорони здоров'я в динаміку якості життя населення дозволило встановити наявність прямого зв'язку між темпами подолання монополії державного фінансування і темпами розширення масштабів створюваних галузю благ, що споживаються домогосподарствами. Водночас, збереження домінування бюджетного фінансування освітньої галузі, хоча й сприяє збереженню доступності освіти, проте суттєво уповільнює процеси її розвитку, перешкоджає розширенню пропозиції та її диверсифікації, відповідно з потребами споживачів.

Основні результати проведеного дослідження опубліковані в працях [204; 205; 206; 207; 208; 209].

ВИСНОВКИ

На основі проведеного дослідження вирішено важливе науково-практичне завдання вдосконалення концептуальних та науково-методичних основ управління продуктивністю праці та розробка на цій основі практичних рекомендацій щодо підвищення якості життя. Основні висновки дослідження полягають у такому.

1. Досліджено теоретичні основи визначення змісту соціально-економічних категорій: «продуктивність праці», на відміну від існуючих, визначається як характеристика наявних передумов розвитку економічного потенціалу з метою покращення добробуту населення, що підкреслює суспільне значення взаємообумовленості процесів зростання продуктивності праці та якості життя; «якість життя» визначається як інтегральний показник, що характеризує міру вкладання економічних можливостей суспільства в покращення значущих для населення характеристик умов життя.

2. Запропоновано концептуальні та методичні засади вимірювання якості життя, які передбачають виокремлення системи індикаторів якості життя, основними з яких автор визначає: якість людського капіталу, здоров'я членів суспільства, якість житла, умови праці, доступність освіти тощо; особливістю методичного підходу є аналіз показників, отриманих на основі самоідентифікації, співставлення їх з нормативними значеннями та узагальнення відповідних експертних оцінок; результатом є систематизація параметрів впливу множини факторів на якість життя населення: демографічні, екологічні, освітні, економічні, параметри функціонування ринку праці, охорони здоров'я, дозвілля тощо.

3. Обґрунтовано застосування методики когнітивного моделювання і прогнозування впливу продуктивності праці на підвищення якості життя населення, специфічними рисами якої є послідовна формалізація процесів управління продуктивністю праці та якістю життя на основі структуризації змісту та параметрів взаємної обумовленості процесів, побудови когнітивної карти,

визначення сили взаємного впливу чинників, розробки плану імпульсного моделювання як основи для вибору бажаного сценарію розвитку. Побудовані на основі когнітивного аналізу сценарії дозволяють зробити висновок, що основними факторами впливу на зміни в системі «якість життя» є: продуктивність праці, умови праці і освіта. Погіршення показників одного з них призводить до негативних наслідків в системі і, навпаки, поліпшення – суттєво збільшує показники інших цільових факторів системи.

4. Систематизовано теоретико-методологічні та організаційно-економічні основи дослідження складних систем, до яких відноситься система «продуктивність праці – якість життя», що є основою для проведення сценарного моделювання системи з побудовою прогнозованої її зміни в бік покращення.

5. На основі запропонованого підходу до аналізу складних систем взаємного впливу показників продуктивності праці та якості життя розкрито нелінійний характер впливу зростання продуктивності праці на якість життя: продемонстровано ознаки атипового впливу, який характеризується тим, що фактичне зростання продуктивності є проявом адаптації економіки до згортання масштабів економічної діяльності, оскільки відсутнє підтвердження впливу зростання суспільної продуктивності праці на якість життя за комплексом критеріїв, тобто зростання суспільної продуктивності праці обмежено формує економічні умови зростання якості життя населення.

6. Визначено стратегічні пріоритети управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя на основі когнітивного моделювання та аналізу складних систем взаємного впливу показників продуктивності праці та якості життя, що дозволяють забезпечити якість і узгодженість управлінських рішень, спрямованих на зростання якості життя населення.

7. Проведено аналіз та формалізацію змісту та структури в системі управління якістю життя населення, результати яких представлені як механізм, що включає визначені автором складові системи якості життя населення, перелік та систематизацію суб'єктів, об'єктів та методів управління якістю життя; обґрунтовано варіативність застосування управлінських рішень на основі

результатів сценарного моделювання та співставлення нормативних і суб'єктивних показників.

8. Побудовано механізм управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення, а саме: визначено потреби в управлінні продуктивністю праці, напрями її підвищення та плановий рівень зростання; систематизовано фактори макро- та мікровпливу на якість життя; використання запропонованого механізму забезпечує реалізацію когнітивного моделювання та сценарного аналізу.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

Список використаних джерел до розділу 1

1. Абалкин Л. И. Экономическая история СССР. Очерки / Л. И. Абалкин. – М. : ИНФРА-М, 2007. – 496 с.
2. Адамчук В. В. Экономика и социология труда: Учеб. для вузов / В. В. Адамчук, О. В. Ромашов, М. Е. Сорокина. – М. : ЮНИТИ, 1999.
3. Арон Р. Этапы развития социологической мысли / Р. Арон. – М. : Издательская группа «Прогресс» – «Политика», 1992. – 608 с.
4. Бастиа Ф. Кобден и Лига. Движение за свободу торговли в Англии = Cobden et la Ligue ou L'Agitation Anglaise Pour la Liberté de éshanges. — Социум, 2003. — 732 с. — ISBN 5-901901-10-X.
5. Бауман З. Индивидуализированное общество / З. Бауман. – М. : Логос, 2002. – Гл. 1. – С. 21–38.
6. Беккер Г. Человеческий капитал / Г. Беккер. – М. : Изд-во МГУ, 1997. – 682 с.
7. Белл Д. Грядущее постиндустриальное общество. Опыт социального прогнозирования. Пер. с англ. / Д. Белл. – М. : Academia, 1999. – 548 с.
8. Белл Д. Социальные рамки информационного общества / Д. Белл // Новая технократическая волна на западе. – М. : Прогресс, 1986. – С. 330–342.
9. Буагільбер П. Рассуждение о природе богатства, денег и налогов / П. Буагільбер. – М., 1696.
10. Вальрас Л. Элементы чистой политической экономии / Л. Вальрас. – М. : Изограф, 2000. – 448 с.
11. Вебер М. Избранные произведения / М. Вебер. – М. : Прогресс, 1990.
12. Вебер М. Господарство і суспільство / М. Вебер. – К. : Всесвіт, 2013. – 1112
13. Верба Д. Вплив створення робочих місць на продуктивність праці в економіці України. Україна: аспекти праці / Д. Верба // Науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – К., 2015. – С. 38–45.

14. Вимірювання якості життя в Україні. Аналітична доповідь / Е. М. Лібанова, О. М. Гладун, Л. С. Лісогор. – К., 2013.
15. Волгин А. П. Управление персоналом в условиях рыночной экономики: опыт ФРГ / А. П. Волгин, В. П. Матирко, А. А. Модин. – М. : Дело, 1992.
16. Волгин Н. А. Японский опыт решения экономических и социально-трудовых проблем / Н. А. Волгин. – М. : Экономика, 1998. – 255 с.
17. Гастев А. К. Установка производства методом ЦИТ / А. К. Гастев. – М., 1927.
18. Геєць В. М. Україна у вимірі економіки знань / [В. М. Геєць, В. П. Александрова, Ю. М. Бажал та ін.]. – К. : Основа, 2006. – 588 с.
19. Гелбрейт Дж. К. Экономические теории и цели общества / Дж. К. Гелбрейт. – М. : Прогресс, 1979. – 320 с.
20. Генкин Б. М. Экономика и социология труда: Учебник для вузов / Б. М. Генкин. – М. : Изд-во НОРМА, 2003. – 416 с.
21. Гончаров В. М. Проблеми динаміки оплати праці та продуктивності праці в розрізі видів економічної діяльності: напрям досягнення збалансованості на макрорівні / В. М. Гончаров, О. В. Додонов // Формування ринкової економіки: зб. наук. пр. – К. : КНЕУ, 2006. – С. 184–200.
22. Грішнова О. А. Якість життя в системі соціальної безпеки України: індикатори, рівень, загрози / О. А. Грішнова, Ю. М. Харазішвілі // Економіка України. – 2018. – № 11–12. – С. 157–171.
23. Гэлбрейт Дж. К. Новое индустриальное общество / Дж. К. Гэлбрейт. – М. : Прогресс, 1969. – 480 с.
24. Джуран Дж. Все о качестве: Зарубежный опыт. Выпуск 2. Высший уровень руководства и качество / Дж. Джуран. – М., 1993.
25. Джуран Дж. Довідник з контролю якості. (Quality Control Handbook) / Дж. Джуран. – М., 1951.
26. Дзюба І. В. Категорія рівня життя населення: сучасний підхід / І. В. Дзюба, Л. Ф. Удотова // Статистика України. – № 1. – 2009.

27. Дієсперов В. С. Ефективність виробництва у сільськогосподарському підприємстві: Монографія / В. С. Дієсперов. – К. : ННЦІАЕ, 2008. – 340с.
28. Дитон А. Великий побег: здоровье, богатство и истоки неравенства / А. Дитон. – М. : Изд-во Института Гайдара; Фонд «Либеральная миссия», 2016. – 368 с.
29. Дитон А. Анализ потребления, бедности и благосостояния / А. Дитон. – American Economic Review, 2010.
30. Додонов О. В. Продуктивність та оплата праці в Україні: аналіз та оцінка в динаміці: Монографія / О. В. Додонов. – Донецьк : СПД Купріянов В.С., 2007. – 200 с.
31. Дюркгейм Э. Метод социологии / Э. Дюркгейм // Западно-европейская социология XIX – начала XX веков. – М., 1996. – С. 256–309.
32. Жук І. Л. Класифікація умов та чинників впливу на якість життя / І. Л. Жук // Матеріали 79 Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті» (м. Київ, 15–16 квітня 2013 р.). – К. : НУХТ, 2013. – Ч. 3. – С. 552–554.
33. Зиммель Г. Социальная дифференциация. Социологические и психологические исследования / Г. Зиммель. – М., 1890.
34. Зиммель Г. Социология. Исследование форм обобществления / Г. Зиммель. – М., 1908.
35. Исикава К. Японские методы управления качеством / К. Исикава. – М.: Экономика, 1988. – 215 с.
36. История экономики / Под общ. ред. проф. О. Д. Кузнецовой и проф. И. Н. Шапкина. – М. : ИНФРА-М, 2002. – 384 с.
37. Калина А. В. Менеджмент продуктивності: Навч. посібник / А. В. Калина, С. П. Калініна, Н. Д. Лук'янченко. – К.:МАУП, 2005. – 232с.
38. Коврига С. В. Когнитивная технология стратегического управления развитием сложных социально-экономических объектов в нестабильной внешней среде / С. В. Коврига, В. И. Максимов // Материалы 1-й международной

конференции «Когнитивный анализ и управление развитием ситуаций». – М. : ИПУ РАН, октябрь 2001. – С. 104–160.

39. Колот А. М. Людина і нова економіка: діалектика розвитку / А. М. Колот, О. І. Кравчук // Соціально-трудові відносини: теорія та практика. – 2015. – № 1 (9). – С. 8–29.

40. Костин Л. А. Кардинальное повышение производительность труда / Л. А. Костин, С. Л. Костин. – М. : Экономика, 1980.

41. Костин Л. А. Трудовые ресурсы и трудовой потенциал / Л. А. Костин, Г. М. Зущина.– М. : АТиСО, 1997.

42. Костин Л. А. Производительность труда и технический прогресс / Л. А. Костин. – М. : Экономика, 1994. – 255 с.

43. Кросби Ф. Качество –бесплатно / Ф. Кросби. – М., 1925. – С. 623–640.

44. Кудінова А. Аналіз продуктивності праці / А. Кудінова, Д. Верба // Справочник экономиста: Искусство управления финансами. – 2009. – № 6. – С. 79–88.

45. Кудінова А. В. Проблеми соціальної сфери в Україні: результат дефіциту ресурсів чи неефективного державного регулювання? / А. В. Кудінова, Д. В. Верба // Україна: аспекти праці. – 2014. – № 3. – С. 34–42.

46. Кулинич А. А. Когнитивная система поддержки принятия решений «Канва» / А. А. Кулинич // Программные продукты и системы. – 2002. – № 3. – С. 25–28.

47. Кулинич А. А. Компьютерные системы моделирования когнитивных карт: подходы и методы / А. А. Кулинич // Проблемы управления. – 2010. – № 3. – С. 2–15.

48. Кулинич А. А. Методология когнитивного моделирования сложных плохо определенных ситуаций. Вторая международная конференция по проблемам управления / А. А. Кулинич. – М. : Институт проблем управления, 2003. – 227 с.

49. Куликов Н. Н. Социальное страхование и его влияние на качество жизни населения / Н. Н. Куликов, Е. В. Галкина. – Тамбов, 2005. – 170 с.

50. Лібанова Е. М. Вимірювання якості життя в Україні Аналітична доповідь / Е. М. Лібанова, О. М. Гладун, Л. С. Лісогор. – К.: Інститут демографії та соціальних досліджень імені М. В. Птухи, 2013. – 50 с.

51. Лібанова Е. М. Соціально-економічні ризики і загрози бідності в Україні: методика та практика аналізу: монографія / Е. М. Лібанова.– Х.: Право, 2008. – 208 с.

52. Лібанова Е. М. Трансформаційні процеси, соціальна стратифікація і перспективи становлення середнього класу / Е. М. Лібанова // Економіка і прогнозування. – 2002. – №2. – С. 34–60.

53. Лібанова Е. М. Ціннісні орієнтації та соціальні реалії українського суспільства / Е. М. Лібанова // Економіка України. – 2008. – № 10. – С. 120–136.

54. Лібанова Е. М. Соціальна орієнтація ринкової економіки як передумова консолідації суспільства / Е. М. Лібанова // Вісн. НАН України. – 2010. – № 8. – С. 3–14.

55. Лісогор Л. С. Чинники впливу на якість трудового життя в умовах економічної кризи / Л. С. Лісогор // Демографія та соціальна економіка: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – 2011. – № 1(15). – С. 79–85.

56. Лісогор Л. С. Якість трудового життя: чинники впливу на напрями покращення / Л. С. Лісогор // Демографія та соціальна економіка: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – 2012. – № 2(18). – С. 43–52.

57. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект (колективна монографія) / за ред. Е. М. Лібанової; Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України. – К., 2015. – 356 с.

58. Макарова В. Г. Вимірювання людського розвитку в регіонах України: методологічні аспекти та оцінка результатів / В. Г. Макарова // Економіка України. 2015. – № 3. – С. 41–53.

59. Маркс К. К критике политической экономии / К. Маркс. – М.: Политиздат, 1984. – 207 с.

60. Маршалл А. Основы экономической науки / А. Маршалл ; [пер. с англ. В. И. Бомкин и др. ; предисл. Д. М. Кейнс]. – М. : Эксмо, 2007. – 832 с.
61. Маслоу А. Мотивация и личность / А. Маслоу // Вестник Московского университета. – Серия 7. Философия. – 1991
62. Немчинов В. С. Социология и статистика / В. С. Немчинов // Вопросы философии. – 1955. – № 6.
63. Никифорова В. Г. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика: Монографія / В. Г. Никифорова // МОНМС України. Одеський нац. економічний ун-т. – Одеса, 2012. – 316 с.
64. Одегов Ю. Г. Управление персоналом: оценка эффективности: Учеб. пособие / Ю. Г. Одегов. – М. : Экзамен, 2004.
65. Петрович П. Ф. Влияние научно-технического прогресса на содержание и организацию труда / П. Ф. Петрович. – М. : Мысль, 1975.
66. Петрович П. Ф. Влияние научно-технического прогресса на содержание и организацию труда / П. Ф. Петрович. – М. : Мысль, 1975.
67. Пігу А. Экономическая теория благосостояния / А. Пігу. – М., 1920.
68. Попов С. И. Проблема качества жизни в современной идеологической борьбе / С. И. Попов. – М. : Политиздат, 1977. – 238 с.
69. Пруденский Г. А. Резервы производительности труда на машиностроительных предприятиях / Г. А. Пруденский // Журнал «Вестник машиностроения». – 1948. – № 4.
70. Ракоти В. Д. Зарботная плата и предпринимательский доход / В. Д. Ракоти. – М. : Финансы и статистика, 2014.
71. Ракоти В. Д. Наемный труд: стоимость, цена, прибавочная стоимость. / В. Д. Ракоти. – М.: Финансы и статистика, 2015. – 288 с.
72. Рікардо Д. Принципи політичної економії та оподаткування / Д. Рікардо. – 1817.
73. Рожкова В. В. Управление производительностью труда / В. В. Рожкова. – М. : ИНФРА-М, 2001. – 184 с.

74. Синк Д. С. Управление производительностью: планирование, измерение и оценка, контроль и повышение / Д. С. Синк. – М. : Прогресс, 1989. – 528 с.

75. Синяева Л. В. Якість життя населення: поняття й показники. Матеріали міжнародної науково-практичної конференції за результатами досліджень 2014 року / Л. В. Синяєва. – Мелітополь, 2015.

76. Синяева Л. В. Роль сучасного суспільства в управлінні продуктивністю праці Збірник наукових праць ТДАТУ (Економічні науки) / Л. В. Синяєва. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014. – № 4(28).

77. Синяева Л. В. Сутність і еволюція формування поняття «якість життя населення». Матеріали міжнародної науково-практичної конференції за результатами досліджень 2014 року «Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК» / Л. В. Синяєва. – М., 2015. – Том 3.

78. Синяева Л. В. Удосконалення методичних підходів до оцінки якості життя населення України. Україна: аспекти праці. Науково-економічний та суспільно-політичний журнал / Л. В. Синяєва. – К., 2017. – № 4. – С. 38–45.

79. Синяева Л. В. Качество жизни в контексте теории и практики социального благосостояния. Материалы VII Международной научно-практической конференции: «Наука и инновации – стратегические приоритеты развития экономики государства». Секция: Экономика, менеджмент Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова / Л. В. Синяева. – Акимат Костанайской области, 2016. – 348 с.

80. Синяева Л. В. Сутність поняття якості життя населення. Збірник наукових праць № 3(23) «Економіка і організація управління» / Л. В. Синяєва. – Вінниця: ДонНУ, 2016. – С. 430–439.

81. Сміт А. Дослідження про природу і причини багатства / А. Сміт. – К., 2016.

82. Стиглиц Дж. Ю. Глобализация: тревожные тенденции: пер. с англ. / Дж. Ю. Стиглиц. – М. : Мысль, 2003. – 179 с.

83. Струмилин С. Г. Проблемы экономики труда / С. Г. Струмилин. – М. : Изд-во «Наука», 1982.

84. Субетто А. И. Качество жизни, здоровье нации и безопасность государства – главные функционалы бытия и критерии социально-экономической политики государства / А. И. Субетто // Академия Тринитаризма. – 2003.

85. Тагути Г. Управление конечными результатами («Management by Total Results») / Г. Тагути. – 1966.

86. Тимирязев Д. А. Историко-статистический обзор промышленности в России / Д. А. Тимирязев. – 1883.

87. Тодоров А. С. Качество жизни. Критический анализ буржуазных концепций / А. С. Тодоров. – М. : Прогресс, 1980

88. Тюрго А. Размышления о создании и распределении богатств / А. Тюрго. – 1766.

89. Харрінгтон Дж. Управління якістю в американських компаніях / Дж. Харрінгтон. – 1990.

90. Хромов П. А. Экономическая история СССР. Период промышленного и монополистического капитализма в России. Учебное пособие. – М. : Высшая школа, 1982. – 240 с.

91. Черкасов А. В. Управління якістю життя населення: монографія / А. В. Черкасов. – Полтава : РВВ ПД АА, 2012. – 310 с.

92. Чернушкіна О. О. Економіка праці і соціально-трудова відносини: Навч. посібник / М. Д. Ведерніков, О. В. Хитра, О. А. Гарват та ін. – Львів : Новий світ – 2000, 2012. – 869 с.

93. Чернушкіна О. О. Підвищення продуктивності праці як передумова зростання виробництва / О. О. Чернушкіна // Вісник ХНУ. – 2013. – № 5, Т.1 (204). – С. 44–46.

94. Чернушкіна О. О. Продуктивність праці: тенденції та перспективи зростання / О. О. Чернушкіна // Науковий журнал «Економічний форум» Луцького національного технічного університету. – 2013. – № 4. – С. 147–150.

95. Чернушкіна О. О. Продуктивність праці в Україні: порівняльний аспект / О. О. Чернушкіна // Науково-виробничий журнал «Інноваційна економіка». – 2013. – № 9(47). – С. 106–113.

96. Чернушкіна О. О. Засади підвищення продуктивності праці на сучасному підприємстві / О. О. Чернушкіна, Р. І. Ахтирська // Проблеми і перспективи економічного розвитку: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції (м. Сімферополь, 19–20 квітня 2013 р.): У 2-х частинах / Наукове об'єднання «Economics». – Сімферополь : НО «Economics», 2013. – Ч. I. – 128 с.

97. Чернушкіна О. О. Порівняльні тенденції продуктивності праці в Україні / О. О. Чернушкіна // Людина, бізнес, держава: реалії та перспективи соціально-економічного та інноваційного розвитку: збірник доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (17 квітня 2014 р.) – КНТУ. – Кіровоград : КОД, 2014. – 240 с.

98. Чернушкіна О. О. Мотиваційні аспекти управління продуктивністю виробництва / О. О. Чернушкіна // Пріоритети розвитку підприємств у ХХІ ст.: матеріали Міжнародної науково-практичної конференції 12 квітня 2016 р., Кіровоградський національний технічний університет. – Кіровоград : КОД, 2016. – 124 с.

99. Фридмен М. Методологія позитивної економічної науки / М. Фридмен // THESIS. – 1993. – Т. 2. – Вып. 4.

100. Шумпетер Й. Теорія економічного розвитку / Й. Шумпетер. – М.: Прогресс, 1982. – 432 с.

101. Емерсон Г. Дванадцять принципів продуктивності / Г. Емерсон. – М.: Финстатинформ, 2001. – 58 с.

102. Ярчук А. В. Сутність поняття якості життя населення / А. В. Ярчук // Збірник наукових праць № 3(23) «Економіка і організація управління». – Вінниця : ДонНУ, 2016 – 440 с.

103. Ярчук А. В. Сутність і еволюція формування поняття «якість життя населення» / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Міжнародна науково-практична конференція за результатами досліджень «Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК». – 2015. – Т. 3. – С. 21–24.

104. Ярчук А. В. Продуктивність праці як фактор впливу на конкурентоспроможність економіки України / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва //

Економіка і організація управління. Вісник донецького національного університету. – 2014. – Вип. 2. – С. 80–83.

105. Ярчук А. В. Роль сучасного суспільства в управлінні продуктивністю праці / А. В. Ярчук // Збірник наукових праць ТДАТУ (Економічні науки). – 2014. – № 4(28).

106. Ярчук А. В. Рівень і якість життя населення України та методи їх оцінки / А. В. Ярчук // «Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інноваційного забезпечення розвитку економіки». Монографія за редакцією Л. В. Синяєвої, С. А. Нестеренко – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2015. – С. 425–427.

107. Ярчук А. В. Качество жизни в контексте теории и практики социального благосостояния / А. В. Ярчук // VII Международная научно-практическая конференция: «Наука и инновации – стратегические приоритеты развития экономики государства» Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова, Акимат Костанайской области, 2016. – С. 460–464.

108. Aron R Progress and Dissiccusion Nlw York-Washington-London, 1968 – P. 8,

109. Ishikawa, K What is Total Quality Control’’ The Japanese WayEnglewood Cliffs – NJ Prentice-Mall Inc, 1985. – P. 110.

110. Campbell A. The Sense of Well-Being in America. Recent patterns and Trends. – N. Y. : McGrawHill, 1981. – XIII, 264 p.

111. Campbell A., Converse Ph., Rodgers W. The Quality of American Life. Perceptions, Evaluations and Satisfactions. N.Y.: Russell Sage Foundation, 1976:. XI, 583 p.

112. Maslow A. A. Theory of Human Motivation Psychological Review 50,1943.

113. Maslow A. Motivation and Personality, Harper and Row, New York,1954. Motivation and Personality, Harper and Row, New York,1954.

114. Solow R. A contribution to the theory of economic growth // Quart. J. Econ. 1956. Vol. 70. P. 65-94.

115. Solow R. Technical change and the aggregate production function. «Review of Economics and Statistics», 1957. –P. 312-320.

116. Toffler A. Future Shock. – New York, 1970. – P. 196

Список використаних джерел до розділу 2

117. Антонюк В. П. Гідний рівень та якість життя населення в контексті формування соціального потенціалу сталого розвитку: наук. доповідь/ В. П. Антонюк// НАН України, Ін-т економіки пром-сті. – Донецьк, 2012. – 80 с.

118. Антонюк В. П. Проблеми бідності та соціальні ризики для розвитку України / В. П. Антонюк // Вісник економічної науки. – 2016. – № 1(30). – С. 6–14.

119. Антонюк В. П. Проблеми рівня і якості життя населення старопромислових регіонів України / В. П. Антонюк // Проблемы развития внешнеэкономических связей и привлечения иностранных инвестиций: региональный аспект: сб. науч. трудов. – Донецк: ДонНУ, 2013.– Т. 2 – С. 12–15.

120. Антонюк В. П. Споживання населення в системі параметрів гідного рівня життя та сталого розвитку: Монографія/ О. І. Амоша, О. Ф. Новікова, В. П. Антонюк, Ю. С. Залознова та ін.// Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання. – Донецьк : НАН України, Ін-т економіки пром-ті, 2014. – 478 с.

121. Антонюк В. П. Сучасна проблема бідності в Україні, її наслідки для нагромадження людського капіталу та забезпечення економічного зростання / В. П. Антонюк // Україна: аспекти праці: науково-економічний та суспільно-політичний журнал. – 2015. – № 5. – С. 3–11.

122. Баранова Н. П. Соціальні стандарти та соціальні гарантії в системі соціальної політики України / Н. П. Баранова, Т. В. Новікова; Центр перспективних соціальних досліджень // Національна академія наук України. – Режим доступу: http://www.cpsr.org.ua/index.php?option=com_content&view=article&id=42:2010-06-13-21-23-56&catid=20:2010-06-13-21-06-26&Itemid=27

123. Бобков В. Динамика уровня жизни населения / В. Бобков, П. Масловский-Мстиславский // Экономист. – 1994. – № 6. – 57 с.

124. Бестужев-Лада И. В. Качество жизни. Философский энциклопедический словарь / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Советская энциклопедия, 1983.

125. Бестужев-Лада И. В. Методологические проблемы исследования качества, уровня и образа жизни / И. В. Бестужев-Лада // Современные концепции уровня, качества и образа жизни. – М. : ИСИ АН СССР, 1978.

126. Бестужев-Лада И. В. Прогнозное обоснование социальных нововведений / И. В. Бестужев-Лада. – М. : Наука, 1993.

127. Богиня Д. П. Основи економіки праці / Д. П. Богиня, О. А. Грішнова.– К. : Знання Прес, 2003.

128. Богиня Д. П. Формування конкурентоспроможності робочої сили: Зб. наук. праць / Д. П. Богиня. – К. : Ін-т економіки НАН України, 2003. – С. 13–22.

129. Волгин Н. А. Японский опыт решения экономических и социально-трудовых проблем. М. : Экономика, 1998. 255

130. Деминг Э. Выход из кризиса. Новая парадигма управления людьми, системами и процессами Out of the Crisis / Э. Деминг.– М. : Альпина Паблишер, 2011. – 400 с.

131. Жеребин В. М. Индикаторы качества жизни населения / В. М. Жеребин // Вопросы статистики. – 2012. – № 3. – С. 25–36.

132. Жук І. Л. Класифікація умов та чинників впливу на якість життя / І. Л. Жук // Матеріали 79 Міжнародної наукової конференції молодих учених, аспірантів і студентів «Наукові здобутки молоді – вирішенню проблем харчування людства у ХХІ столітті» (м. Київ, 15–16 квітня 2013 р.). – К. : НУХТ, 2013. – Ч. 3. – С. 552–554.

133. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про зайнятість населення» // Праця і зарплата. – 1998.

134. Закон України «Про внесення змін до Закону України «Про основи державної політики у сфері науки і науково-технічної діяльності» // Урядовий кур'єр. – 1998. – № 246–247.

135. Закон України «Про зайнятість населення» від 01.03.1991 р. №803-ХІІ.

136. Зубова Л. Г., Ковалева Н. В. Качество жизни в субъективных оценках населения // Экономические и социальные перемены: мониторинг общественного мнения. – 1994. №2.

137. Качество жизни в регионе // Стандарты и качество. — 2004. — №Ц. — С. 52

138. Коврига С. В., Максимов В. И. Когнитивная технология стратегического управления развитием сложных социально-экономических объектов в нестабильной внешней среде.// Материалы 1-й международной конференции «Когнитивный анализ и управление развитием ситуаций». М. : ИПУ РАН, октябрь 2001. - С. 104–160.

139. Ковынёва О. А. Структура качества жизни и факторы его повышения. // Экономика здравоохранения № 8, 2006. с. 48–51.

140. Кодекс законів України про працю. – К.: АТЗТ, Право, 1997.

141. Конвенція МОП 142 (від 23.06.75) «Про професійну орієнтацію та професійну підготовку в галузі розвитку людських ресурсів».

142. Конвенція МОП 168 (від 21.06.88) «Про сприяння зайнятості і захист від безробіття».

143. Костровець Л. Б. Аналіз життєвого рівня населення в Україні та регіонах / Л. Б. Костровець // Механізми підвищення ефективності управління функціонуванням економіки: зб. наук. праць ДонДУУ. Сер. «Економіка». – Донецьк : ДонДУУ, 2012. – Вип. 251. – Т. XIII. – С. 312–325.

144. Корноушенко Е. К. Управление процессами в слабоформализованных средах при стабилизации графовых моделей среды.// Труды Института проблем управления. – 1999. – Том 2. – С. 82–95.

145. Кунц Г. Управление: системный и ситуационный анализ управленческих функций / Г. Кунц. – М.: Прогресс, 2002. – 224 с.

146. Лукьянченко Н. Д. Економіка праці: Навч. посібник / Н. Д. Лукьянченко, Л. В. Шаульська, Г. А. Олександров. – Донецьк : ДонНУ, 2002.

147. Лук'янченко Н. Д. Управління трудовим колективом в умовах трансформації економіки / Н. Д. Лук'янченко, Л. А. Лутай, О. Ю. Сердюк. – Донецьк : ДонНУ, 2006. – 236 с.
148. Лучанінов С. В. Вимірювання та порівняльний аналіз продуктивності / С. В. Лучанінов, Н. Д. Дарченко. – Краматорськ, 2001. – 128 с.
149. Людський розвиток в Україні. Модернізація соціальної політики: регіональний аспект: Колективна монографія / За ред. Е. М. Лібанової. – К.: Ін-т демографії та соціальних досліджень ім. М. В. Птухи НАН України, 2015. – 356 с.
150. Міграційний рух населення України у 2016 рр.: Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2016. – 203 с.
151. Мних Е. Економічний аналіз / Є. В. Мних, І. Д. Ференц. – Л.: Армія України, 2000. – 144 с.
152. Никифорова В. Г. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика: Монографія / В. Г. Никифорова // МОНМС України. Одеський нац. економічний ун-т. – Одеса, 2012. – 316 с.
153. Немчинов В. С. Социология и статистика / В. С. Немчинов // Вопросы философии. – 1955. – № 6.
154. Неретина Е. А., Салимова Т. А., Салимов М. Ш. Субъективные индикаторы
155. Прожитковий мінімум в Україні 2019 р.: Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2019. – 206 с.
156. Рівень безробіття населення України 2017 рр: Стат. зб. – К.: Державна служба статистики України, 2017. – 204 с.
157. Рівень і якість життя населення: Монографія / Під заг. ред. Є. П. Кушнар'ова. – Х.: Видавничий дім «ІНЖЕК», 2004. – 272 с.
158. Ревенко А. Продуктивність праці в сучасних умовах / А. Ревенко // Україна: аспекти праці. – 2008. – №2 – С. 32-37.
159. Сергеева Л. Н. Анализ международного опыта определения показателя «качество жизни» / Л. Н. Сергеева, Е. А. Теряник // Бизнес Информ. – 2009. – № 6. – С. 11–17.

160. Синяєва Л. В. Взаємозв'язок зростання рівня життя та ефективності праці. Сучасний стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку та економічного аналізу діяльності підприємств в Україні: Монографія/ Л. В. Синяєва, Л. І. Антошкіної. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2016. – 240 с.

161. Синяєва Л. В. Індикатори оцінки якості життя населення. Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення» присвячена до 120-річчя НУБіП України / Л. В. Синяєва. – 2018.

162. Системный анализ в экономике и организации производства: Учебник/ Под ред. С.А.Валуева, В.Н. Волковой. – Л.: Политехника, 1991.

163. Стратегія розвитку України «Україна–2020: стратегія національної модернізації» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.nbuviar.gov.ua/images/4/str.pdf>.

164. Узунов Ф. В. Визначення понять і компонентний склад оцінки рівня та якості життя населення регіонів України // Економіка розвитку.– ХДЕУ, 2003.– № 4 (28).– С. 20–24.

165. Ушенко Н. Умови та фактори підвищення продуктивності використання людського капіталу України // Економіка праці – 2008. № 7. – С. 37–44

166. Хаустова В. Є. Міжнародний порівняльний аналіз рівня та якості життя населення країн світу / В. Є. Хаустова, Ф. В. Узунов // Вісник ДонДУЕТ.– 2003.– № 4(20).– С. 47–55.

167. Ярчук А. В. Продуктивність праці як фактор впливу на якість життя населення України / А. В. Ярчук // Науково-економічний та суспільно-політичний журнал «Україна: аспекти праці». – К., 2017. – 51 с.

168. Ярчук А. В. Індикатори оцінки якості життя населення/ А. В. Ярчук // Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення» присвячена до 120-річчя НУБіП України. – 2018. – 117 с.

169. Ярчук А. В. Оцінка якості трудового життя в організації / А. В. Ярчук // – Збірник наукових праць ТДАТУ (Економічні науки). – 2016. – № 3(32). – С. 224–229.

170. Ярчук А. В. Взаємозв'язок зростання рівня життя та ефективності праці / А. В. Ярчук // «Сучасний стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку та економічного аналізу діяльності підприємств в Україні». Монографія за редакцією Л. І. Антошкіної. – Бердянськ : Видавець Ткачук О.В., 2016. – 240 с.

171. Abdurazakov A. A. Minsat, and J. Pineda. 2013. «Implications of Education Policies in a Country's Demographic Prospects: Detailed Analysis of Demographic Trends Based on Projections by Lutz and KC». Human Development Research Paper. United Nations Development Programme, Human Development Report Office, New York.

172. Abe M. 2006. «The Developmental State and Educational Advance in East Asia». *Educate* 6 (1): 6-12.

173. Agbor J. 2012. «Op-Ed: Poverty, Inequality and Africa's Education Crisis» Brookings Institution, Washington, DC. www.brookings.edu/opinions/poverty-inequality-andafricas-education-crisis/. Accessed 25 November 2016.

174. AHRQ Research to Reduce Cost and Improve the Quality of Health Care. Content last reviewed April 2015. Agency for Healthcare Research and Quality, Rockville, MD. <http://www.ahrq.gov/research/findings/factsheets/costs/costqual/index.html>.

175. Balcerzak A. P., & Pietrzak M.B. (2016). Quality of Institutions for Knowledge-based Economy within New Institutional Economics Framework. Multiple Criteria Decision Analysis for European Countries in the Years 2000–2013. *Economics & Sociology*, 9(4), 66-81. DOI: 10.14254/2071-789X.2016/9-4/4.

176. Batare S. Efficiency of Public Spending on Education / *Public Policy And Administration* 2012, T. 11, Nr. 2 / 2012, Vol. 11, №2, P. 171-186.

177. Behabib J., & Spiegel M.M. (October 94). The Role of Human Capital in Economic Development: evidence from Aggregate Cross-Country Data». *Journal of Monetary Economics*. 34, P. 143-161.

178. Bilenko Y. (2013), Dynamic economic effects of EU members hip for post socialist countries of Central and Eastern Europe, Wroclaw Review of Law, Administration & Economics, Vol. 3, №1. – P. 90-103.

179. Hanushek E.A. «Interpreting recent research on Schooling in developing countries» World Bank Research Observer. 10. (August 1995, p. 230-244).

180. Park S. Revisiting Mankiw, Romer & Weil (1992), A Contribution to the Empirics of Economic Growth, University of Michigan, Electronic resource: (<http://141.211.177.75/econ/detail/0,2484,16060%255Fpeople%255Fecon105,00.html>).

181. Mankiw N.G., Romer D., Weil N. (May, 1992), A Contribution to the Empirics of Economic Growth, The Quarterly Journal of Economics, Vol. 107, №2. – P. 407-437.

182. Mehlum H., Moene K. O., Torvik R. Institutions and the Resource Curse // Economic Journal. 2005. Vol. 116. №508. P. 1-20.

183. Pietrzak M. B., Balcerzak A. P., Gajdos A., & Arendt Ł. (2017). Entrepreneurial environment at regional level: the case of Polish path towards sustainable socio-economic development. Entrepreneurship and Sustainability Issues, 5(2). 190–203, doi: 10.9770/jesi.2017.5.2(2).

184. Stier K. (1993). «Thailand Caught Between Economic Levels». Los-Angeles Times. (November 8).

185. Cochrane S.H. (1979). «Fertility and education: What do we really know?» Baltimore: John Hopkins University Press.

186. OECD 2010, «Health care systems: Getting more value for money», OECD Economics Department Policy Notes, №2.

Список використаних джерел до розділу 3

187. Антонюк В. П. Комплексна оцінка рівня та якості життя населення регіонів України як основи формування соціального потенціалу сталого розвитку: Монографія/ О. І. Амоша, О. Ф. Новікова, В. П. Антонюк, Ю. С. Залознова та ін. //

Соціальний потенціал сталого розвитку: інноваційні механізми формування та використання. – Донецьк: НАН України, Ін-т економіки пром-сті, 2014. – 478 с.

188. Антонюк В. П. Формирование доходов населения индустриального города как экономическая основа человеческого развития / В. П. Антонюк, Д. В. Кузнецова // Вісник економічної науки. – № 2. – 2014.

189. Жулина Е. Г. Социальные факторы формирования качества трудовой жизни / Е. Г. Жулина // Гражданин и право. – 2007. – N 5. – С. 64–73. – Библиогр. в сносках.

190. Меликьян Г. Г., Р. П. Колосова. Экономика труда и социально-трудовые отношения / Под ред. – М. : Изд-во МГУ, Изд-во ЧеРо, 1996. – 623 с.

191. Мельниченко О. А. Підвищення рівня та якості життя населення: механізм державного регулювання: монографія / О. А. Мельниченко. – Х. : Вид-во ХНАДУ «Магістр», 2008.

192. Фатхутдинов Р. Организационно-экономический механизм повышения качества жизни // Стандарты и качество, № 7, 2003.

193. Сергійчик С.І. Систематизація управління продуктивністю праці//Вісник Хмельницького національного університету. – 2008. – № 5. – С. 230–236.

194. Прокопенко И. И. Управление производительностью. Практическое руководство. Киев, Техника, 1990.

195. Синяєва Л. В. Мотивація праці та її використання в практиці управління підприємством. Тези міжнародної науково-практичної конференції «Фінансово-економічні проблеми розвитку сільських територій» / Л. В. Синяєва. – Мелітополь, 2014. – С. 162–165.

196. Синяєва Л. В. Рівень і якість життя населення України та методи їх оцінки. Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інноваційного забезпечення розвитку економіки: Монографія/ Л. В. Синяєва, С. А. Нестеренко. – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2016. – С. 425–427.

197. Слезингер Г. Э. Труд в условиях рыночной экономики: Учеб. пособие / Г. Э. Слезингер. – М. : ИНФРА-М, 1996. – 245 с.

198. Стаматін О. В. Методичний підхід до оцінювання якості трудового життя працівників промисловості на прикладі машинобудівних підприємств / О. В. Стаматін // Бізнес Інформ. – 2014. – №3. – С. 236–244.

199. Стаматін О. В. Якість трудового життя як важливий чинник розвитку промисловості / О. В. Стаматін // Актуальні проблеми розвитку економіки в контексті глобальних викликів : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції, присвяченої 45-річчю факультету міжнародної економіки (м. Одеса, 19–20 вересня 2013 р.). – Одеса : Атлант, 2013. – С. 108–109.

200. Френкель А. А. Прогнозирование производительности труда: методы и модели / А. А. Френкель. – М.: Экономика, 2007. – 221 с.

201. Шаульская Л. В. Занятость работников и качество трудовой жизни: взаимообусловленность, проблемы и перспективы / Л. В. Шаульская, В. В. Бибилова // Современные фундаментальные и прикладные исследования: международное научное издание. – Кисловодск : Изд-во УП «Магистр», 2014. – №1(12). – С. 215–220.

202. Шаульська Л. В. Особливості відтворення трудового потенціалу в умовах кризового стану ринку праці / Л. В. Шаульська, Н. С. Якімова // «Економіко-правова парадигма розвитку сучасного суспільства»: зб. наук. праць. – Вінниця : ДонНУ, 2015.

203. Якість життя населення регіону: аналіз, прогнозування, соціальна політика: Монографія / За ред. В. Г. Никифоренка. – Одеса, 2012. – 316 с.

204. Ярчук А. В. Управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення / А. В. Ярчук // Матеріали міжнародної науково-практичної конференції за результатами досліджень 2015 року.

205. Ярчук А. В. Проблеми та перспективи зростання продуктивності праці та якості життя населення / А. В. Ярчук // «Менеджмент результативної трансформації аграрної сфери економіки України». Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції. – Тернопіль : ФОП Паляниця В. А., 2018. – 119 с.

206. Ярчук А. В. Якість життя населення в контексті взаємодії комерційного і бюджетного секторів соціальної сфери / А. В. Ярчук // Науково-економічний та суспільно-політичний журнал «Україна: аспекти праці». – К., 2018. – С. 16–22.

207. Ярчук А. В. Створення системи мотивації на підприємстві / А. В. Ярчук // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки). – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014. – № 2(26).

208. Ярчук А. В. Обеспечение качества рабочей силы в системе регулирования рынка труда / А. В. Ярчук, Л. В. Синяева // Международная Научно-практическая конференция «Современное общество и наука: Социально-экономические проблемы в исследованиях преподавателей вуза». – Волгоград: ФЕНИКС, 2015. – С. 281–289.

209. Ярчук А. В. Розробка програми стратегічного менеджменту на підприємстві / А. В. Ярчук // «Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інноваційного забезпечення розвитку економіки». Монографія за редакцією Л. В. Синяєвої, С. А. Нестеренко. – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2016. – С. 383–389.

210. Burton Abrams, «The Effect of Government Size on the Unemployment Rate», *Public Choice*, Vol. 99, Nos. 3-4 (June 1999).– P. 395–401.

211. Deaton, Angus, 1997, *The analysis of household surveys: a microeconomic approach to development policy*, Johns Hopkins University Press.

212. Edgar Peden, «Productivity in the United States and Its Relationship to Government Activity: An Analysis of 57 years, 1929-1986», *Public Choice*, Vol. 69 (1991). – P. 153–173.

213. European Commission, Directorate-General for Economic and Financial Affairs, «Public Finances in EMU», 2003, «European Economy», № 3 (2003), at europa.eu.int/comm/economy_finance/publications/european_economy/2003/ee303en.

214. Kahneman, D. 1999. «Objective Happiness». In *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*, eds. D. Kahneman, E. Diener, and N. Schwarz. New York: Russell Sage Foundation.

215. Kahneman, D., E. Diener, and N. Schwarz (Eds.). 1999. *Well-Being: The Foundations of Hedonic Psychology*. New York: Russell Sage Foundation.
216. Kahneman, D., and A. B. Krueger. 2006. «Developments in the Measurement of Subjective Well-Being». *Journal of Economic Perspectives* 20(1): 3–24.
217. Kaletsky, A. 1990. «UN Adds a Human Element to Economics: Controversial New Way to Measure Development». *The Financial Times*. 25May.
218. Sen, Amartya, SudhirAnand. 1994. «Sustainable Human Development: Concepts and Priorities» Background Paper for the Human Development Report 1994. New York: Human Development Report Office.
219. Walter Radermacher, Walter (Director General of Eurostat; Chief Statistician of the EU). *Measuring prosperity and quality of life / Keynote Speech at the Austrian Federal Ministry of Finance in Vienna, May 2010* // http://epp.eurostat.ec.europa.eu/portal/page/portal/gdp_and_beyond/documents/wr_speech.pdf.
220. S. M. Miller and F. S. Russek, «Fiscal Structures and Economic Growth at the State and Local Level», *Public Finance Review*, Vol. 25, No. 2 (July 1997).
221. UIHaq, M. *Sustainable Development for Human Security*. Islamabad. 1996. Available from: <http://mhhdc.org/?p=74>.

ДОДАТКИ

**УПРАВЛІННЯ СОЦІАЛЬНОГО ЗАХИСТУ НАСЕЛЕННЯ
МЕЛІТОПОЛЬСЬКОЇ МІСЬКОЇ РАДИ
ЗАПОРІЗЬКОЇ ОБЛАСТІ**

просп. Богдана Хмельницького, 68а, м. Мелітополь, 72311, тел. (0619) 42-83-20, факс 43-69-00,
код ЄДРПОУ 03193086, e-mail: 2314_uszn2@ukr.net

12.12.2018 № 289/0327
На № _____

Спеціалізованій вченій раді
Д 11.051.03 Донецького
національного університету
ім. Василя Стуса (м. Вінниця)
Міністерства освіти і
науки України

ДОВІДКА

про впровадження результатів кандидатської дисертації
Ярчук Ангеліни Володимирівни
на тему «Управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості
життя населення»

Запорукою зростання ВВП країни в цілому та середньодушового добробуту, зокрема, є певний рівень якості трудового життя. У рамках тісної співпраці науки і місцевого самоврядування проводиться розробка основних напрямів підвищення якості життя населення на рівні міста Мелітополя і Мелітопольського району.

Автором дисертаційної роботи доведено, що актуальність дослідження в практичному плані обумовлена затребуваністю соціально-економічного розвитку та визначенням рівня ефективності адміністративно-правової діяльності керівництва міста і району у частині рівня продуктивності праці та рівня якості життя населення.

Автором з'ясовано, що на території міста і району існують проблеми формування висококваліфікованої робочої сили, зниження професійної придатності і вимог до якості працівників. На діючих підприємствах наявна значна кількість вільних робочих місць та вакантних посад, які тривалий час не заповнюються працівниками через непривабливі умови праці та низький рівень її оплати.

Дисертантом Ярчук А.В. виявлені фактори, які найбільше впливають на якість життя працівників, і визначена залежність покращання якості життя

Продовження додатку А

від зростання продуктивності праці на підприємствах. Наукові розробки автора були розглянуті на засіданні управління соціального захисту населення Мелітопольської міської ради Запорізької області та можуть бути використані керівництвом міста і району при розробці пріоритетних напрямів діяльності регіону з метою зростання продуктивності праці і, як наслідок, сприяння покращання якості життя населення.

Заступник начальника управління
соціального захисту населення
Мелітопольської міської ради
Запорізької області

О. ПЕРЕДЕРІЙ

**Товариство з обмеженою
відповідальністю**

**Общество с ограниченной
ответственностью**

«МЕЛИТОПОЛЬСЬКИЙ АВТОГІДРОАГРЕГАТ»

«МЕЛИТОПОЛЬСКИЙ АВТОГИДРОАГРЕГАТ»

ТОВ «Мелітопольський Автогідроагрегат»
72312 Україна, Запорізька обл.
м. Мелітополь, вул. Інтеркультурна, 21/1
Код ЄДРПОУ 30952117,
р/р № 26007962491766 в ПАТ ПУМБ м. Київ
МФО 334851,
ІНН 309521108323 № св. 12137024
тел. +38 (0619) 44-88-09, 42-55-92, 44-44-24,
office@agat-auto.biz

ООО «Мелітопольський Автогідроагрегат»
72312 Україна, Запорізька обл.
г. Мелітополь, ул. Інтеркультурная, 21/1
ОКПО 30952117,
р/с № 26007962491766 в ПАО ПУМБ г. Киев
МФО 334851,
ИНН 309521108323 № св. 12137024
тел. +38 (0619) 44-88-09, 42-55-92, 44-44-24,
office@agat-auto.biz

№ 9.10.2018 від «11» 431-Н 2018 р.

на № _____ від « » _____ 201   р.

Довідка

щодо впровадження результатів дисертаційної роботи
Ярчук Ангеліни Володимирівни
з питань удосконалення управління продуктивністю праці та якості
життя працівників у ТОВ «Мелітопольський «АВТОГІДРОАГРЕГАТ»
м. Мелітополя Запорізької області

Розроблений в дисертаційній роботі Ярчук Ангеліни Володимирівни
механізм управління продуктивністю праці у сучасних умовах та заходи з
удосконалення якості життя населення прийняті до використання в ТОВ
«Мелітопольський «Автогідроагрегат»

Застосування зазначеного механізму та рекомендацій дозволяє
удосконалити процес управління підприємством та сприятиме зростанню
впливу продуктивності праці на результати господарської діяльності ТОВ
«Мелітопольський «Автогідроагрегат» та покращенню якості життя
працівників.

Довідку складено для подання до спеціалізованої вченої ради по
захисту дисертаційних робіт.

Засновник ТОВ

«Мелітопольський «Автогідроагрегат»

Балицький В.Б.

Продовження додатку А

Товариство з обмеженою відповідальністю
"Виробничо-Комерційна фірма
"Надія-Грандекс"

Україна, 72312, Запорізька область
 м. Мелітополь
 вул. О. Невського 24/1
 тел./факс +38(0619) 44-01-45

№ 67-нв/сг 18.12.2018

Спеціалізованій вченій раді
 Д 11.051.03 Донецького
 національного університету
 ім. Василя Стуса Міністерства
 освіти і науки України

ДОВІДКА

про впровадження результатів кандидатської дисертації
 Ярчук Ангеліни Володимирівни
 на тему «Управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя
 населення»

У рамках виконання дисертаційної роботи автором здійснено комплексне системне дослідження якості життя трудового колективу підприємства та окремих працівників.

Для досягнення економічних, соціальних і екологічних стандартів життєдіяльності суспільства винятково важливе значення має зростання продуктивності праці, яка тісно пов'язана з якістю життя працівників підприємства. За допомогою анкетного дослідження, проведеного на підприємстві ТОВ «ВКФ «Надія – Грандекс», були визначені основні фактори, що впливають на продуктивність праці та якість життя працівників підприємства, виявлено взаємозв'язок між цими системами. Автором з'ясовано, що на підприємстві існують проблеми щодо надання соціальних гарантій, соціальних благ, низького рівня заробітної плати, у результаті чого більше 60% працівників оцінили якість життя як незадовільну.

Наукові розробки автора щодо визначення певних факторів в системі якості життя були використані керівництвом ТОВ «Виробничо-комерційна фірма «Надія–Грандекс» при розробці пріоритетних напрямів діяльності підприємства з метою зростання продуктивності праці і, як наслідок, сприянню покращання якості життя працівників.

Генеральний директор
 ТОВ «ВКФ «Надія – Грандекс»

Кобякова І.А.

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ТАВРІЙСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ АГРОТЕХНОЛОГІЧНИЙ
УНІВЕРСИТЕТ

проспект Богдана Хмельницького 18, місто Мелітополь Запорізька область, 72310 тел: (0619) 42-06-18,
 факс: (0619) 42-24-11, e-mail: office@tsatu.edu.ua, код ЄДРПОУ 00493698

21.11.2018 № 33-156 на № _____ від _____
 Довідка

про впровадження результатів дисертаційного дослідження

Ярчук Ангеліни Володимирівни

за темою «Управління продуктивністю праці в системі забезпечення якості життя населення», поданої на здобуття ступеня кандидата економічних наук

за спеціальністю 08.00.07 - демографія, економіка праці,

соціальна економіка і політика

Результати дисертаційного дослідження виконані відповідно до тематики науково-технічної підпрограми кафедри менеджменту Таврійського державного агротехнологічного університету Міністерства освіти і науки України «Формування ефективної системи менеджменту в умовах транзитивної економіки» № 3 (№ДР 0116U002740)

Наукові результати дисертаційного дослідження знайшли відображення у навчальному процесі Таврійського державного агротехнологічного університету при викладанні економічних дисциплін. Теоретичні та практичні питання управління продуктивністю праці та якості життя застосовуються при викладанні дисциплін: «Економіка праці та соціально-трудова відносина», «Управління персоналом» при підготовці фахівців напряму 073 «Менеджмент» ОКР «Бакалавр» та ОКР «Магістр», а також при підготовці фахівців економічних напрямів підготовки.

Довідка видана для пред'явлення за місцем захисту кандидатської дисертації А.В.Ярчук.

Ректор університету,
 доктор технічних наук, професор,
 член-кореспондент НААНУ

В.М. Кюрчев

Гуйва І.В.

(0619)44-03-24

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧА ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Ярчук А. В. Взаємозв'язок зростання рівня життя та ефективності праці / А. В. Ярчук // Сучасний стан та перспективи розвитку бухгалтерського обліку та економічного аналізу діяльності підприємств в Україні: Кол. монографія / За заг. редакцією д. е. н. Л. І. Антошкіної. – Бердянськ : Видавець Ткачук О. В., 2016. – С. 205–210 (0,6 д.а.).
2. Ярчук А. В. Якість життя населення: поняття й показники / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Теоретико-методологічні і науково-практичні засади інноваційного забезпечення розвитку економіки: Кол. монографія / За редакцією Л. В. Синяєвої, С. А. Нестеренко. – Мелітополь, 2016. – С. 417–419 (0,6 д.а. / 0,3 д.а.).
3. Ярчук А. В. Качество жизни в контексте теории и практики социального благосостояния / А. В. Ярчук // Формування компетентнісної компоненти фахівців з обліку і аудиту: Кол. монографія / За редакцією Л. В. Синяєвої, О. В. Вороновської. – Мелітополь : Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2016. – С. 329–333 (0,6 д.а.).
4. Ярчук А. В. Створення системи мотивації на підприємстві / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. М. Ф. Кропивка. – Мелітополь : Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014. – № 2 (26). – С. 215–218 (0,4 д.а. / 0,2 д.а.).
5. Ярчук А. В. Продуктивність праці як фактор впливу на конкурентоспроможність економіки України / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Вісник Донецького національного університету. Серія В : економіка і право. – 2014. – № 2. – С. 80–83 (0,4 д.а. / 0,2 д.а.).
6. Ярчук А. В. Производительность труда как показатель эффективности производственной деятельности // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л. В. Синяєвої. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2014. – № 4 (28). – С. 222–226 (0,4 д.а.).
7. Ярчук А. В. Розробка програми стратегічного менеджменту на підприємстві / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л. В. Синяєвої. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2016. – №1 (30). – С. 66–72 (0,5 д.а. / 0,25 д.а.).
8. Ярчук А. В. Сутність поняття якості життя населення / А. В. Ярчук // Економіка і організація управління: Збірник наукових праць. – Вінниця : ДонНУ, 2016. – № 3 (23). – С. 430–439 (1,2 д.а.).
9. Ярчук А. В. Продуктивність праці як фактор впливу на якість життя населення України / А. В. Ярчук // Україна: аспекти праці. – 2018. – № 1. – С. 16–21 (0,7 д.а.).
10. Ярчук А. В. Оцінка якості трудового життя в організації / А. В. Ярчук // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л. В. Синяєвої. – Мелітополь : Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2016. – № 3 (32). – С. 224–231 (Index Copernicus та інші) (0,6 д.а.).
11. Ярчук А. В. Качество жизни в контексте теории и практики социального благосостояния / А. В. Ярчук // Наука: научно-производственный журнал. – Костанай, Костанайский инженерно-экономический университет им. М. Дулатова, 2016. – № 4–3. – С. 460–463 (0,4 д.а.).
12. Ярчук А. В. Удосконалення якості життя працівників у сфері освіти та медицини / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Збірник наукових праць Таврійського державного агротехнологічного університету (економічні науки) / За ред. Л. В. Синяєвої. – Мелітополь: Вид-во Мелітопольська типографія «Люкс», 2018. – № 3 (38). – С. 37–46 (Index Copernicus та інші) (1,0 д.а. / 0,5 д.а.).

Продовження додатку А

13. Ярчук А. В. Мотивація праці та її використання в практиці управління підприємством / А. В. Ярчук // Фінансово-економічні проблеми розвитку сільських територій: Тези міжнародної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 6–7 травня 2014 р.). – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2014. – С. 162–164 (0,2 д.а.).

14. Ярчук А. В. Обеспечение качества рабочей силы в системе регулирования рынка труда / А. В. Ярчук, Л. В. Синяева // Современное общество и наука: социально-экономические проблемы в исследованиях преподавателей вуза: сборник научных статей по итогам Международной научно-практической конференции (г. Волгоград, 27 февраля 2015 г.). – Волгоград: ФЕНИКС, 2015. – С. 281–289 (0,6 д.а. / 0,3 д.а.).

15. Ярчук А. В. Сутність і еволюція формування поняття «якість життя населення» / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 7–14 квітня 2015 року). – Мелітополь, ТДАТУ, 2015. – Т.3. Економічні науки. – С. 21–23 (0,2 д.а. / 0,1 д.а.). Особистий внесок здобувача полягає у обґрунтуванні еволюції поглядів на формування поняття «якість життя населення».

16. Ярчук А. В. Рівень і якість життя населення України та методи їх оцінки / А. В. Ярчук // Розвиток соціально-економічних систем у трансформаційних умовах: Матеріали V Міжнародної науково-практичної конференції студентів і молодих учених (м. Бердянськ, 27–28 січня 2016 р.). – Бердянськ: Видавець Ткачук О. В., 2016. – С. 55–56 (0,3 д.а.).

17. Ярчук А. В. Система критеріїв ефективності виробництва / А. В. Ярчук // Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 14–25 квітня 2016 р.). – Мелітополь: ТДАТУ, 2016. – С. 54–55 (0,2 д.а.).

18. Ярчук А. В. Індикатори оцінки якості життя населення / А. В. Ярчук // Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Бережани, 19–20 квітня 2018 р.). – Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2018. – С. 443–445 (0,2 д.а.).

19. Ярчук А. В. Проблеми та перспективи зростання продуктивності праці та якості життя в Україні / А. В. Ярчук, Л. В. Синяєва // Менеджмент результативної трансформації аграрної сфери економіки України: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Бережани, 12 червня 2018 р.). – Тернопіль: ФОП Паляниця В. А., 2018. – С. 23–25 (0,2 д.а. / 0,1 д.а.).

20. Ярчук А. В. Вплив продуктивності праці на якість життя населення / А. В. Ярчук // Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування: Матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (м. Мелітополь, 14–15 червня 2018 р.). – Мелітополь: Видавничий будинок Мелітопольської міської друкарні, 2018. – С. 225–227 (0,2 д.а.).

ВІДОМОСТІ ПРО АПРОБАЦІЮ РЕЗУЛЬТАТІВ ДИСЕРТАЦІЇ

1. Міжнародна науково-практична конференція «Фінансово-економічні проблеми розвитку сільських територій» (м. Мелітополь, 6–7 травня 2014 р.), дистанційна участь.

2. Международная научно-практическая конференция «Современное общество и наука: социально-экономические проблемы в исследованиях преподавателей вуза» (г. Волгоград, 27 февраля 2015 г.), дистанційна участь.

3. Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК» (м. Мелітополь, 7–14 квітня 2015 року), виступ з доповіддю.

4. Материалы VII Международной научно-практической конференции: «Наука и инновации – стратегические приоритеты развития экономики государства» (г. Костанай, февраль 2016 г.), дистанційна участь.

5. V Міжнародна науково-практична конференція студентів і молодих учених «Розвиток соціально-економічних систем у трансформаційних умовах» (м. Бердянськ, 27–28 січня 2016 р.), виступ з доповіддю.

Продовження додатку А

6. Міжнародна науково-практична конференція «Проблеми та перспективи сталого розвитку АПК» (м.Мелітополь, 14–25 квітня 2016 р.), виступ з доповіддю.

7. Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічний розвиток аграрної сфери: інженерно-економічне забезпечення» (м.Бережани, 19–20 квітня 2018 р.), дистанційна участь.

8. Міжнародна науково-практична конференція «Менеджмент результативної трансформації аграрної сфери економіки України» (м.Бережани, 12 червня 2018 р.), дистанційна участь.

9. Міжнародна науково-практична конференція «Соціально-економічні проблеми розвитку бізнесу та місцевого самоврядування» (м. Мелітополь, 14–15 червня 2018 р.), виступ з доповіддю.

Узагальнення сучасних дефіцій поняття «продуктивність праці»

Автор	Визначення
1. Костин Л. А. «Продуктивность труда и технический прогресс» – М.: «Экономика», 1974. – С. 3, 4.	«Производительность труда характеризует плодотворность его затрат в производстве материальных благ»... Производительность труда является категорией производственной и функцией многофакторного процесса. Она определяется затратами труда на единицу продукции или объемом продукции на единицу трудовых затрат.
2. Адамчук В. В. и др. Экономика труда: Учебник/ В. В. Адамчук, Ю. П. Кокин, Р. А. Яковлев; Под ред. В. В. Адамчука. – М.: ЗАО «Финстатинформ», 1999. – 286 с.	Производительность труда – это отношение количества продукции, произведенной системой (в данном случае под системой понимается предприятие, отрасль, фирма и т.п.) за определенный период, к количеству ресурсов, потребленных для производства определенного вида продукции. По нашему мнению, основное практическое назначение определения производительности труда – способствовать повышению эффективности предприятия.
3. Ляшников Н. В. Экономика и социология труда: Учеб. пособие/ Н. В. Ляшников, М. Н. Дудин, Ю. В. Ляшникова. – М.: КНОРУС, 2012. – 135 с.	Производительность труда – это выработка продукции на одного работающего в единицу времени или затраты труда на производство единицы продукции (количественная характеристика работы, выполняемой персоналом, которая связана с уровнем эффективности труда). Производительность труда – это показатель, отражающий степень эффективности процесса труда.
4. Карпщенко О. І. Економіка праці та соціально-трудові відносини: навчальний посібник. – Суми: ВГД «Університетська книга», 2006. – 159 с.	Продуктивність праці – це продуктивність конкретної праці, що визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу (годину, зміну, рік), або кількістю часу, витраченою на виробництво одиниці продукції.
5. Экономика труда и социально-трудовые отношения/ Под ред. Г. Г. Меликьяна, Р. П. Колосовой. – М.: Издательство МГУ, Издательство ЧеРо, 1996. – С. 466, 467.	Под производительностью в узкой технической концепции понимается отношение выводимой продукции к вводимым ресурсам, где выход – товары, услуги, сервис, количество, качество, стоимость, поставка, добавленная стоимость; ввод – труд, капитал, материалы, оборудование, энергия, земля, технология, информация. Под производительностью в широкой общественной концепции понимается прежде всего то, что производительность – это умственная склонность человека к постоянному поиску возможности усовершенствования того, что существует. Производительность труда – общий объём продукции, деленный на количество затраченного на его производство труда, или реальная часовая выработка на одного занятого.

Продовження додатка Б
Продовження таблиці Б.1

<p>6. Экономика труда 2-е изд. ред. Н. А. Горелова. – СПб. : Питер, 2007. – 89 с.</p>	<p>Различают <u>производительность</u> в широком и узком смысле слова. Под <u>производительностью</u> в узком смысле слова понимается показатель производительности, характеризующий результативность производственного процесса с точки зрения его основной цели в виде отношения объема продукции, предназначенной для реализации за пределами этого производственного процесса, к затратам только одного из факторов производства: труда, капитала, материалов, энергии, земли и др. Производительность в широком смысле выражается таким показателем, который характеризует результативность производственного процесса, представленную в виде отношения объема продукции к общим затратам всех или нескольких участвующих в изготовлении данной продукции факторов производства.</p>
<p>7. Скотт Д., Синк Д. С. Управление производительностью: планирование, изменение и оценка, контроль и повышение / Пер. с англ. – М.: Прогресс, 1989. – 29 с.</p>	<p>Продуктивность – це ефективність, з якою буде вироблена продукція, потрібна споживачу. Тому продуктивність праці в такому випадку – це показник, який визначає, наскільки ефективно використовується робоча сила, а продуктивність капіталу – наскільки ефективно він розміщений.</p>
<p>8. Рофе А.И., Жуков А.Л. Теоретические основы экономики и социологии труда: Учебник для студентов вузов. – М.: Издательство МИК, 1999. – С. 76–77.</p>	<p>Производительность – это попросту говоря, отношение количества продукции, произведённой данной системой за данный период времени, к количеству ресурсов, потребленных для создания производства этой продукции за тот же период.</p>
<p>9. Грішнова О. А. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Підручник. – К.: Знання, 2004. – 363 с.</p>	<p>Продуктивність праці – це показник її ефективності, результативності, що характеризується співвідношенням обсягу продукції, робіт чи послуг, з одного боку, та кількістю праці, витраченої на виробництво цього обсягу, з іншого.</p>
<p>10. Струмилин С. Г. Проблемы экономики труда. – М.: Наука, 1982. – 382 с.</p>	<p>Производительность труда – в самом общем и в то же время точном смысле этого слова – определяется количеством продукта, т.е. суммой потребительных благ в натуральном их выражении, создаваемых рабочим в единицу времени.</p>
<p>11. Погорелов И. М., Погорелов М. И., П. Г. Перерва, Колот А. М., Мехович С. А. Экономика и организация труда. – Х.: Фактор, 2007. – 78 с.</p>	<p>Обобщающим показателем результативности труда является его производительность, характеризующая объемы выпущенной продукции или произведенных услуг на единицу затрат труда.</p>
<p>12. Завіновська Г. Т. Економіка праці: Навч. посібник. – К.: КНЕУ, 2003. – С. 97–98.</p>	<p>Продуктивність – це ефективність використання ресурсів – праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації – під час виробництва різних товарів і надання послуг. Вона відбиває взаємозв'язок між кількістю і якістю вироблених товарів або наданих послуг і ресурсами, які були витрачені на їх виробництво. Продуктивність праці – це ефективність затрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції.</p>

Продовження додатка Б
Продовження таблиці Б.1

<p>13. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навчальний посібник. / Є. П. Качан, О. П. Дяків, В. М. Островерхов та ін.; За ред. Є. П. Качана. – К.: Знання, 2008. – 150 с.</p>	<p>Продуктивність праці – це ефективність затрат конкретної праці, яка визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу, або кількістю часу, витраченого на одиницю продукції.</p>
<p>14. Адамчук В. В., Ромашко О. В., Сорокіна М. Е. Економіка и социология труда: Учебник для вузов. – М.: ЮНИТИ, 1999. – 141 с.</p>	<p>Производительность труда – показатель экономической эффективности трудовой деятельности работников. Она определяется отношением количества выпущенной продукции или услуг к затратам труда, т.е. выработкой на единицу затрат труда.</p>
<p>15. Буряк П. Ю., Карпінський Б. А., Григор'єва М. І. Економіка праці й соціально-економічні відносини: Навч. посібник. – К.: Центр навчальної літератури, 2004. – 70 с.</p>	<p>Продуктивність праці – це результат конкретної праці за певний проміжок часу, що вимірюється кількістю продукції, зробленої за одиницю робочого часу (годину, зміну, місяць, рік), або кількістю часу, витраченого на виробництво одиниці продукції. Продуктивність праці – це показник її ефективності, результативності, що характеризується співвідношенням обсягу продукції, робіт чи послуг, з одного боку, та кількістю праці, затраченої на виробництво цього обсягу, з іншого боку.</p>
<p>16. Дарченко Н. Д. та ін. Економіка праці та соціально-трудові відносини. Збірник завдань і вправ: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – С. 106–107.</p>	<p>Продуктивність праці – це показник її ефективності, результативності, що характеризується співвідношенням обсягу продукції, робіт чи послуг, з одного боку, та кількістю праці, витраченої на виробництво цього обсягу, - з другого.</p>
<p>17. Ковалев С. В. Система контролінга персонала промислової організації: Учеб. пособие. – М.: КНОРУС, 2013. – 93 с.</p>	<p>Продуктивність труда – показатель экономической эффективности трудовой деятельности работников. Она определяется отношением количества выпущенной продукции или услуг к затратам труда, т.е. выработкой на единицу затрат труда.</p>
<p>18. Акіліна О. В., Ільч Л. М. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навч. посібник. – К.: Алерта, 2010. – 391 с.</p>	<p>Згідно з рекомендаціями МОП продуктивність праці – це ступінь ефективності використання конкретної праці, і в її визначенні закладено поняття праці, здатність людини виробляти за одиницю робочого часу певний обсяг продукції [Костин Л.А. Международная организация труда: учебник [для студентов высших учебных заведений] / И.Я. Киселев. – М.: ТК Велби, Издательство Проспект, 2005. – 360с.] За рекомендаціями Міністерства економіки України [Тимчасові методичні рекомендації розрахунку продуктивності праці в цілому в економіці та за видами економічної діяльності:</p>
	<p>затверджено наказом Міністерства економіки України від 26 грудня 2008р. №916 [Електронний ресурс]. – Режим доступу: //me.kmu.gov.ua/file/link/126733/file/metodika.doc.], продуктивність праці – це узагальнюючий показник результативності праці, що характеризує ефективність її витрат у виробництві та сфері послуг (однофакторна продуктивність).Продуктивність праці характеризується співвідношенням обсягу продукції, робіт чи послуг, з одного боку, та кількістю праці, витраченої на виробництво цього обсягу, - іншого.</p>

Продовження додатка Б
Продовження таблиці Б.1

<p>19. Махсма М. Б. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навч. посібник. – К.: Видавництво Європейського університету, 2004. – 55 с.</p>	<p>Продуктивність праці – це показник її ефективності, результативності, що характеризується співвідношенням обсягу продукції, робіт чи послуг, з одного боку, та кількістю праці, витраченої на виробництво цього обсягу, з іншого.</p>
<p>20. Остапенко Ю. М. – Економіка труда: Учеб. пособие. – 2-е изд., – М.: ИНФРА-М, 2007. – С. 99, 102</p>	<p>Производительность труда выражает степень эффективности трудовых затрат человека в производстве материальных благ или способность труда создавать в единицу времени большее или меньшее количество продукции.</p>
<p>21. Петровиченко П. Ф., Лясников И. А. Экономика труда в промышленности: Учебное пособие для студентов вузов. – М.: «Экономика», 1978. – 46 с.</p>	<p>Производительность труда – показатель плодотворности целесообразной деятельности людей, измеряемой качеством продукции, произведенной в единицу рабочего времени.</p>
<p>22. Мерзляк А. В., Михайлов Э. П., Корецький М. Х., Михайлова Г. О. Экономика праці і соціально-трудові відносини: Навч. посібник / Під ред. проф. С. П. Михайлова. – Київ: Центр навчальної літератури, 2005. – 125 с.</p>	<p>У практичній діяльності продуктивності праці на підприємствах вимірюється в загальному вигляді кількістю продукції (обсягом робіт), виготовленої за одиницю часу, або кількістю робочого часу, витраченого на виготовлення одиниці продукції (роботи).</p>
<p>23. Экономика труда: (Социально-трудовые отношения): Учебник / Под ред. Н.А. Волгина, Ю.Г. Одегова. – М.: Издательство «Экзамен», 2006. – 265 с.</p>	<p>Под производительностью в широком смысле слова в современной экономической теории понимают соотношение между выпуском товаров в виде продукции и услуг, с одной стороны, и затратами на этот выпуск, с другой.</p>
<p>24. Єсінова Н. І. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навч. посібник. – К.: Кондор, 2004. – 243 с.</p>	<p>Продуктивність праці – це показник її ефективності, результативності, що характеризується співвідношенням обсягу продукції, робіт чи послуг, з одного боку, та кількістю праці, витраченої на виробництво цього обсягу, - з іншого.</p>
<p>25. Владимиров Л. П. Экономика труда: Учеб. пособие. – М.: Издательский Дом «Дашков и К», 2000. – 97 с.</p>	<p>Производительность труда – это показатель плодотворности целесообразной деятельности работников, которая измеряется количеством работы (продукции, услуг), сделанной в единицу времени.</p>
<p>26. Экономика труда. Учеб. пособие/ Дикань В. Л., Юрченко Ю. Н., Дейнека А. Г., Воловельская И. В. – Харьков: ООО «Олант», 2003. – 120 с.</p>	<p>Производительность труда – это показатель, характеризующий его результативность, отдачу каждой единицы используемого ресурса труда.</p>
<p>27. Маркс К., Энгельс Ф. Соч., т. 23, 325 с.</p>	<p>Под повышением производительной силы труда мы понимаем здесь всякое вообще изменение в процессе труда, сокращающее рабочее время, общественно необходимое для производства данного товара, так что меньшее количество труда приобретает способность произвести большее количество потребительской стоимости.</p>

*Продовження додатка Б
Продовження таблиці Б.1*

<p>28. Бородин М. Е. Резервы повышения производительности труда на предприятии (на примере предприятий химической промышленности). – М.: Экономика, 1972. – 160с.</p>	<p>Производительность труда характеризует степень эффективности производственной деятельности человека. Она показывает, какое количество продуктов производится в единицу рабочего времени или какое количество рабочего времени расходуется на единицу создаваемого продукта. Производительность труда определяется отношением валовой продукции к среднесписочной численности работников на данном предприятии или в отрасли.</p>
<p>29. Петкевич К. С. Выявление и использование резервов роста производительности труда на предприятии. М.: Экономика, 1974. – 208 с. Методика выявления и использования резервов роста производительности труда в машиностроении. – М.: НИИ труда, 1968.</p>	<p>Под производительностью труда понимается степень эффективности, плодотворности общественно полезного труда, измеряемая количеством продукции, произведенной в единицу рабочего времени при общественно нормальной интенсивности труда.</p>
<p>30. Богиня Д. П., Грیشнова О. А. Основи економіки праці: Навч. посібник. – 3-тє вид. стер. – К.: Знання-Прес. 2002. – 313 с.</p>	<p>Продуктивность праці показує співвідношення кількості продукції, що виробляється в процесі праці, і затрат праці на її виробництво. Як правило, продуктивність праці характеризує результативність затрат живої праці у сфері матеріального виробництва. Продуктивність праці характеризує співвідношення результатів та витрат, у даному випадку – результатів праці та її витрат. Продуктивність праці – це показник її ефективності, результативності, що характеризується співвідношенням обсягу продукції, робіт чи послуг, з одного боку, та кількістю праці, витраченої на виробництво цього обсягу, з іншого.</p>
<p>31. Калина А. В. Економіка праці: Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – К.: МАУП, 2004. – 272 с.</p>	<p>Продуктивність праці відбиває ступінь ефективності процесу використання як живої, так і уречевленої праці. Продуктивність праці вимірюється відношенням обсягу виробленої продукції до затрат праці (середньооблікової чисельності персоналу).</p>
<p>32. Дарченко Н. Д., Рижиков В. С., Єськов О. Л., Мірюков О. М. Економіка праці та соціально-трудові відносини: Навч. посібник. – К.: Центр учбової літератури, 2007. – 252с.</p>	<p>Продуктивність праці – це показник її ефективності, результативності, що характеризується співвідношенням обсягу продукції, робіт чи послуг, з одного боку, та кількістю праці витраченої на виробництво цього обсягу, з другого.</p>
<p>33. Калина А. В. та ін. Менеджмент продуктивності: Навч. посібник / А. В. Калина, С. П. Калініна, Н. Д. Лук'янченко. – К.: МАУП, 2005. – 232 с.</p>	<p>Продуктивність праці відображає ефективність виробничої діяльності людей у процесі створення матеріальних благ і послуг, тобто результативність конкретної праці. Продуктивність праці вимірюється кількістю продукції або послуг, вироблених працівником за одиницю робочого часу (рік, місяць, тиждень тощо), або кількістю робочого часу, затраченого на виробництво одиниці продукції чи надання послуги.</p>

Продовження додатка Б
Продовження таблиці Б.1

34. Рекомендації МОП	Продуктивність праці – це ступінь ефективності використання конкретної праці, і в її визначенні закладено поняття праці, здатність людини виробляти за одиницю робочого часу певний обсяг продукції.
35. Меморандум «Продуктивність, інновації, якість трудового життя та зайнятість». Прийнятий Європейською Асоціацією національних центрів продуктивності.	Продуктивність праці визначає не тільки внесок праці як окремого фактора виробництва. Навпаки, вона відображає результати спільного впливу багатьох факторів, включаючи нові технології, інвестиції, використання виробничих потужностей та енергії, рівень кваліфікації менеджерів, а також кваліфікацію та активність персоналу.
36. Костин Л. А., Костин С. Л. Кардинальное повышение продуктивности труда. – М.: Профиздат, 1986. – 272 с.	Производительность живого труда – отношение объема произведенной продукции к затратам живого труда.
37. Струмилин С.Г. Об измерении продуктивности труда. – «Социалистический труд», 1956. – № 4. – 20 с.	Производительность труда – отношение полученного результата к сумме затрат живого и прошлого труда.
38. Струмилин С.Г. Проблемы экономики труда. – М.: «Наука». – 471 с. (382с.)	Производительность труда – в самом общем и в то же время точном смысле этого слова – определяется количеством продукта, т.е. суммой потребительских благ в натуральном их выражении, создаваемых рабочим в единицу времени.
39. Мотивація праці та формування ринку робочої сили. Булуцький О. А., Купалова Г. І., Дієсперов В. С. та ін. – К.: Урожай, 1993. – 416 с.	Продуктивність праці – узагальнюючий показник ефективності використання робочої сили... Являє собою економічну категорію, що виражає здатність людей конкретною працею виробляти певну кількість продукції (або виконувати певний обсяг робіт установленої якості) за одиницю робочого часу.
40. Методология управления трудовыми ресурсами: Монография / Под ред. А. П. Егоршина, И. В. Гуськовой. – Н. Новгород: НИМБ, 2008. – 352 с.	Эффективность использования трудовых ресурсов организации характеризуется производительностью труда, которая определяется количеством продукции, произведенной в единицу рабочего времени, или затратами труда на единицу произведенной продукции или выполненной работы.

Джерело: складено автором.

Теоретико-методологічні підходи до визначення поняття

«продуктивність праці»

Підхід	Представники наукових поглядів	Визначення поняття «продуктивність праці»
Продуктивність, як ефективність затрат конкретної праці	К. Маркс, Д. Кларк, Д. Кендрік, Е. Денісон, Р. Солоу, П. Ю. Буряк Б. А Карпінський., М. І Григор'єва, Рекомендації МОП	Продуктивність праці – це результат конкретної праці за певний проміжок часу, що вимірюється кількістю продукції, зробленої за одиницю робочого часу (годину, зміну, місяць, рік), або кількістю часу, витраченого на виробництво одиниці продукції. Продуктивність праці – це продуктивність конкретної праці, що визначається кількістю продукції, виробленої за одиницю робочого часу (годину, зміну, рік), або кількістю часу, витраченого на виробництво одиниці продукції.
Призначення продуктивності праці – сприяння зростанню ефективності підприємства	В. В.Адамчук, Ю. П. Кокин, Р. А. Яковлев; Л. А Костин И. А.Лясников Є. П. Качан, О. П. Дяків, В. М. Островерхов	Производительность труда – это отношение количества продукции, произведенной системой (под системой понимается предприятие, отрасль, фирма и т.п.) за определенный период, к количеству ресурсов, потребленных для производства определенного вида продукции. По нашему мнению, основное практическое назначение производительности труда – способствовать повышению эффективности предприятия.
Продуктивність у вузькій, технічній, та в широкій, суспільній, концепції	Г. Г. Меликьян, Р. П. Колосова, Н. А. Горелов Н. А. Волгин, Ю. Г. Одегов	Под производительностью в узкой технической концепции понимается отношение выводимой продукции к вводимым ресурсам, где выход – товары, услуги, сервис, количество, качество, стоимость, поставка, добавленная стоимость; ввод – труд, капитал, материалы, оборудование, энергия, земля, технология, информация. Под производительностью в широкой общественной концепции понимается прежде всего то, что производительность – это умственная склонность человека к постоянному поиску возможности усовершенствования того, что существует Под производительностью в широком смысле слова в современной экономической теории понимают соотношение между выпуском товаров в виде продукции и услуг, с одной стороны, и затратами на этот выпуск, с другой
Продуктивність, як ефективність використання ресурсів	Г.Т.Завіновська, В. Л. Дикань, Ю. Н. Юрченко, А. Г. Дейнека, И. В. Воловельская, Й. М. Петрович, А. Ф. Кіт, В. В. Кулішова.	Продуктивність – це ефективність використання ресурсів – праці, капіталу, землі, матеріалів, енергії, інформації – під час виробництва різних товарів і надання послуг. Вона відбиває взаємозв'язок між кількістю і якістю вироблених товарів або наданих послуг і ресурсами, які були витрачені на їх виробництво. Производительность труда – это показатель, характеризующий его результативность, отдачу каждой единицы используемого ресурса труда. Умовою ефективного функціонування підприємства є раціональне, ефективне використання усіх видів виробничих ресурсів.

Продовження додатка Б

Продовження таблиці Б.2

Продуктивність, як сума споживчих благ	С. Г. Струмилин	Производительность труда – в самом общем и в то же время точном смысле этого слова – определяется суммой потребительных благ в натуральном их выражении, создаваемых рабочим в единицу времени.
Продуктивність, як ефективність праці	І. М. Бойчук, П. С. Харів, М. І. Хопчан, Н. В. Новожилов, Д. П. Богиня, О. А. Грішнова, Г. Т. Завіновська, Є. П. Качан, О. П. Дяків, В. М. Островецьков, Н. В. Лясников	Продуктивність праці – це показник, що характеризує її ефективність і свідчить про здатність працівників випускати певну кількість продукції за одиницю часу. Ефективність праці – це більш широке та багатогранне поняття, ніж продуктивність праці Продуктивність праці – це показник ефективності, результативності праці, яка характеризується співвідношенням обсягу продукції, робіт чи послуг, з одного боку, та кількістю праці, витраченої на виробництво цього обсягу, з іншого.
Продуктивність, як умова підвищення рівня і якості життя населення	В. Дієсперов, Л. М. Фільштейн, І. М. Сочинська.	Продуктивність праці є головним критерієм ефективності економіки, впровадження досягнень науково-технічного прогресу, забезпечення конкурентоспроможності продукції та вирішальною умовою підвищення рівня життя населення країни Продуктивність праці характеризує стан використання трудових ресурсів з метою виходу з економічної кризи, підвищення ефективності виробництва і вирішення питань про покращання якості життя тих, хто бере участь у суспільному виробництві.
Продуктивність, як показник планування	Б.С. Сурганов	Продуктивність праці є важливим показником планування, який свідчить про ефективність виробництва.

Джерело: складено автором.

Таблиця Б.3

Групування напрямів дослідження категорії «якість життя»

Автори	Напрями дослідження
Аристотель, античний філософ	Мета держави – це спільне прагнення до високої якості життя. Він розглядав якість як видову відмінність сутності, як характеристику її стану і як властивість речі
П. Буагільбер, А. Тюрго, А. Сміт	Формування соціально-економічного підходу до якості життя через вивчення проблем, що стосуються бідності і багатства.
А. Сміт, Д. Рікардо, К. Маркс	Уявлення про рівень добробуту, як певного стандарту життя, формувалися в роботах
А. Пігу	Вивчення якості життя як ступеню задоволеності людини соціальними, політичними і духовними аспектами свого життя, формування нової концепції «державна загального добробуту» (Well Vary State).
У. Е. Демінг, Дж. Джуран, К. Ісікава, Ф. Кросбі, Г. Тагути, А. Фейгенбаум, Дж. Харінгтон	Вивчення якості життя, як найбільш ефективного механізму досягнення поставлених цілей.
Уїтні С, Гелбрейт Дж. Кн., Инглегара Р., Турена А., Кемпбелл А., Маслоу А., Роджерс В., Тоффлер О., Фостер Д., Вишневський А. Г., Заславська Т.І., Корель Л. В., Косалс Л. Я., Кочетков А. А., Ю. А. Розенбаум, В. ГТ, Рассохін, Ривкіна Р. В., Римащевська Н. М., Тощенко Ж.	Вивчення якості життя, як соціально-економічної категорії, виявлення соціальних механізмів, які характеризують різні сторони суспільного життя
Андруз Ф., Конверс Ф., Мілбрейт Л., Мак-Кеннел, Міхелос А., Роджерс У., Райт С.	Аналіз об'єктивних соціально-економічних, політичних, культурних, екологічних та інших умов існування людини, вивчення комбінацій об'єктивних і суб'єктивних характеристик
Г. Є. Глезерман, А.С. Тодоров, В. І. Толстих, С. І. Попов, В. М. Федосєєв	Вивчення якості життя, як одного з напрямів ідеологічної політики СРСР та Східній Європі
А. Тоффлер	Вивчення якості життя в екологічному, економічному і соціальному аспекті.
Е. П. ндрєєв, Е. А. Ануфрієв, В. А. Артемов, Л. А. Арутюнян, І. В. Бестужев-Лада, Н. М. Блінов, В. І. Болтів, В. Г. Виноградський, Г. П. Гвоздьова, А. Г. Здравомислов, І. Т. Левикін, Е. Е. Писаренко, Е. В. Струков, С. Г. Струмилин, В. І. Толстих, Г. К. Черкасов, В. А. Шабалін, В. А. Отрут	Вивчення важливих аспектів детермінації рівня і способу життя, розроблення соціальних показників способу життя, аналіз співвідношення образу і якості життя.
А. І. Субетто, І. В.Бестужев-Лада	Вивчення якості життя, як системи духовних, матеріальних, соціокультурних, екологічних і демографічних якостей (компонентів життя)

Продовження додатка Б
Продовження таблиці Б.3

А. Г. Гранберг, О. Г. Дмитрієва, Д. В. Доленко, М. Н. Межевич, Б. С. Хорея	Обґрунтування впливу територіальних умов на якість життя населення
В. Н. Бобков., Т. Т. Гален, В. А. Гур'єв, А. К. Зайцев, О. С. Ілларіонов, А. Егоршин, Л. М. Федоряк	Вивчення питань можливого використання категорії «якість життя» в регіональних державних органах управління, створення певної основи для розробки концепції якості життя населення з метою його подальшого поліпшення
В. Е. Бойков, З. Т. Голенкова, Т. І. Заславська, Ж. Тощенко	Вивчення питань соціальної адаптації суспільства та умов існування особистості в суспільстві
С. А. Айвазян, А. А. Давидов, Є. В. Давидова, П. Мстиславській	Розробка методичних питань оцінки якості життя

Джерело: розробка автора.

Визначення поняття «якість життя»

Автор	Визначення
Е Кант	Якість життя – вище благо, яке представляє собою єдність чесноти і благополуччя.
Г.В.Ф. Гегель	Якість життя – тотожна з буттям визначеність.
К. Маркс	Якість життя – несамотійна категорія, розглянута в прямій залежності з образом, стандартом і стилем життя.
У. Джеймс	Якість життя – задоволення/незадоволення суб'єктивних інтересів особистості.
Дж.К. Гелбрейт	Якість життя – суспільні блага, що даються особистості із зростанням інтелектуальних потреб.
Р. Арон	Якість життя – визначається ступенем розвитку рівня життя (життєвого стандарту) і виражається в зростанні індивідуального доходу і в пропорційному його витрачання на предмети споживання, розкоші (або близькі до розкоші) і, врешті-решт, навіть на такі нематеріальні речі, як побутові послуги, культура, проведення вільного часу.
Дж. Форрестер	Якість життя – ступінь задоволення матеріальних і духовних потреб (результат комбінації різних статистичних величин: рівня злочинності, безробіття, доходів та споживання і т.д.)
Р. Джонсен	Якість життя – суб'єктивне задоволення, яке виражається або випробовуване індивідуумом в фізичних, ментальних і соціальних ситуаціях, навіть за наявності якихось дефіцитів
І.С. Попов	Якість життя – це комплексна, інтегральна характеристика економічних і неекономічних чинників, що визначають становище людини в сучасному суспільстві
А.І. Субетто	Якість життя як система включає в себе якість людини, якість освіти, якість культури, якість середовища проживання (екології), якість соціальної, економічної і політичної організації суспільства
Р. Фатхутдінов	Якість життя – системне поняття, що характеризує кінцевий результат насамперед якості роботи, законодавчої, виконавчої та судової влади держави.
В.Н. Майорченко	Якість життя – це ступінь досягнення рівня певної низки показників, що характеризують різні сторони й аспекти життя населення.
Енциклопедичний соціологічний словник	Якість життя – соціологічна категорія, що виражає якість задоволення матеріальних і культурних потреб людей, якість харчування, якість і модність одягу, комфорт житла, якість охорони здоров'я, освіти, сфери обслуговування, навколишнього середовища, структура дозвілля, ступінь задоволення потреб у змістовному спілкуванні, заняттях, творчій праці, рівень стресових станів, структура розселення і т.д.
ЮНЕСКО	Це ступінь відповідності умов життя людини її потребам. Сукупність факторів, що формують якість життя, включає: середовище, що нас оточує, стан суспільства та якість людського капіталу.
Всесвітня Організація охорони здоров'я	Сприйняття індивідуумом його положення в житті в контексті культури та системи цінностей, в яких індивідуум живе, і у зв'язку з цілями, очікуваннями, стандартами та інтересами цього індивідуума.
McCall S.	Кращий підхід до оцінки якості життя полягає в тому, щоб оцінювати ступінь, в якій досягаються людські «необхідні умови щастя» – тобто ті вимоги, які є необхідними(хоча і не достатніми) умовами щастя кого завгодно та, «без яких жоден член людської раси не може бути щасливий».
Quality of Life Research Unit, University of Toronto	Ступінь того, наскільки людина здійснює важливі можливості свого життя. Можливості походять із шансів і обмежень, які кожна особистість має у своєму житті, і відображають взаємозв'язок особистих факторів і факторів навколишнього середовища. Задоволення складається з двох елементів: власне відчуття задоволеності і досягнення деяких характеристик.

Джерело: розроблено за даними [1-26].

**Динаміка валового внутрішнього продукту України на душу населення
за 1991–2017 роки**

Рік	ВВП, млрд. (в нац. валюті)	ВВП, млрд. (в доларах США)	ВВП ППС, (в млрд. доларах США)	Рівень ВВП к попереднього року (в %)
1991	–	24,343	460,103	–
1992	0,050	21,459	318,309	90,1
1993	1,535	33,866	277,653	85,8
1994	12,038	36,755	219,007	77,1
1995	54,516	37,009	196,427	87,8
1996	81,519	44,559	180,309	90,0
1997	93,365	50,152	177,572	97,0
1998	102,593	41,883	176,240	98,1
1999	130,442	31,581	178,575	111,8
2000	170,070	31,262	193,472	105,9
2001	204,190	38,009	216,141	109,2
2002	225,810	42,393	231,177	105,2
2003	267,344	50,133	258,266	109,6
2004	345,113	64,888	296,623	112,1
2005	441,452	86,183	315,569	102,7
2006	544,153	107,753	349,893	107,3
2007	720,731	142,719	388,751	107,9
2008	948,056	180,116	405,232	102,3
2009	913,345	117,227	346,506	85,2
2010	1082,569	136,417	351,656	104,2
2011	1302,079	163,423	378,532	105,2
2012	1408,889	176,235	386,425	100,2
2013	1451,876	177,834	392,619	101,9
2014	1566,728	130,908	371,812	93,0
2015	1979,458	90,524	341,489	90,0
2016	2261,886	93,812	352,339	101,5
2017	2908,233	109,321	368,784	102,5

Джерело: <http://ukrstat.gov.ua>.

**Динаміка продуктивності праці економіки України та її компонентів
(1990 р. – 100 %)**

Рік	ВВП	Кількість зайнятих, %	Продуктивність праці, %
1990	100,0	100,0	100,0
1995	47,8	93,3	51,2
2000	43,2	79,4	54,4
2001	47,2	78,6	60,1
2002	49,7	79,0	62,9
2003	54,4	79,3	68,7
2004	61,0	79,8	76,5
2005	62,7	81,4	77,1
2006	67,3	81,6	82,5
2007	72,6	82,2	88,3
2008	74,2	82,5	90,0
2009	63,3	79,4	79,7
2010	1082569	45962,9	23,6
2011	1316600	45778,5	28,8
2012	1408889	45593,3	30,9
2013	1454931	45489,6	32,0
2014	1566728	43001,2	36,4
2015	1979458	42844,9	46,2
2016	2382182	42844,9	55,6
2017	2645332	42307,7	62,5

Джерело: розраховано за: [http://ukrstat.gov.ua].

Основні демографічні показники

	2018	<u>Довідково:</u> 2017
Чисельність наявного населення (за оцінкою) на кінець року	42153201	42386403
Середня чисельність наявного населення	42269802	42485473
Чисельність постійного населення (за оцінкою) на кінець року	41983564	42216766
Середня чисельність постійного населення	42100165	42315836
Загальний приріст, скорочення (-) населення	-233202	-198139
Природний приріст, скорочення (-) населення	-251791	-210136
Кількість живонароджених	335874	363987
Кількість померлих	587665	574123
З них дітей до 1 року	2397	2786
Міграційний приріст, скорочення (-) населення	18589	11997

Джерело: <http://ukrstat.gov.ua>.

Динаміка демографічних показників в Україні, тис.осіб

Рік	Кількість наявного населення	Кількість постійного населення	Населення за межами країни	Кількість народжених	Кількість померлих	Природний приріст населення, %
1990	51838,5	51556,5	282	657,2	629,6	4,4
1991	51944,4	51623,5	320,9	630,8	669,9	-5,8
1992	52056,6	51708,2	348,4	596,8	697,1	-14,4
1993	52244,1	51870,4	373,7	557,5	741,7	-24,8
1994	52114,4	51715,4	399	521,6	764,7	-31,8
1995	51728,4	51300,4	428	492,9	792,6	-31,7
1996	51297,1	50874,1	423	467,2	776,7	-39,8
1997	50818,4	50400	418,4	442,6	754,2	-41,3
1998	50370,8	49973,5	397,3	419,2	719,9	-41,8
1999	49918,1	49544,8	373,3	389,2	739,2	-47,3
2000	49429,8	49115	314,8	385,1	758,1	-49,2
2001	48923,2	48663,6	259,6	376,5	746	-49,5
2002	48457,1	48240,9	216,2	390,7	754,9	-48,2
2003	48003,5	47823,1	180,4	408,6	765,4	-46,6
2004	47622,4	47442,1	180,3	427,3	761,3	-43,9
2005	47280,8	47100,5	180,3	426,1	782	-45,5
2006	46929,5	46749,2	180,3	460,4	758,1	-39,3
2007	46646	46465,7	180,3	427,7	762,9	-38
2008	46372,7	46192,3	180,4	510,6	754,5	-32,3
2009	46143,7	45963,4	180,3	512,5	706,7	-27,5
2010	45962,9	45782,6	180,3	497,7	698,2	-28,7
2011	45778,5	45598,2	180,3	502,6	664,6	-24,4
2012	45633,6	45453,3	180,3	520,7	663,1	-21,5
2013	45553,0	45372,7	180,3	503,7	662,4	-26,3
2014	45426,2	45245,9	180,1	465,9	632,4	-27,4
2015	42929,3	42759,7	180,1	436,8	587,4	-24,5
2016	42760,5	42590,9		478,5	647,9	-22,3
2017	42390,4	42120,6		436,5	625,8	-20,4
2018	42177,6	41780,9		456,5	646,6	-19,3

Джерело: <http://ukrstat.gov.ua>.

Індикатори народжуваності та смертності населення України, тис. осіб

Роки	Кількість народжених	Кількість померлих
2005	9,0	16,6
2006	9,8	16,2
2007	10,2	16,4
2008	11,0	16,3
2009	11,1	15,3
2010	10,8	15,2
2011	11,0	14,5
2012	11,4	14,5
2013	11,1	14,6
2014	10,8	14,7

Джерело: <http://ukrstat.gov.ua>.

Чисельність наявного населення (за оцінкою)

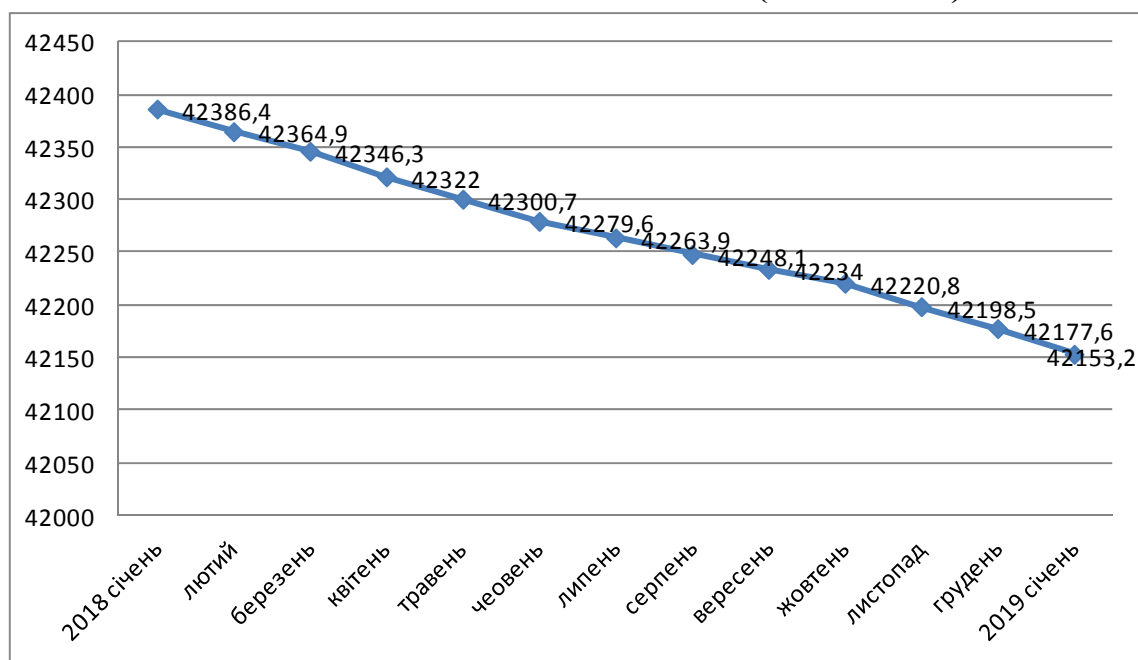

Рис. Г.1. Чисельність населення України (2018–2019 рр.)

Джерело: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/min/>.

**Прожитковий мінімум в Україні по соціальних і демографічних групах
з 2000 по 2019 рік (грн.)**

Період	Загальний показник	Діти до 6 років	Діти від 6 до 18 років	Працевдатні особи	Особи, що втратили працевдатність
з 1.01.2000 по 31.12.2000	270,10	240,71	297,29	287,63	216,56
з 1.01.2001 по 31.12.2001	311,30	276,48	345,66	331,05	248,77
з 1.01.2002 по 31.12.2003	342,00	307,00	384,00	365,00	268,00
з 1.01.2004 по 31.12.2004	362,23	324,49	404,79	386,73	284,69
з 1.01.2005 по 31.12.2005	423,00	376,00	468,00	453,00	332,00
з 1.01.2006 по 31.03.2006	453,00	400,00	514,00	483,00	350,00
з 1.04.2006 по 30.09.2006	465,00	410,00	527,00	496,00	359,00
з 1.10.2006 по 31.12.2006	472,00	418,00	536,00	505,00	366,00
з 1.01.2007 по 31.03.2007	492,00	434,00	558,00	525,00	380,00
з 1.04.2007 по 30.09.2007	525,00	463,00	595,00	561,00	406,00
з 1.10.2007 по 31.12.2007	532,00	470,00	604,00	568,00	411,00
з 1.01.2008 по 31.03.2008	592,00	526,00	663,00	633,00	470,00
з 1.04.2008 по 30.06.2008	605,00	538,00	678,00	647,00	481,00
з 1.07.2008 по 30.09.2008	607,00	540,00	680,00	649,00	482,00
з 1.10.2008 по 31.10.2009	626,00	557,00	701,00	669,00	498,00
з 1.11.2009 по 31.12.2009	701,00	632,00	776,00	744,00	573,00
з 1.01.2010 по 31.03.2010	825,00	755,00	901,00	869,00	695,00
з 1.04.2010 по 30.06.2010	839,00	767,00	917,00	884,00	706,00
з 1.07.2010 по 30.09.2010	843,00	771,00	921,00	888,00	709,00
з 1.10.2010 по 30.11.2010	861,00	787,00	941,00	907,00	723,00
з 1.12.2010 по 31.12.2010	875,00	799,00	957,00	922,00	734,00
з 1.01.2011 по 31.03.2011	894,00	816,00	977,00	941,00	750,00
з 1.04.2011 по 30.09.2011	911,00	832,00	997,00	960,00	764,00
з 1.10.2011 по 30.11.2011	934,00	853,00	1022,00	985,00	784,00
з 1.12.2011 по 31.12.2011	953,00	870,00	1042,00	1004,00	800,00
з 1.01.2012 по 31.03.2012	1017,00	893,00	1112,00	1073,00	822,00
з 1.04.2012 по 30.06.2012	1037,00	911,00	1134,00	1094,00	838,00
з 1.07.2012 по 30.09.2012	1044,00	917,00	1144,00	1102,00	844,00
з 1.10.2012 по 30.11.2012	1060,00	930,00	1161,00	1118,00	856,00
з 1.12.2012 по 31.12.2012	1095,00	961,00	1197,00	1134,00	884,00
з 1.01.2013 по 30.11.2013	1108,00	972,00	1210,00	1147,00	894,00
з 1.12.2013 по 31.12.2013	1176,00	1032,00	1286,00	1218,00	949,00
з 1.01.2014 по 31.12.2014	1176,00	1032,00	1286,00	1218,00	949,00
з 1.01.2015 по 31.08.2015	1176,00	1032,00	1286,00	1218,00	949,00
з 1.09.2015 по 31.12.2015	1330,00	1167,00	1455,00	1378,00	1074,00
з 1.01.2016 по 30.04.2016	1330,00	1167,00	1455,00	1378,00	1074,00
з 1.05.2016 по 30.11.2016	1399,00	1228,00	1531,00	1450,00	1130,00
з 1.12.2016 по 31.12.2016	1544,00	1355,00	1689,00	1600,00	1247,00
з 1.01.2017 по 30.04.2017	1544,00	1355,00	1689,00	1600,00	1247,00
з 1.05.2017 по 30.11.2017	1624,00	1426,00	1777,00	1684,00	1312,00
з 1.12.2017 по 31.12.2017	1700,00	1492,00	1860,00	1762,00	1373,00
з 1.01.2018 по 30.06.2018	1700,00	1492,00	1860,00	1762,00	1373,00
з 1.07.2018 по 30.11.2018	1777,00	1559,00	1944,00	1841,00	1435,00

Продовження додатка Г
Продовження таблиці Г.2

з 1.12.2018 по 31.12.2018	1853,00	1626,00	2027,00	1921,00	1497,00
з 1.01.2019 по 30.06.2019	1853,00	1626,00	2027,00	1921,00	1497,00
з 1.07.2019 по 30.11.2019	1936,00	1699,00	2118,00	2007,00	1564,00
з 1.12.2019	2027,00	1779,00	2218,00	2102,00	1638,00

Джерело: <http://deltasoft.dp.ua/index/wage/>.

Таблиця Г.3

Додатково наведено таблицю, яка показує динаміку зміни прожиткового мінімуму (в абсолютному и процентному вираженні) з 2000 р.

Період	Прожитковий мінімум (грн.)		
з 01.01.2000 по 31.12.2000	270		
з 01.01.2001 по 31.12.2001	311	41	15,3%
з 01.01.2002 по 31.12.2003	342	31	9,9%
з 01.01.2004 по 31.12.2004	362	20	5,9%
з 01.01.2005 по 31.12.2005	423	61	16,8%
з 01.01.2006 по 31.03.2006	453	30	7,1%
з 01.04.2006 по 30.09.2006	465	12	2,6%
з 01.10.2006 по 31.12.2006	472	7	1,5%
з 01.01.2007 по 31.03.2007	492	20	4,2%
з 01.04.2007 по 30.09.2007	525	33	6,7%
з 01.10.2007 по 31.12.2007	532	7	1,3%
з 01.01.2008 по 31.03.2008	592	60	11,3%
з 01.04.2008 по 30.06.2008	605	13	2,2%
з 01.07.2008 по 30.09.2008	607	2	0,3%
з 01.10.2008 по 31.10.2009	626	19	3,1%
з 01.11.2009 по 31.12.2009	701	75	12,0%
з 01.01.2010 по 31.03.2010	825	124	17,7%
з 01.04.2010 по 30.06.2010	839	14	1,7%
з 01.07.2010 по 30.09.2010	843	4	0,5%
з 01.10.2010 по 30.11.2010	861	18	2,1%
з 01.12.2010 по 31.12.2010	875	14	1,6%
з 01.01.2011 по 31.03.2011	894	19	2,2%
з 01.04.2011 по 30.09.2011	911	17	1,9%
з 01.10.2011 по 30.11.2011	934	23	2,5%
з 01.12.2011 по 31.12.2011	953	19	2,0%
з 01.01.2012 по 31.03.2012	1017	64	6,7%
з 01.04.2012 по 30.06.2012	1037	20	2,0%
з 01.07.2012 по 30.09.2012	1044	7	0,7%
з 01.10.2012 по 30.11.2012	1060	16	1,5%
з 01.12.2012 по 31.12.2012	1095	35	3,3%
з 01.01.2013 по 30.11.2013	1108	13	1,2%
з 01.12.2013 по 31.12.2013	1176	68	6,1%
з 01.01.2014 по 31.12.2014	1176	0	0%
з 01.01.2015 по 31.08.2015	1176	0	0%
з 01.09.2015 по 31.12.2015	1330	154	13,1%
з 01.01.2016 по 30.04.2016	1330	0	0%

Продовження додатка Г
Продовження таблиці Г.3

з 01.05.2016 по 30.11.2016	1399	69	5,2%
з 01.12.2016 по 31.12.2016	1544	145	10,4%
з 01.01.2017 по 30.04.2017	1544	0	0%
з 01.05.2017 по 30.11.2017	1624	80	5,2%
з 01.12.2017 по 31.12.2017	1700	76	4,7%
з 01.01.2018 по 30.06.2018	1700	0	0%
з 01.07.2018 по 30.11.2018	1777	77	4,5%
з 01.12.2018 по 31.12.2018	1853	76	4,3%
з 01.01.2019 по 30.06.2019	1853	0	0%
з 01.07.2019 по 30.11.2019	1936	83	4,5%
з 01.12.2019	2027	91	4,7%

Джерело: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/min/>.

Таблиця Г.4

Міграційний рух населення України у 2011–2016 рр.

Показники	Роки					
	2011	2012	2013	2014	2015	2016
1. Міграційний приріст, скорочення (-) населення, осіб	10911	11905	54561	23561	22592	6473
2. Кількість прибулих, осіб	647927	636522	689008	639199	542506	114779
3. Кількість вибулих, осіб	637016	624617	634447	615638	519914	108306
4. Загальний коефіцієнт міграційного приросту, скорочення (-) населення, на 10000 осіб наявного населення	2,5	2,7	12,6	5,5	5,3	

Джерело: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/min/>.

Таблиця Г.5

Мінімальна зарплата в Україні з 2000 по 2019 рр.

Період	Мінімальна зарплата (грн.)					
	місячна			погодинна		
з 01.04.2000 по 30.06.2000	90					
з 01.07.2000 по 31.12.2001	118	28	31,1%			
з 01.01.2002 по 30.06.2002	140	22	18,6%			
з 01.07.2002 по 31.12.2002	165	25	17,9%			
з 01.01.2003 по 30.11.2003	185	20	12,1%			
з 01.12.2003 по 31.08.2004	205	20	10,8%			
з 01.09.2004 по 31.12.2004	237	32	15,6%			
з 01.01.2005 по 31.03.2005	262	25	10,5%			
з 01.04.2005 по 30.06.2005	290	28	10,7%			
з 01.07.2005 по 31.08.2005	310	20	6,9%			
з 01.09.2005 по 31.12.2005	332	22	7,1%			
з 01.01.2006 по 30.06.2006	350	18	5,4%			
з 01.07.2006 по 30.11.2006	375	25	7,1%			
з 01.12.2006 по 31.03.2007	400	25	6,7%			

Продовження додатка Г
Продовження таблиці Г.5

з 01.04.2007 по 30.06.2007	420	20	5,0%			
з 01.07.2007 по 30.09.2007	440	20	4,8%			
з 01.10.2007 по 31.12.2007	460	20	4,5%			
з 01.01.2008 по 31.03.2008	515	55	12,0%			
з 01.04.2008 по 30.09.2008	525	10	1,9%			
з 01.10.2008 по 30.11.2008	545	20	3,8%			
з 01.12.2008 по 31.03.2009	605	60	11,0%			
з 01.04.2009 по 30.06.2009	625	20	3,3%			
з 01.07.2009 по 30.09.2009	630	5	0,8%			
з 01.10.2009 по 31.10.2009	650	20	3,2%			
з 01.11.2009 по 31.12.2009	744	94	14,5%			
з 01.01.2010 по 31.03.2010	869	125	16,8%	5,20		
з 01.04.2010 по 30.06.2010	884	15	1,7%	5,29	0,09	1,7%
з 01.07.2010 по 30.09.2010	888	4	0,5%	5,32	0,03	0,6%
з 01.10.2010 по 30.11.2010	907	19	2,1%	5,43	0,11	2,1%
з 01.12.2010 по 31.12.2010	922	15	1,7%	5,52	0,09	1,7%
з 01.01.2011 по 31.03.2011	941	19	2,1%	5,66	0,14	2,5%
з 01.04.2011 по 30.09.2011	960	19	2,0%	5,77	0,11	1,9%
з 01.10.2011 по 30.11.2011	985	25	2,6%	5,92	0,15	2,6%
з 01.12.2011 по 31.12.2011	1004	19	1,9%	6,04	0,12	2,0%
з 01.01.2012 по 31.03.2012	1073	69	6,9%	6,43	0,39	6,5%
з 01.04.2012 по 30.06.2012	1094	21	2,0%	6,56	0,13	2,0%
з 01.07.2012 по 30.09.2012	1102	8	0,7%	6,61	0,05	0,8%
з 01.10.2012 по 30.11.2012	1118	16	1,5%	6,70	0,09	1,4%
з 01.12.2012 по 31.12.2012	1134	16	1,4%	6,80	0,10	1,5%
з 01.01.2013 по 30.11.2013	1147	13	1,1%	6,88	0,08	1,2%
з 01.12.2013 по 31.12.2013	1218	71	6,2%	7,30	0,42	6,1%
з 01.01.2014 по 31.12.2014	1218	0	0%	7,30	0,00	0%
з 01.01.2015 по 31.08.2015	1218	0	0%	7,29	-0,01	-0,1%
з 01.09.2015 по 31.12.2015	1378	160	13,1%	8,29	1,00	13,7%
з 01.01.2016 по 30.04.2016	1378	0	0%	8,29	0,00	0%
з 01.05.2016 по 30.11.2016	1450	72	5,2%	8,69	0,40	4,8%
з 01.12.2016 по 31.12.2016	1600	150	10,3%	9,59	0,90	10,4%
з 01.01.2017 по 31.12.2017	3200	1600	100,0%	19,34	9,75	101,7%
з 01.01.2018 по 31.12.2018	3723	523	16,3%	22,41	3,07	15,9%
з 01.01.2019	4173	450	12,1%	25,13	2,72	12,1%

Джерело: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/min/>.

Зараз місячна мінімальна зарплата в Україні становить 4173 грн.

Таблиця Г.6

Тривалість життя та пенсії в Україні, 2018 р.

Країна	Пенс. вік / Трив. життя (років)		Пенсія (\$)	
	Чоловіки	Жінки	Мінімальна	Середня
Україна	65/71,9	60/73,8	89	125
Росія	65/71,8	60/72,6	129	244
Польща	65/71,3	60/79,8	235	520
Германія	65/76,5	65/82,1	800	1085
США	65/75,6	65/80,8	800	1100
Японія	70/79	70/86,1	500	700
Китай	60/71,3	50/74,8	47	90

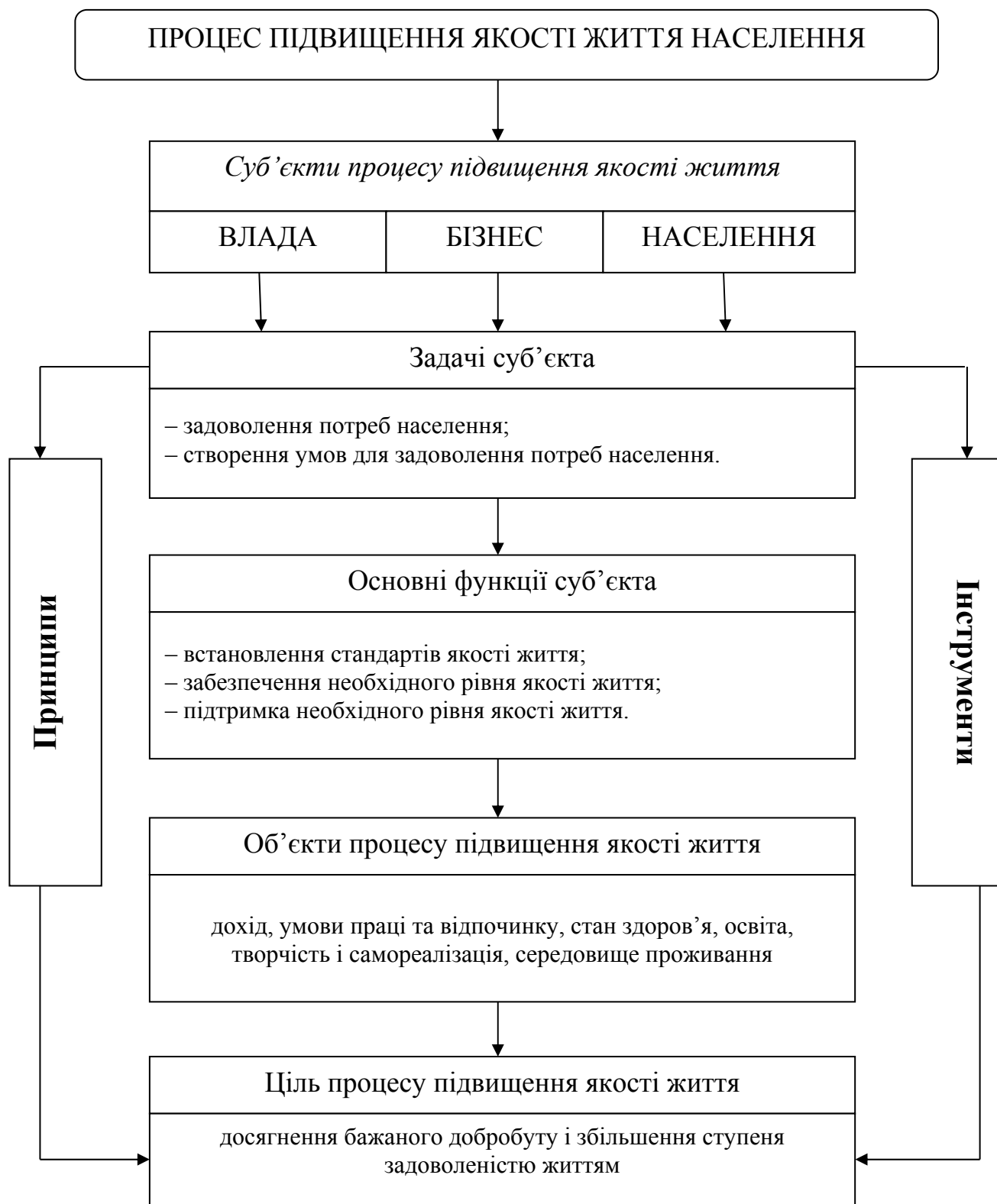

Рис. Д.1. Процес підвищення якості життя населення

*Продовження додатка Д
Таблиця Д.1*

Рівень безробіття з 2000 по 2017 рр., кількість населення в тис.осіб.

	Всього населення	Економічно активне населення	Безробітне населення	Рівень безробіття	Зареєстрованих безробітних
2000	48923,2	21150,7	2630,0	12,4%	1178,7
2001	48457,1	20893,6	2440,3	11,7%	1063,2
2002	48003,5	20669,5	2128,6	10,3%	1028,1
2003	47622,4	20618,1	1994,0	9,7%	1024,2
2004	47280,8	20582,5	1888,2	9,2%	975,5
2005	46929,5	20481,7	1595,2	7,8%	891,9
2006	46646,0	20545,9	1513,7	7,4%	784,5
2007	46372,7	20606,2	1416,7	6,9%	673,1
2008	46143,7	20675,7	1424,0	6,9%	596,0
2009	45962,9	20321,6	1956,6	9,6%	693,1
2010	45778,5	20220,7	1784,2	8,8%	452,1
2011	45633,6	20247,9	1731,7	8,6%	505,3
2012	45553,0	20393,5	1656,6	8,1%	467,7
2013	45426,2	20478,2	1576,4	7,7%	487,6
2014	42928,9	19035,2	1847,1	9,7%	458,6
2015	42760,5	17396,0	1654,0	9,5%	461,1
2016	42584,5	17303,6	1677,5	9,7%	407,2
2017	42386,4	17193,2	1697,3	9,9%	352,5

З 2014 р. – без урахування окупованих територій (Криму, Севастополя, частини Донбасу).

Джерело: <https://index.minfin.com.ua/labour/salary/min/>.

Продовження додатка Д

Таблиця Д.2

**Оцінка якості життя населення України, за основними показниками
(2014-2018 рр.)**

Показник	2014	2018
Природне середовище		
Індекс екологічної безпеки	0,6256	0,5287
Частка населення, яке вважає екологічну ситуацію у своєму місті / селі відносно або цілком благополучною, %	45	39
Державні видатки в галузі екології, у% до ВВП	0,6	0,53
Соціальне середовище		
Здоров'я		
Бюджетні видатки на охорону здоров'я, у% до ВВП	1,13	2,29
Кількість лікарняних закладів, тис.	1,8	1,7
Кількість лікарів усіх спеціальностей, осіб на 10000 населення	186	171
Кількість середнього медичного персоналу, осіб на 10000 населення	88,6	63,82
Очікувана тривалість життя при народженні, років(жінки)	77	71,1
Очікувана тривалість життя при народженні, років(чоловіки)	68,1	65,0
Освіта		
Бюджетні видатки на освіту, у% до ВВП	6,67	4,50
Дошкільні навчальні заклади, тис.	15	14,9
Загальноосвітні навчальні заклади, тис.	17,6	16,9
Вищі навчальні заклади(3-4 рівень акредитації), од.	277	289
Частка населення, яке скоріше або повністю задоволено своєю освітою, %	41	38
Частка населення, якому не вистачає можливості дати дітям повноцінну (бажану) освіту, %	22	29
Безпека		
Всього виявлено злочинів	529139	523911
Всього засуджено осіб	102170	56638
Культура		
Бюджетні видатки на культуру, мистецтво, фізичну культуру, туризм, у% до ВВП	1,13	13,4
Кількість закладів культури, мистецтва за видами(театри, музеї, бібліотеки, стадіони, палаци спорту, гуртки тощо), тис.	34356	19117
Кількість внутрішніх туристів і екскурсантів, на 100 тис. населення	1490	1260
Туристи-громадяни України, які виїжджали за кордон, осіб	2085203	720265
Частка населення, якому вистачає повноцінного дозвілля, %	24,6	21,2
Частка населення, якому не вистачає можливості повноцінно проводити відпустку, %	42,4	56,7
Житло		
Розмір житлової площі, м ² на 1 особу	23,9	23,9
Кількість сімей та однаків, які перебували на квартирному обліку на кінець року, тис.	657	765
Кількість сімей та однаків, які одержали житло протягом року, тис.	3	2,7
Економічне середовище		
Економіка		
ВВП на одну особу за ПКС у дол. США	3054,6	2639,82
Індекс споживчих цін до грудня попереднього року	143,3	113,7
Співвідношення зовнішнього боргу та ВВП, %	54	
Тіньова економіка, %	42	32
Частка населення, яке вважає себе бідними, %	27	24,6
Зайняте населення працездатного віку, у% до населення відповідної вікової групи	64,5	56,1

Продовження додатка Д
Продовження таблиці Д.2

Безробітне населення працездатного віку, у% до економічно активного населення відповідної вікової групи	9,7	9,9
Темпи зростання номінальної заробітної плати, до попереднього року, %	106,0	137,1
Темпи зростання реальної заробітної плати, до попереднього року, %	93,5	119,1
Суспільно-політичне середовище		
Частка населення, яке незадоволене роботою уряду, %.	42	69,6
Частка населення, яке вважає, що сьогодні в Україні люди можуть вільно висловлювати свої політичні погляди, %	72	65
Довіра до ЗМІ, %	19	48
Частка населення, яке повністю або скоріше за все задоволене своїм життям, %	32	25

АНКЕТА ДЛЯ РУКОВОДИТЕЛЕЙ ПРЕДПРИЯТИЯ

Ваши ответы помогут обосновать существующую систему управления предприятием, определить обоснованность існуючої мотивации к высокопроизводительному труду работников предприятия.

Данные анкеты, заполненной Вами, позволят также разработать методические подходы к улучшению качества жизни сотрудников. Методические подходы, по Вашему желанию, могут быть апробированы как на предприятии в целом, так и на отдельном его участке.

Заранее благодарны Вам за сотрудничество!

1. **Ваша должность** _____

2. **Укажите экономическое положение Вашего предприятия** (нужное подчеркнуть)

Прибыльное

Убыточное

3. **Нужна ли Вам команда как основа успеха компании?**

– да, так как несколько человек, совместно работающих над решением одной задачи действительно могут сделать больше, чем каждый по одиночке;

– нет, если компания превращается в «клуб по интересам», куда приходят «потусоваться» и весело провести время – это не бизнес.

4. **Есть ли цели у команды, какие?**

желанные для компании, так и иные, например:

– завоевать серьезную долю рынка;

– заработать много денег;

– сохранить на плаву свою компанию (сейчас особенно актуально);

– победить конкурента X;

– другое _____

– воровать у недотепы-начальника;

– дружить одним отделом против другого;

– веселело проводить время, например, «прикалываться» над клиентами;

– научиться вести бизнес, собрать клиентскую базу, а затем создать свою компанию;

– другое _____

5. **При сокращении расходов производства наиболее важными звеньями являются:**

(отметить важность каждого звена – структурного подразделения)

Структурные подразделения предприятия	Роль подразделения в снижении себестоимости			
	Имеют первостепенную важность	Имеют важное значение	Значение менее важное	Имеют второстепенную важность
Проектирующие службы (технологи, конструктора, нормировщики)				
Производственные участки (цеха основного производства)				
Вспомогательные цеха и участки (энергетики, механики, ремонтные службы оборудования)				
Службы по закупке сырья, материалов, комплектующих				
Службы реализации готовой продукции				
Службы, обеспечивающие сохранность товарно-материальных ценностей				

(в соответствующей ячейке поставить любой знак)

6. Заключён ли на Вашем предприятии коллективный договор с целью установления производственных, трудовых и социально-трудовых отношений между собственником и наёмными работниками?

- Да _____
- Нет _____

7. Содержит ли коллективный договор Вашего предприятия положения о поощрении работников за: (нужное подчеркнуть)

- Экономию сырья и материалов?
- Экономию энергоносителей?
- Сохранность ценностей?
- Бесперебойную работу оборудования?
- Снижение закупочных цен на сырье, материалы?
- Разработку прогрессивных технологий и конструкций?
- За выполнение норм труда?
- Не знаю.

8. Ведется ли на Вашем предприятии разработка нормативов по расходу материалов, сырья, энергоносителей? (нужное подчеркнуть)

- Да, ведётся _____
- Нет, не ведётся _____
- Не знаю _____

9. Должны ли быть научно обоснованные нормативы по каждому показателю?

- научно-обоснованные нормативы должны быть, иначе это полный хаос и анархия;
- нормативы определяет собственник предприятия по своему усмотрению.

10. Какие нормы и правила действуют для людей «стоящих у истоков» создания компании, кто к таким людям относится? Есть ли у них привилегии, особые условия, негласные правила? Какие именно?

- неприкосновенность таких людей;
- наличие их на рабочих местах это – некая благодарность за прошлые заслуги;
- функции этих людей не четко определены, и ценность текущей их деятельности для первого лица компании оценивать довольно затруднительно;
- необходимо определить четкие зоны ответственности в организации;
- эти люди являются основным тормозом при внедрении изменений в компании, разработки системы и обеспечения прозрачности процессов;
- необходимо высвободить на тех условиях, которые удовлетворили обе стороны.

11. Какие заслуги перед компанией ценятся превыше всего? Как и в чем это выражается?

- разработка и внедрение ключевых инноваций;
- освоение новых территорий;
- привлечение основных клиентов и партнеров;
- высокая профессиональная компетентность;
- ответственность, необходимая для выполнения различных производственных заданий без ущерба для людей и материального ущерба;
- не принимаются в расчет никакие прошлые заслуги перед компанией, важно только то, что делается сегодня для цели нашего завтра.

12. Какие качества людей вы считаете самыми ценными в своей компании?

- наличие высоких деловых и личностных качеств, а именно:
- умственные способности (способность эффективно использовать свой интеллект),
- самостоятельность мышления;
- инициативность;

*Продовження додатка Д**Продовження анкети Д.1*

- целеустремленность;
- энергичность;
- честность;
- порядочность;
- человечность;
- справедливость;
- простота;
- скромность;
- тактичность;
- выдержанность;
- внимание к людям;
- навыки общения с людьми;
- умение работать в коллективе;
- мужество;
- воля;
- самодисциплинированность;
- работоспособность;
- интуиция;
- обладание организаторскими способностями;
- наличие предпринимательских качеств;
- состояние здоровья;
- мобильность (способность собрать сумку за 15 минут и вылететь в любую точку мира, для оперативного решения появившихся вопросов);
- мотивируемость (способность работника реагировать на внешние факторы (мотиваторы), побуждающие его к определённому виду трудового поведения);
- инновационность (готовность человека к инновациям, т.е. способность к разработке новых идей, новых технологий и новых изделий, к их внедрению);
- высокая профессиональная компетентность (это уровень общей и профессиональной подготовки. Компетентность человека зависит от его отношения к своей работе, опыта, стремления и умения пополнять свои знания);
- интеллектуальный и творческий потенциал, способность воспринимать инновации и быть участником нововведений;
- адаптированность работника к быстро изменяющимся условиям производства;
- готовность работника к процессу непрерывного повышения квалификации, освоению новых знаний;
- универсализация работника, освоение им нескольких специальностей и производственных операций;
- профессиональная мобильность, готовность работника в соответствии с требованиями рынка труда быстро освоить новую для себя профессию;
- стрессоустойчивость работника в условиях нестабильности экономики, неуверенности в завтрашнем дне, потенциальной возможности сокращения его рабочего места и вероятности попадания в армию безработных;
- ответственность (определяется добросовестностью, надёжностью и тщательностью, которые необходимы для выполнения различных производственных заданий без ущерба для людей и материального ущерба).

Продовження додатка Д

Продовження анкети Д.1

13. Какие качества в людях вы не приемлете, а какие считаете допустимыми до определенного предела?

- не приемлете отсутствие клиентоориентированности
- не приемлете подверженность вредным привычкам
- не приемлете безответственность
- не приемлете нечестность
- не приемлете превышение полномочий относительно должности

Допустимы до определенного предела:

- уровень трудовой активности в зависимости от возраста, учитывая опыт работы
- учёт специальных способностей, таких как:
  - способность к обучению;
  - способность к определённым видам деятельности;
  - способность работать со словами и цифрами;
  - умение анализировать, творчески мыслить.

14. Могут ли работать в компании родственники? Если нет – то сформулируйте официальную версию ответа на данный вопрос. Если да – то, при каких условиях это возможно?

–да, потому что:

- высокая профессиональная компетентность;
- высокая степень доверия в решении вопросов развития компании;
- навыки общения с людьми;

–нет, потому что:

- снижаются требования к соблюдению трудовой дисциплины;
- снижаются требования к соблюдению финансовой дисциплины;
- возможность «давления» на родственника со стороны конкурентов с целью получения конфиденциальной информации.

15. Что вы думаете о том, какая информация должна быть в компании открыта для всех, какая закрыта

- до сотрудников должны доводиться цели и планы компании
- до сотрудников должны доводиться перспективные проекты
- до сотрудников должна доводиться информация об открывающихся подразделениях
- до сотрудников должно доводиться содержание отчетов и результатов деятельности подразделений и компании в целом
- должна быть общедоступной организационная структура и положения о подразделениях
- какая детализация внутренней информации, может быть доступна каким категориям персонала, на ваш взгляд

16. Информация о зарплатах должна быть:

- полностью закрытой
- открытой и прозрачной (в тех, где политика в вопросе зарплат является открытой наемным сотрудникам, работается интересней)

17. Готовы ли вы привлекать персонал к решению стратегических и организационных вопросов? Если да, то, к каким именно?

- готовы привлекать персонал к решению стратегических и организационных вопросов, а именно:
  - к разработке и внедрению технологических инноваций;
  - с целью привлечения к сотрудничеству новых клиентов и партнеров;
  - к анализу результатов деятельности подразделений и компании в целом;
  - к прогнозированию и разработке политики предприятия;
- не готовы привлекать персонал к решению стратегических и организационных вопросов.

18. Какие решения могут быть приняты единолично, какие только при участии совета директоров или менеджмента компании?

– единолично могут быть приняты следующие решения (указать какие)

– при участии совета директоров или менеджмента компании могут быть приняты следующие решения (указать какие)

---

19. Что вы думаете об обучении персонала? Это вынужденная необходимость и серьезная статья затрат или инвестиционный инструмент, в вашем восприятии?

- это вынужденная необходимость;
- это серьезная статья затрат;
- это инвестиционный инструмент для развития предприятия.

20. Приемлемо ли использовать в компании компенсацию затрат для получения дорогостоящего обучения в качестве одной из льгот персонала

- оплата MBA (возможность повысить свою квалификацию тем, кто уже поработал в бизнесе, добился реальных успехов, а в качестве преподавателей приглашать успешных топ-менеджеров, практиков);
- обучение с отрывом от работы (ВУЗы, колледжи);
- обучение за границей (ВУЗы);
- первичное обучение в соответствии с задачами предприятия и специфики работы (курсы непосредственно на предприятии);
- обучение для ликвидации разрыва между требованиями должности и личными качествами (курсы повышения квалификации, дистанционное обучение);
- обучение для повышения общей квалификации (курсы повышения квалификации);
- обучение для работы в новом направлении развития организации (использование видео и аудио-каналов, краткосрочное очное бизнес-обучение, тренинг);
- обучение для овладения новыми приемами и методами выполнения трудовых процессов (обучение на рабочих местах, наставничество, кружки качества);
- «попутное» обучение, которое включает:
  - решение реальных задач компании (применяя «хоть сегодня»);
  - обучение до уровня реальных навыков (а не «принял активное участие в тренинге»);
  - вовлечение руководителей и сотрудников вашей компании в процесс перемен, повышение их лояльности;
  - сплочение команды, обучение навыкам совместной конструктивной работы;
  - это не относится к зоне интересов компании.

21. Что бы вы были готовы предоставить работникам компании, кроме оплаты?

- собственник весьма обаятельный и творческий человек, что само по себе удерживает многих из его подчиненных от решения покинуть компанию;
- компания платит хорошие деньги, на которые сотрудники могут купить все, что им необходимо (выше среднерыночных на 30–40 %);
- медицинская страховка по схеме 50 на 50, (половину суммы оплачивает компания, половину – сотрудник) или бесплатное медицинское страхование;
- абонементы в тренажерный зал;
- бесплатное питание (например, приготовленная овсяная каша в 7 утра в уютной столовой);
- оплата проезда;
- все зависит от гуманизма руководства и возможностей компании.

Продовження додатка Д

Продовження анкети Д.1

22. *Используете ли Вы способы нематериальной мотивации Ваших сотрудников? Если да, то какие?*

- **гибкий график**; позволяющий учиться и заниматься домашними делами, что актуально для нашего женского коллектива. Одним удобнее раньше начинать, другим – позже заканчивать работу. Для женщин особенно важна возможность иметь на неделе дополнительный свободный день, чтобы решить домашние проблемы;
- **возможность подрабатывать** (сотрудник продолжает работать в компании, но неполное рабочее время и не за полную зарплату, пока не примет окончательного решения);
- **персональный рабочий участок** (статус сотрудника, назначенного ответственным за свой участок, повышается, меняется отношение коллег к нему, человек растет в своих глазах и, кроме того, приобретает управленческий опыт);
- **красивое название должности** (например, человеку не хочется называться, оператором. Можно назвать его менеджером чему он будет рад и будет работать с большим удовольствием);
- **участие в важных встречах** (присутствие сотрудника на переговорах не обязательно, но сам факт, что его пригласили и представили партнерам как ведущего специалиста, повышает его значимость в собственных глазах, в глазах партнеров, клиентов и коллег);
- **право первого выбора** (сотруднику, которого хотят поощрить, можно предложить первому выбрать время для отпуска, остальные сотрудники выбирают уже из оставшегося);
- **персональная помощь**. (Надо стараться откликаться на просьбы, например, посоветовать литературу, написать отзыв на дипломную работу, оформить практику в компании);
- **обращение за советом** (если сотрудник может оказать реальную помощь в решении какого-либо вопроса, стоит спросить у него совета – кроме прочего, это поможет ему почувствовать свою значимость и Ваше уважение);
- **публичная благодарность** (это всегда приятнее, чем похвала с глазу на глаз).

23. *Что приносит Вам удовлетворение в работе?*

- интересная и сложная задача (вызов);
- видеть результат своего труда;
- доверие и поддержка команды;
- понятные и прозрачные правила игры;
- возможность развития и повышения мастерства;
- радость от самого процесса творчества;
- ответственность, понимание, что от моей работы зависят процессы других людей.

Продовження додатка Д
Таблиця Д.4

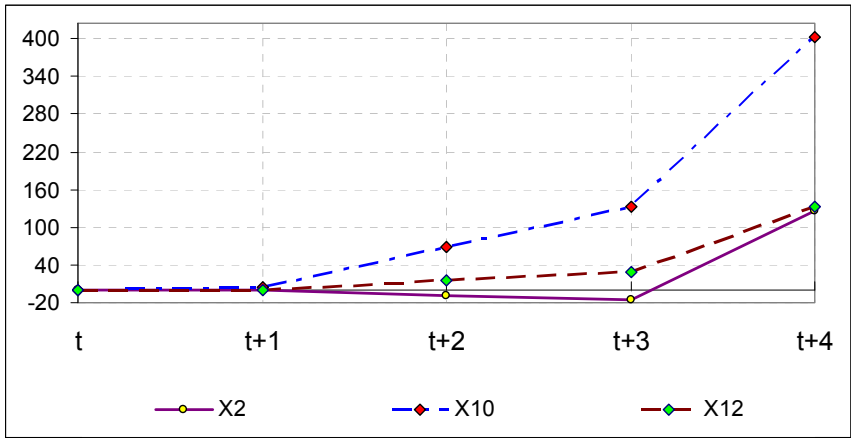
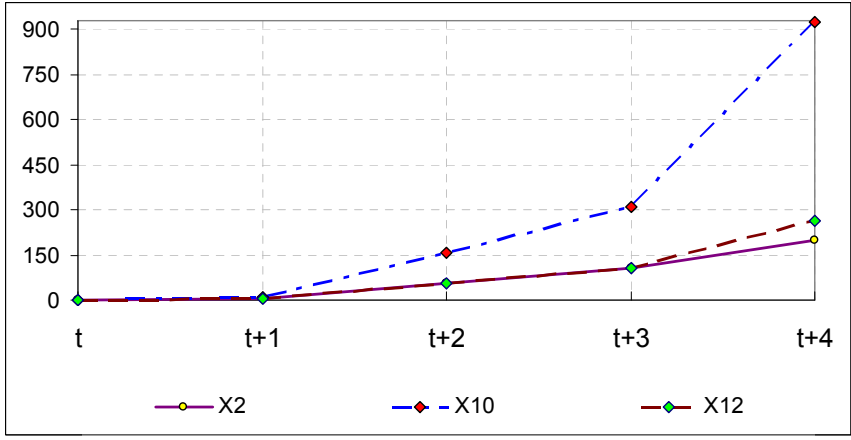
Матриця суміжності системи –якість життя

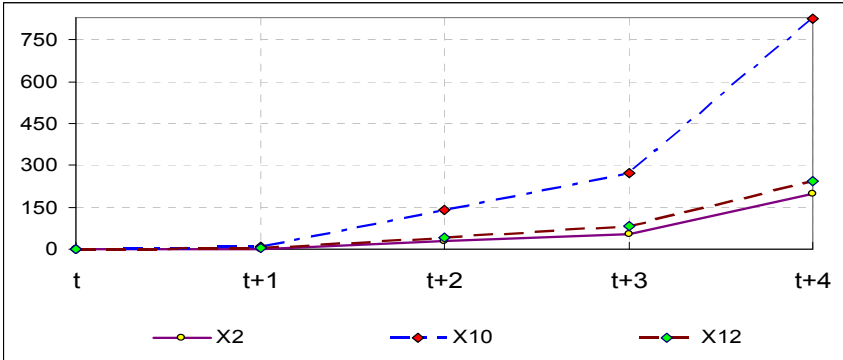
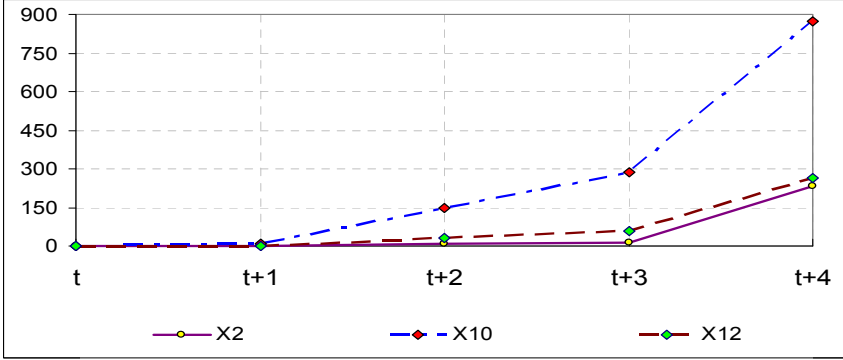
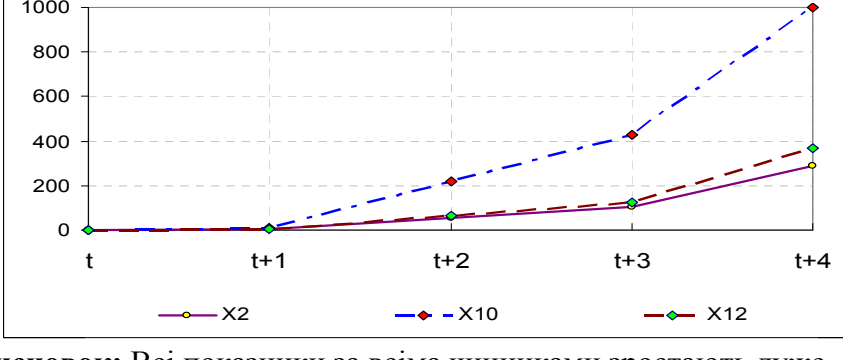
Rj=

X	X ₁	X ₂	X ₃	X ₄	X ₅	X ₆	X ₇	X ₈	X ₉	X ₁₀	X ₁₁	X ₁₂
X ₁	0	+1	0	0	+1	+1	+1	+1	0	+1	+1	+1
X ₂	0	0	0	0	-1	+1	-1	0	+1	0	+1	-1
X ₃	+1	0	0	+1	0	+1	+1	+1	0	+1	+1	+1
X ₄	+1	+1	+1	0	+1	+1	0	+1	0	+1	0	-1
X ₅	0	-1	0	+1	0	+1	0	+1	0	+1	0	0
X ₆	0	+1	0	0	+1	0	+1	0	0	+1	0	+1
X ₇	0	-1	0	0	0	0	0	0	0	0	+1	0
X ₈	0	+1	+1	+1	+1	+1	0	0	+1	+1	+1	0
X ₉	+1	+1	+1	0	+1	0	+1	+1	0	+1	+1	+1
X ₁₀	0	0	0	0	+1	0	0	0	+1	0	+1	0
X ₁₁	0	0	0	0	+1	0	0	0	0	0	0	0
X ₁₂	0	-1	0	0	0	0	0	0	0	0	0	0

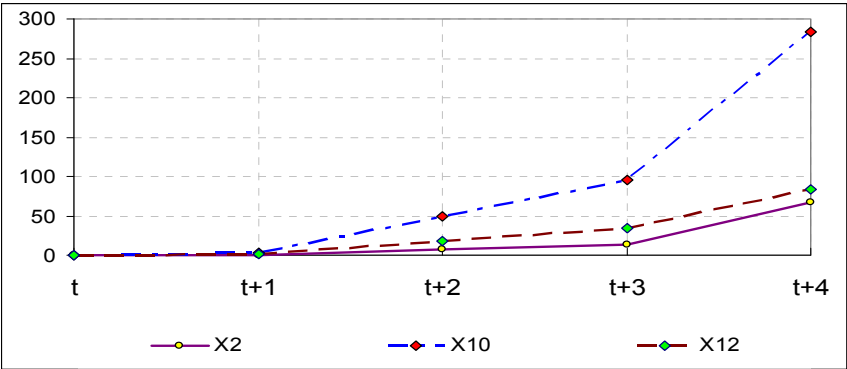
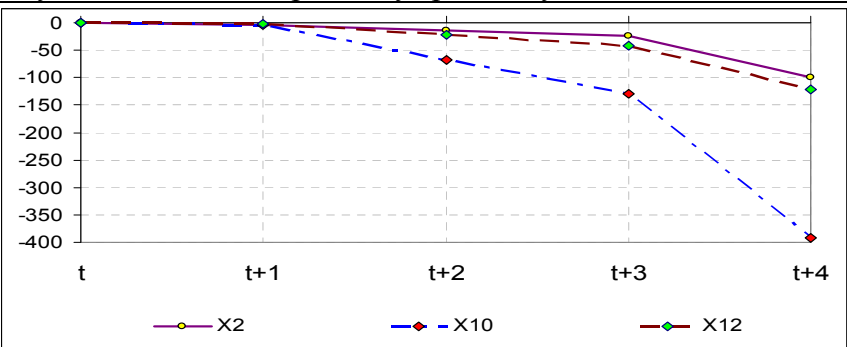
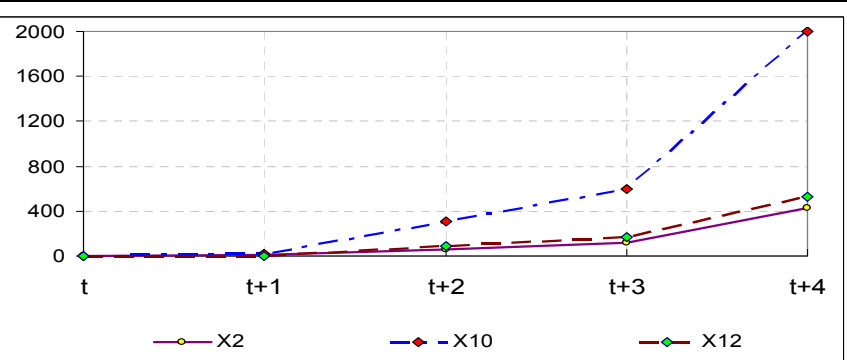
Джерело: розробка автора.

Сценарії – підсумки моделювання системи – якість життя

<p>Сценарій 1.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_1=1$, $V_3=-1$, $V_4=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – покращується продуктивність праці – збільшується безробіття – покращуються умови праці 	 <p>Висновок: доходи населення зменшуються за рахунок масового безробіття до критичного стану. Поліпшення продуктивності праці і умов праці при масовому безробітті не заповнює всіх витрат державного бюджету, що веде до кризи. Заборгованість із зарплати, та інших прибутків продовжують зменшуватися до третього такту. Після третього такту можливий стрибок по всіх цільових факторів за умови проведення реформ і усунення масового безробіття. Показники по охороні здоров'я збільшуються, тому що державою передбачена стаття витрат. Безпека життєдіяльності незначно підвищується.</p>
<p>Сценарій 2.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_3=1$, $V_4=1$, $V_7=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – зменшується безробіття, – покращуються умови праці – покращуються соціальні гарантії (державна підтримка) 	 <p>Висновок: Всі показники за всіма чинниками істотно зростають в 2-3 рази після кожного такту. При комплексній дії на систему зазначених чинників спостерігається збільшення показників по кожному фактору. Однак сценарій на наш погляд не зовсім вдалий, тому що вимагає від держави постійних вкладень або інвестицій, що не завжди можливо. Незважаючи на зазначене, можна відзначити, що при поєднанні зазначених фактори добрі прогнози для системи.</p>

<p>Сценарій 3.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_1=1$, $V_4=1$, $V_7=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> - збільшується продуктивність праці - покращуються умови праці - покращуються соціальні гарантії (державна підтримка) 	 <p>Висновок: Всі показники за всіма чинниками зростають в 2-3 рази після кожного такту. На відміну від попереднього сценарію охорона здоров'я істотніше поліпшується після 3 такту. Сценарій відрізняється ще й тим, що за рахунок збільшення продуктивності праці, держава поповнює витрати бюджету за рахунок вливання грошових коштів за рахунок збільшення продуктивності праці</p>
<p>Сценарій 4.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_1=1$, $V_7=-1$, $V_8=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> - збільшується продуктивність праці - погіршуються соціальні гарантії (державна підтримка) - покращується освіта 	 <p>Висновок: Охорона здоров'я поліпшується істотно. Несуттєві зміни за фактором безпека життєдіяльності. Доходи населення до третього такту не збільшуються, що може привести до масових незадовольств. Показники за всіма чинниками істотно зростають в 2-3 рази після 3 такту, що можливо при різних реформах і інвестиціях.</p>
<p>Сценарій 5.</p> <p>Імпульс надходить у 4 вершини $V_1=1$, $V_3=1$, $V_7=1$, $V_8=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> - збільшується продуктивність праці - зменшується безробіття - покращуються соціальні гарантії (державна підтримка) - покращується освіта 	 <p>Висновок: Всі показники за всіма чинниками зростають дуже суттєво з першого такту - гарне поєднання чинників за системою. Поліпшення освіти тягне розробку нанотехнологій і технічних розробок, що добре впливає на розвиток виробництва і зменшення безробіття. При активній державної підтримки показники в два рази вище на відміну від попереднього сценарію. Гарне поєднання чинників.</p>

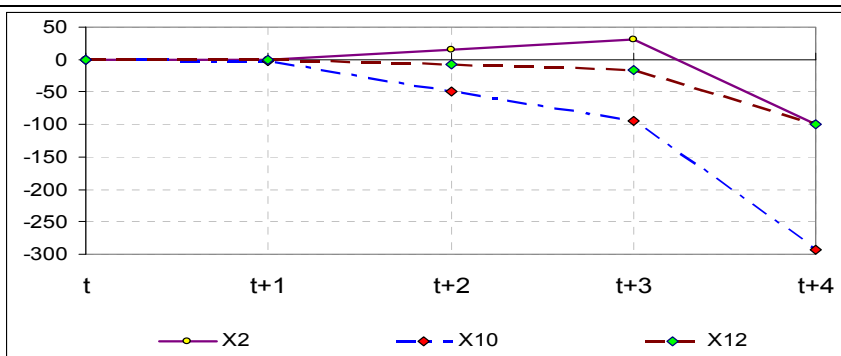
Продовження додатка Д
Продовження таблиці Д.5

<p>Сценарій 6.</p> <p>Імпульс надходить у 4 вершини $V_1=1$, $V_4=1$, $V_7=1$, $V_8=-1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшується продуктивність праці – покращуються умови праці – покращуються соціальні гарантії (державна підтримка) – погіршується освіта 	 <p>Висновок: При погіршенні освіти всі показники збільшуються, однак на відміну від попередніх сценаріїв показники в 3-5 разів нижче. Зростання показників за рахунок збільшення продуктивності праці та державній підтримки, однак недолік в науковому потенціалі відсуває країну за якістю життя в рейтингу країн світу на нижні позиції.</p>
<p>Сценарій 7.</p> <p>Імпульс надходить у 4 вершини $V_3=1$, $V_4=1$, $V_7=-1$, $V_8=-1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – зменшується безробіття – покращуються умови праці – погіршуються соціальні гарантії (державна підтримка) – погіршується освіта 	 <p>Висновок: При погіршенні освіти і державній підтримки всі показники різко зменшуються до критичних відміток, що може привести до краху системи (дефолт, революції). Можна відзначити на прикладі цього сценарію, що погіршення освіти не покращує продуктивності праці, що в поєднанні з погіршенням соціальних гарантій (державна підтримка) зменшує всі показники в 4–6 разів і призводить систему до кризи.</p>
<p>Сценарій 8.</p> <p>Імпульс надходить у 4 вершини $V_1=1$, $V_3=1$, $V_4=1$, $V_8=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшується продуктивність праці – зменшується безробіття – покращуються умови праці – покращується освіта 	 <p>Висновок: Дуже гарне поєднання чинників. На відміну від попередніх сценаріїв (№ 5, № 6) збільшення за всіма показниками в 2 рази більше. Це можна пояснити тим, що поліпшення наукового потенціалу призводить до нових технічних розробок, що значно підвищує продуктивність праці, забезпечує робочі місця з добрими умовами праці (автоматизація виробництва). При такому поєднанні факторів не потрібна державна підтримка. Очевидним є технічний прогрес в науці і техніці.</p>

Продовження додатка Д
Продовження таблиці Д.5

Сценарій 9.

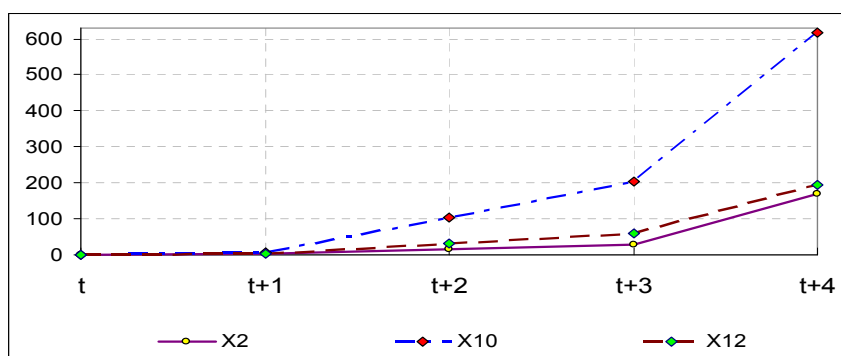
Імпульс надходить у 4 вершини $V_1=1$, $V_3=1$, $V_7=-1$, $V_8=-1$
 – збільшується продуктивність праці
 – зменшується безробіття
 – погіршуються соціальні гарантії (державна підтримка)
 – погіршується освіта

Висновок: Якийсь час доходи населення незначно зростатимуть, після третього такту різко знижуються. Незважаючи на збільшення показників продуктивності праці, освіта має суттєвий вплив на продуктивність праці і систему в цілому. Зміна цього показника в гірший бік призводить до незворотніх процесів в системі – це відбувається на усіх факторах. Можна відзначити, що при погіршенні в освіті, державна підтримка якийсь час нормалізує ситуацію, але цього недостатньо. Стан системи критичний.

Сценарій 10.

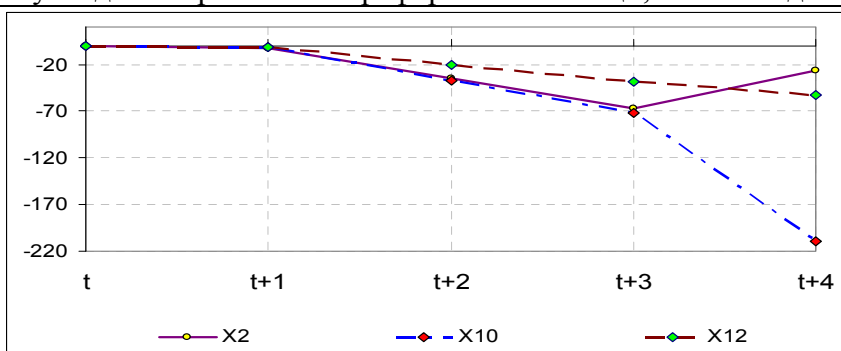
Імпульс надходить у 3 вершини $V_3=-1$, $V_4=1$, $V_8=1$
 – збільшується безробіття
 – покращуються умови праці
 – погіршується освіта

Висновок: Несуттєве зростання показників за факторами: доходи населення, безпека життєдіяльності. Можна відзначити критичний стан системи, тому подібні зміни в системі можуть привести до масового невдоволення у зв'язку з масовим безробіттям і погіршенням якості життя. Зростання після 3-го такту свідчить про можливі реформи і інвестиції, зміни влади.

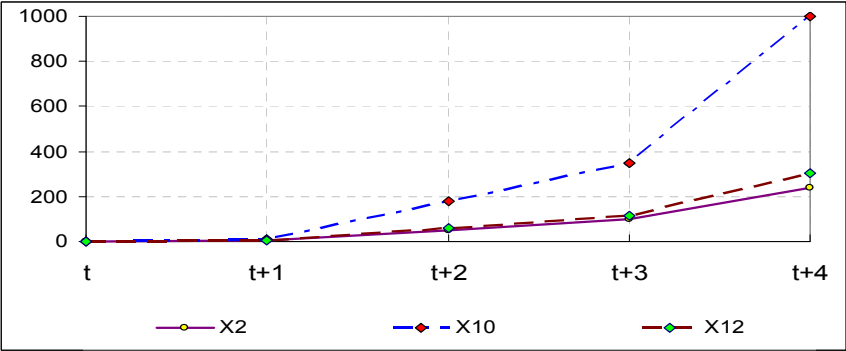
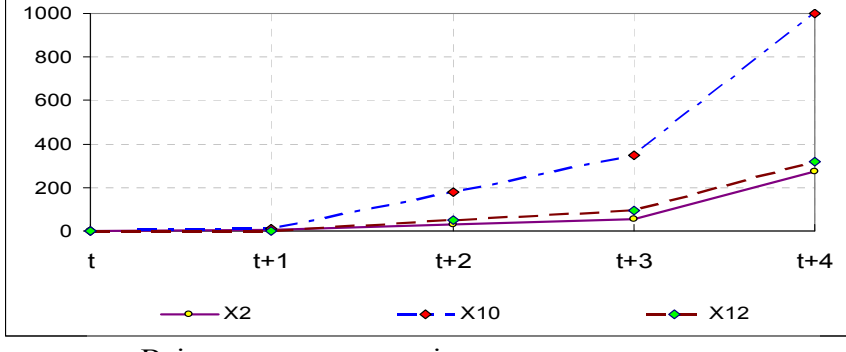
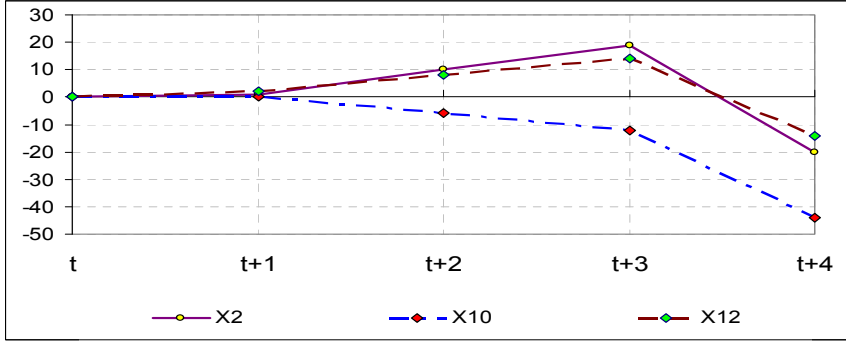
Сценарій 11.

Імпульс надходить у 3 вершини $V_1=1$, $V_7=-1$, $V_8=-1$
 – збільшується продуктивність праці
 – погіршуються соціальні гарантії (державна підтримка)
 – погіршується освіта

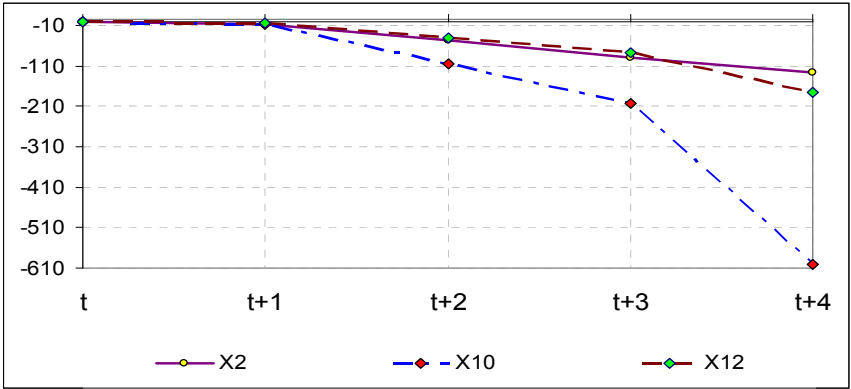
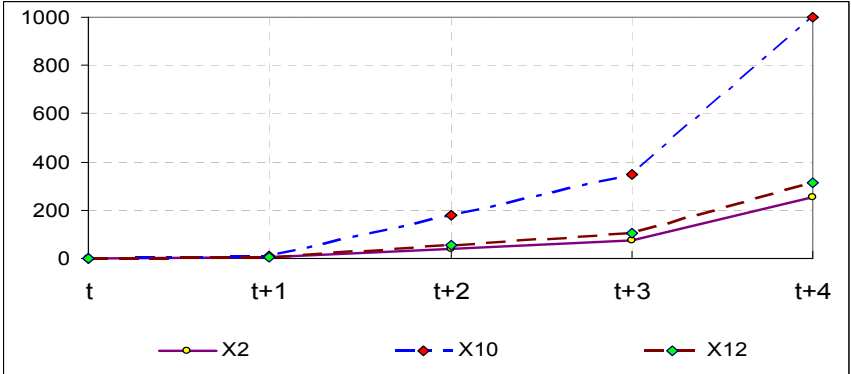
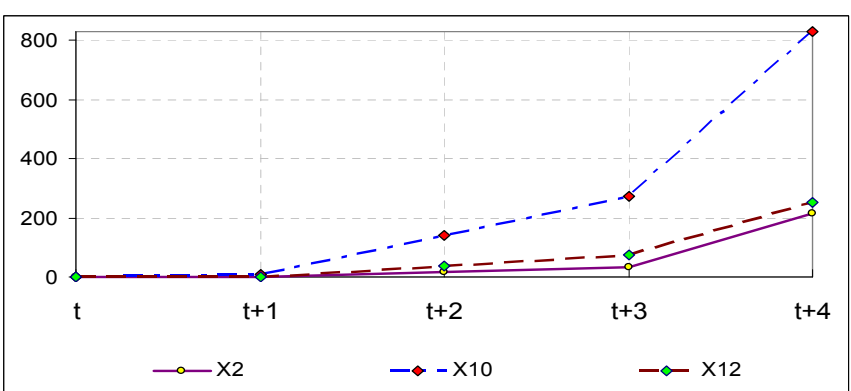
Висновок: Погіршення освіти і соціальних гарантії (державна підтримка) – призводить до погіршення за всіма показниками, можливі якісь сплески за показниками в кращій бік, але криза в системі вже очевидна. Поліпшення продуктивності праці не покращує становища. Стан системи критичне. Можна відзначити, що фактор освіта є одним з основних важелів для системи – якість життя.

Продовження додатка Д
Продовження таблиці Д.5

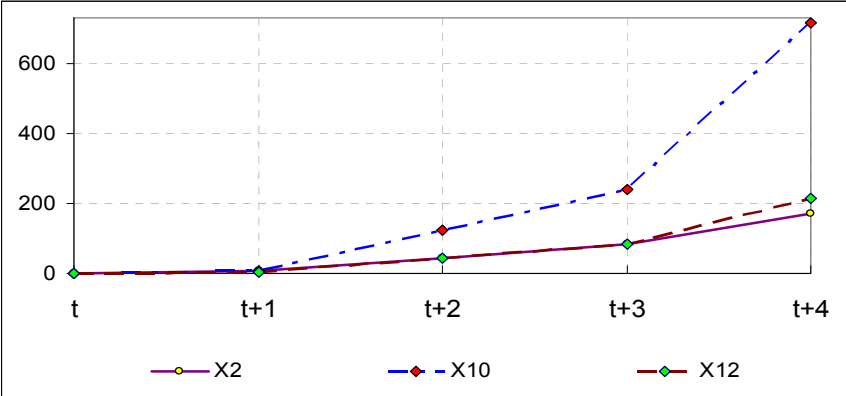
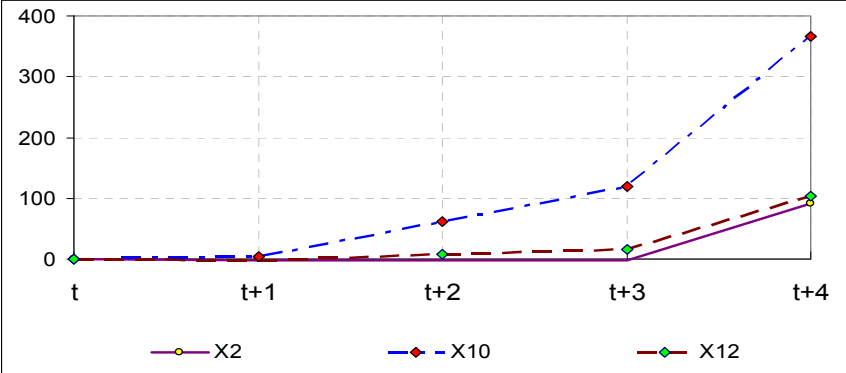
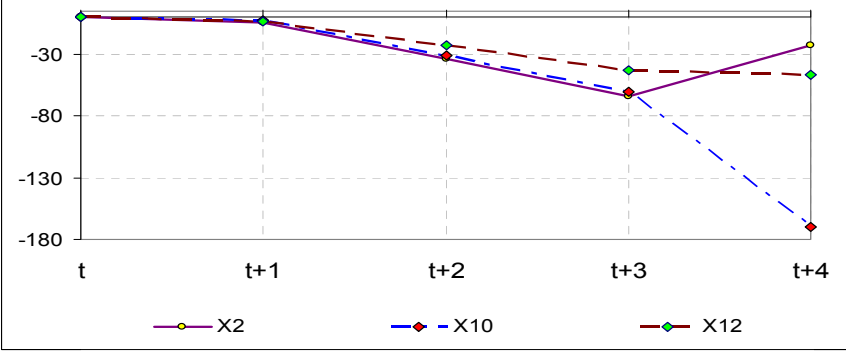
<p>Сценарій 12.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_4=1$, $V_7=1$, $V_8=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – покращуються умови праці – покращується соціальні гарантії (державна підтримка) – покращується освіта 	 <p>Висновок: Всі показники за всіма чинниками зростають істотно з першого такту. На відміну від сценарію №8 показники в 2 рази менше. Однак поліпшення освіти без технічного прогресу у виробництві не в повній мірі збільшує показники за такими чинниками, що підтверджує необхідність зв'язку науки і виробництва.</p>
<p>Сценарій 13.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_4=1$, $V_7=-1$, $V_8=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшується продуктивність праці – зменшуються соціальні гарантії (державна підтримка) – покращується освіта 	 <p>Висновок: Всі показники за всіма чинниками зростають дуже суттєво з першого такту. При такому поєднанні чинників, підтримки від держави не потрібно. Однак для істотного збільшення доходів потрібен період для впровадження наукових розробок для поліпшення потенціалу виробництва і продуктивності праці. Вдалий сценарій для системи.</p>
<p>Сценарій 14.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_4=1$, $V_7=-1$, $V_8=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – покращується продуктивність праці – покращується соціальні гарантії (державна підтримка) – погіршується освіта 	 <p>Висновок: Незначне зростання доходів, якийсь час за інерцією збільшуються показники безпеки життєдіяльності. Після третього такту різкий спад за всіма показниками, що призводить до критичного стану системи. Погіршення охорони здоров'я з першого такту, підтверджує зв'язок з фактором освіта (наявність наукових розробок, кадри)</p>

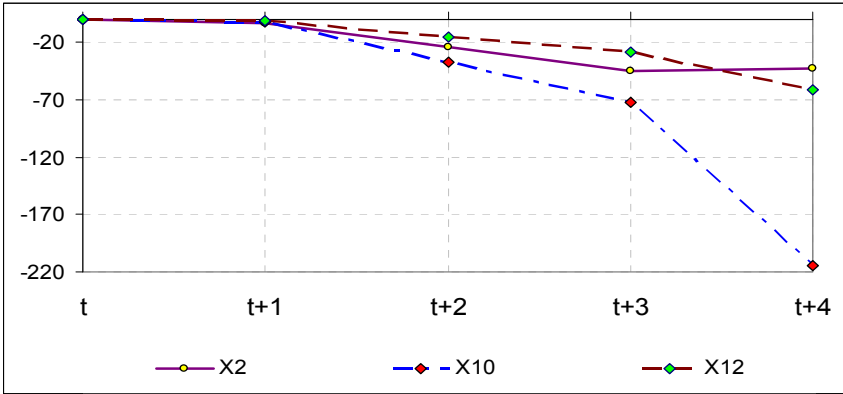
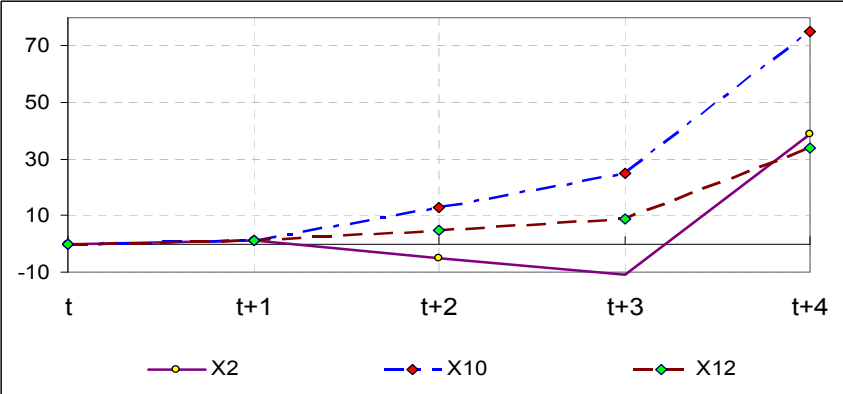

Продовження додатка Д
Продовження таблиці Д.5

<p>Сценарій 15.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_1=1$, $V_3=-1$, $V_4=-1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – покращується продуктивність праці – збільшується безробіття – погіршуються умови праці 	 <p>Висновок: Істотне погіршення з першого такту доходів, безпеки життєдіяльності, охорони здоров'я. Всі показники досягають критичних відміток. Зміни підтверджують сильний вплив фактора – умови праці. Погіршення цього фактора неприпустимо.</p>
<p>Сценарій 16.</p> <p>Імпульс надходить у 2 вершини $V_4=1$, $V_8=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшується продуктивність праці – покращується освіта 	 <p>Висновок: Всі показники за всіма чинниками зростають з першого такту. Можна відзначити, що фактор освіта впливає на систему досить істотно. Це можна пояснити тим, що поліпшення наукового потенціалу призводить до нових технічних розробок, що значно підвищує продуктивність праці.</p>
<p>Сценарій 17.</p> <p>Імпульс надходить у 2 вершини $V_1=1$, $V_4=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшується продуктивність праці – покращуються умови праці 	 <p>Висновок: Всі показники за всіма чинниками зростають з першого такту. Можна відзначити, що фактор умови праці впливає на систему досить істотно. Це можна пояснити тим, що при поліпшенні умов праці, поліпшується продуктивність праці, а також всі показники системи якості життя. Однак поліпшення умов праці можливо при науковому підході в організації праці.</p>

Продовження додатка Д
Продовження таблиці Д.5

<p>Сценарій 18.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_1=-1$, $V_4=1$, $V_8=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – зменшується продуктивність праці – покращуються умови праці – покращується освіта 	 <p>Висновок: У порівнянні з попередніми сценаріями поліпшення показників по факторам умови праці та освіти. Це призводить до суттєвого зростання показників системи. Незважаючи на зменшення показників за фактором продуктивність праці, позитивний вплив чинників умови праці та освіти дозволяє в короткі терміни збільшити всі показники системи.</p>
<p>Сценарій 19.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_1=1$, $V_4=-1$, $V_8=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшується продуктивність праці – погіршуються умови праці – покращується освіта 	 <p>Висновок: Погіршення умови праці є одним з основних факторів системи якості життя. При незадовільних умовах праці показники системи збільшуються, однак в 2–3 рази менше попередніх сценаріїв. Це є підтвердженням того, що фактор – умови праці є сильним важелем як для продуктивності праці, так і системи в цілому.</p>
<p>Сценарій 20.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_3=1$, $V_4=-1$, $V_7=-1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – погіршується безробіття, – погіршуються умови праці – погіршуються соціальні гарантії (державна підтримка) 	 <p>Висновок: Підтвердження того, що погіршення умови праці є одним з основних факторів системи якості життя. При зменшенні державної підтримки всі показники досягають критичних відміток (криза).</p>

<p>Сценарій 21.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_7=1$, $V_8=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – покращуються соціальні гарантії (державна підтримка) – покращується освіта 	 <p>Висновок: Поліпшення продуктивності праці не стабілізує показники системи. Стан системи критичний. До другого такту необхідно поліпшити показники по освіті (або продуктивністю праці, або державною підтримкою), в іншому випадку систему очікує на затяжну економічну кризу.</p>
<p>Сценарій 22.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_1=1$, $V_8=-1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – збільшується продуктивність праці – погіршується освіта 	 <p>Висновок: фактор умови праці є одним з основних факторів системи, проте самостійно не може впливати на систему. Таким чином, можна стверджувати, що фактор є важелем для фактора продуктивності праці. Зменшення безробіття призводить до більшої конкуренції за робочі місця, відповідно уменшуються доходи населення. Ситуація може бути критичною, без втручання державної підтримки. Всі показники за всіма чинниками починають збільшуватися, але несуттєво (нижче в 5-10 разів) після кожного такту в порівнянні з сценаріями (№16). Сценарій на наш погляд не зовсім вдалий, тому що вимагає від держави постійних вкладень або інвестицій, що не завжди можливо.</p>
<p>Сценарій 23.</p> <p>Імпульс надходить у 3 вершини $V_3=1$, $V_4=1$</p> <ul style="list-style-type: none"> – зменшується безробіття – покращуються умови праці 	<p>Висновок: доходи населення зменшуються за рахунок масового безробіття до критичного стану. Поліпшення продуктивності праці і умов праці при масовому безробітті не заповнюють всіх витрат державного бюджету, що веде до кризи. Заборгованість по заробітній платні, та інших прибутків продовжує зменшуватись до третього такту. Після третього такту можливий стрибок по всіх цільових факторів за умови проведення реформ і усунення масового безробіття. Показники по охороні здоров'я збільшуються, тому що державою передбачена стаття витрат. Безпека життєдіяльності незначно підвищується, тому що масове безробіття обмежує виділення коштів.</p>